

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ХАВРАТ Олександра Олександрівна

УДК [340.12:351.74](477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ ВИНИКНЕННЮ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ У
СФЕРІ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
(ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ О. О. Хаврат

Науковий керівник:
Шульга Анатолій Матвійович,
доктор юридичних наук, доцент

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Хаврат О. О. Механізм протидії виникненню правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності Національної поліції України (теоретико-правовий аспект). — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна Каразіна, Харків, 2018.

Дисертаційна робота присвячена теоретико-прикладному аспекту механізму протидії виникненню правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції.

Окреслено стан наукового розроблення теми та проаналізовано джерельну базу дослідження. Світова наукова думка накопичила значний теоретичний, методологічний і емпіричний матеріал для комплексного дослідження особливостей впливу правового нігілізму на усі види діяльності та на правозастосовну діяльність окремих груп, для яких остання є основним видом професійної функції. Цей матеріал став теоретичним фундаментом дослідження.

Незважаючи на чималу кількість наукових публікацій, присвячених проблемам негативного впливу правового нігілізму на суспільні відносини, механізм протидії правовому нігілізму в сфері правозастосовної діяльності поліції, що є предметом дослідження, й досі залишається недостатньо опрацьованим. Тому, через оновлення функцій та основних завдань поліції, саме таке дослідження є досить актуальним. Головним критерієм оцінки діяльності поліції визначено рівень довіри населення до неї, тобто визначення суб'єктивного ставлення членів суспільства до поліції. Таке ставлення формується на основі спостереження не за усією діяльністю поліції як системи органів, а конкретними діями конкретними представників цієї системи — поліцейськими. В той час як дії поліцейських можуть мати законний характер, їх невербальне мовлення може

виражати прояви правового нігілізму. Це, поряд із законною правозастосовною діяльністю, викликає негатив з боку населення як до конкретного поліцейського так і до системи в цілому.

Механізм протидії правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції розуміється дисертантом як сукупність методів і форм діяльності певних суб'єктів, які загалом забезпечують зменшення числа проявів правового нігілізму в діяльності поліції, а також усунення суб'єктивних та об'єктивних чинників, що сприяють його поширенню. Разом з тим, наголошено, що універсального механізму протидії правовому нігілізму в правозастосовній діяльності поліції не існує. Адже мова йде саме про особливості відображення правової дійсності у свідомості людини. А так як кожна людина є унікальною, так само і сприйняття правової дійсності, яке в подальшому формує відношення до неї, є різним. Тому варто наголосити на розмежуванні усіх механізмів на загальні, які тією чи іншою мірою стосуються усіх людей, та індивідуальні — пристосовані для конкретної особистості.

Указано на можливість виокремлення двох основних груп чинників, вплив яких на правозастосовну діяльність поліцейських збільшує кількість випадків прояву правового нігілізму у діяльності останніх. Обґрунтовано поділ усіх чинників на зовнішні (об'єктивні) та внутрішньоособистісні (суб'єктивні). Такий розподіл ґрунтується на джерелі впливу на свідомість. Так зовнішніми чинниками є явища дійсності, які впливають на свідомість людини із суспільства та держави, тобто так би мовити ззовні людської особистості, і не залежать від волі останньої. Натомість, суб'єктивні чинники характеризуються тим, що вони формуються всередині особистості, тобто пов'язані з мозковою діяльністю людини і цілком залежать від її волі. До зовнішніх чинників варто відносити якісний стан чинного національного законодавства, умови праці поліцейських, політична ситуація в країні, рівень законності і правопорядку, усталену практику соціальної доцільності правозастосовних рішень, рівень правової інформованості населення, рівень довіри до суб'єктів правозастосування. В той час як внутрішньоособистісними є особистісні якості суб'єкта правозастосовної

діяльності, його правові установки і ціннісні орієнтації, професіоналізм та компетентність, стресові психологічні стани суб'єкта правозастосовної діяльності. Зазначені чинники можуть здійснювати як негативний, так і позитивний вплив не тільки на правозастосовну діяльність, а й на правосвідомість поліцейських.

Поряд із даною класифікацією чинників варто виділити і специфічні чинники, що характерні саме для системи поліції. До них належать розбіжності власних та відомчих інтересів поліції з тими, які покликані забезпечувати закон; помилкове тлумачення поліцейськими норм права; недотримання принципів правозастосовної діяльності; негативний вплив засобів масової інформації; складність механізму притягнення до відповідальності осіб, які зловживають своїми правами або нехтують правом.

Доведено необхідність розрізняти заходи протидії правовому нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції від методів такої протидії. Заходи у даному разі є складовою методів протидії і становлять собою комплекс дій, спрямованих на зменшення кількості проявів правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції. Тобто заходи виражають процесуальну, динамічну характеристику методів протидії, є своєрідною діяльністю уповноважених на те суб'єктів протидії, що спрямована на досягнення мети протидії.

Аргументовано думку про необхідність належної пропагандистської діяльності, спрямованої на формування національної ідеї, законослухняності та підтримання духовності населення України. Єдність переконань громадян, зокрема поліцейських, породжуватиме спільне прагнення до процвітання країни, що можливо лише за відсутності розбіжностей інтересів суспільства та поліцейських. Процес формування правової ідеології українського суспільства в цілому, і в поліції зокрема, а також правосвідомості окремих соціальних груп варто поєднувати з формуванням патріотизму і урахуванням особливостей української культури. Національна правова ідея має бути вектором національного відродження України.

Класифіковано форми протидії проявам правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції України: правову, ідеологічну, організаційну та форму виховного характеру. У основу розмежування форм покладено сукупність способів впливу на свідомість людини. Правова форма протидії передбачає створення нормативного підґрунтя для реалізації тих чи інших заходів або дій, спрямованих на протидію правовому нігілізму. Вона має юридично значимі наслідки — нормативно-правові документи. Ідеологічна форма хоча за своїм змістом і схожа на виховну, але має більш емоційне та психологічне забарвлення. Вона передбачає формування національної ідеї не тільки конкретних органів та підрозділів держави, а формування національної української ідеї. Організаційна форма протидії не чинить безпосереднього впливу на свідомість людини, але з її допомогою здійснюються підготовчі (організаційні) дії, що допомагають більш ефективно впливати за допомогою інших форм. Виховна форма має досить великий спектр впливу на особу поліцейського: від формування честі й гідності до освіти та здобуття необхідних професійних навичок, умінь і знань.

Акцентовано увагу на корупційних проявах у сфері правозастосовної діяльності поліції, які є причиною розповсюдження в ній правового нігілізму у разі, коли можливість незаконного збагачення «переважає» значення принципу законності, і одночасно є наслідком ситуації, в якій зневага до права стає підґрунтям для отримання незаконної вигоди.

Запропоновано способи вирішення проблеми попередження правового нігілізму, а також його протидії, які полягають у: дієвому громадському контролі за діяльністю поліції; ефективній, реальній взаємодії поліції та суспільства; правовій пропаганді як у системі Національної поліції, так і поза її межами; якісному відборі на посади працівників органів Національної поліції; формуванні направленої на підвищення правосвідомості та правової культури тенденції серед поліцейських і постійне її підтримання; забезпеченні взаємообумовленості якісного вдосконалення співробітника з його кар'єрним зростанням і рівнем матеріального забезпечення; запровадженні інституту відповідальності за

нігілістичні установки та висловлювання; підвищенні довіри до системи правоохоронних органів; розвитку національної правової ідеї; поліпшенні якості правової освіти та виховання дітей та молоді; упорядкуванні нормативно-правової бази, що регламентує діяльність Національної поліції; популяризації справедливості права; підвищенні соціально-економічного рівня життя населення; боротьбі з корупцією.

Приділено увагу висвітленню питання впливу засобів масової інформації на формування так би мовити ворожого до суспільства відношення працівників поліції, що в подальшому переростає в систематичні прояви правового нігілізму. Внаслідок такого негативного впливу засобів масової інформації на правосвідомість населення у багатьох людей виникає зневага до працівників поліції, що створює психологічно-поведінковий бар'єр між ними. Працівники поліції часом своїми діями намагаються «помститися», стають суб'єктами нігілістичної юридично значущої поведінки: зневажливо ставляться до громадян, нехтують належним виконанням своїх професійних обов'язків, у своїй діяльності спираються на відстоювання особистого інтересу.

Досить змістовно знайшло своє відображення дослідження суб'єктивних чинників протидії проявам правового нігілізму у діяльності поліції. Так, до них варто відносити мотиви, правові установки та правові ціннісні орієнтації. Доведено, що мотивом є те, що спонукає особу вчиняти або відмовитися від вчинення певних дій, те, що спонукає особу діяти так, а не інакше. Тому саме формування мотивації поліцейських до правомірної та професійної поведінки є запорукою зниження рівня професійного правового нігілізму в правозастосовній діяльності.

Правова установка являє собою внутрішню готовність особи до здійснення правового діяння (дії, бездіяльності). Установка є внутрішнім вказівником діяльності особи. Так, у формуванні правових установок поліцейського велику роль відіграють саме родина, колеги по службі та друзі, тобто близьке оточення. Формування правової установки є доволі складним процесом. Він має розпочинатися з самого дитинства та тривати протягом усього життя,

підкріплюючись певною гуманістичною ідеологією. Такою ідеологією як для поліцейських, так і для будь-кого має бути повага та дотримання прав і свобод людини. Ціннісні орієнтації є важливим компонентом структури особи – це морально-психічний орієнтир її поведінки і діяльності.

Як підсумок запропоновано вважати, що мотивація до правомірної поведінки і позитивні правові установки виступають найголовнішими чинниками формування високого рівня правової культури поліцейських. Відповідна зовнішня мотивація має ґрунтуватися на інтересах, бажаннях, потребах працівників поліції і враховувати, що результативність праці поліцейського обумовлена передовсім його індивідуальними можливостями, особистою зацікавленістю, а також усвідомленням своєї ролі у професійних колективних зусиллях.

Ключові слова: правовий нігілізм у поліції, правосвідомість поліцейських, правова культура поліцейських, методи протидії правовому нігілізму в поліції, заходи протидії правовому нігілізму в діяльності поліції.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

1. Дьякова О. О. Формування правової культури працівників Національної поліції України. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. № 2 (73). С. 189–199
2. Дьякова О. О. Правовий нігілізм у правозастосовній діяльності національної поліції. Форум права. 2016. № 3. С. 66–74 URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1251/FP_Дьякова_2016_3.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Дьякова О. О. Мотивація як суб'єктивний чинник протидії правовому нігілізму в діяльності поліції. Форум права. 2017. № 5. С. 132-135 URL: <http://forumprava.pp.ua/files/132-137-2017-5-----20-.pdf>
4. Дьякова А. А. Методы противодействия правовому нигилизму в деятельности полиции. Legea si Viata. 2017. № 5/2. С. 34–37

5. Дьякова А. А. Отдельные меры минимализации проявлений правового нигилизма в правоприменительной деятельности полиции. Международный научно-практический журнал «Право и жизнь». 2017. № 3 С. 50-59

6. Дьякова О. О. Окремі причини правового нігілізму у правозастосовній діяльності Національної поліції України. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2017. № 4 (79). С. 41-49

7. Дьякова О. О. Вплив правового статусу та освіченості поліцейського на формування їх правової культури. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2016 р.). Харків, 2016. С. 86–88

8. Дьякова О. О. Правова культура поліцейського в контексті формування «європейської» правової системи України. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) Харків, 2016. С. 171–173

9. Дьякова О. О. Дотримання присяги поліцейського як чинник формування високого рівня правосвідомості поліцейського. Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали II всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Полтава, 2017. Ч. 2. С. 68–71

10. Дьякова О. О. Вплив правового нігілізму на правозастосовну діяльність поліції. Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю Гельсінського документа 1992 року «Виклик часу перемін» (м. Дніпро, 7 груд. 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 169–173

SUMMARY

Khavrat O. O. The mechanism of counteraction to legal nihilism in the field of law enforcement activities of the National police of Ukraine (theoretical-legal aspect). – Manuscript

The thesis for degree in Juridical sciences in specialty 12.00.01 - "Theory and history of state and law; the history of political and legal studies ". – Kharkiv national university of internal affairs; V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2018.

The thesis is devoted to theoretical and applied aspects of the mechanism of occurrence of combating legal nihilism in police enforcement activity.

State of scientific research topics and analyzes the source base study was found in the work. It was established that the world scientific opinion has accumulated enough theoretical, methodological and empirical material for the complex study of the features of influence of legal nihilism on all types of activities, and separately on the law-enforcement activity of certain groups for which law-enforcement activity is the main type of professional activity. This material is the theoretical foundation for research.

Despite a large number of the scientific publications devoted to the problems of negative impact of legal nihilism on the public relations, the mechanism of counteraction to legal nihilism in sphere of law-enforcement activity of police is an object of research, still remains insufficiently worked. Therefore, through updating of functions and the main objectives of police, such research is very relevant. The main criterion for evaluation of activity of police defined level of credibility of the population to it, that is definition of the subjective relation of members of society to police. This attitude is based on all observations are not a policing organ systems and specific actions to specific members of this system - the police. While police action may have legitimate nature of nonverbal speech can express manifestation of legal nihilism. This, along with legitimate law enforcement activities is negative from the public to specific policeman and the system as a whole.

The mechanism of combating legal nihilism in the police enforcement is understood by the researcher as a set of methods and forms of activity of certain entities that provide general decrease in the number manifestations of legal nihilism in the police and the elimination of subjective and objective factors contributing to its dissemination . However, it stressed that universal mechanism to counteract the legal nihilism police enforcement activity does not exist. After all, we are talking about the

features reflect the legal reality in mind. And since each person is unique, so the perception of legal reality, which later forms related to it, is different. Therefore it is necessary to emphasize the demarcation of all mechanisms in general, which to some extent apply to all people, and individual - customized for a particular individual.

It is indicated on the possibility of separation of the two main groups of factors whose impact on police enforcement activity increases the number of instances of legal nihilism in the activities of the latter. Grounded separation of all factors external (objective) and intrapersonal (subjective). This distribution is based on the effects on consciousness. External factors are aspects of reality that affect human consciousness of society and the state, outside of the human person, and does not depend on the will of the latter. In contrast, subjective factors characterized by the fact that they are formed within the individual that is associated with human brain activity and is entirely dependent on his will. External factors are the qualitative state of the current national legislation, the working conditions of the police, the political situation in the country, the level of law and order, the established practice of social expediency law enforcement decisions, the level of legal awareness of the population, the level of trust in the subjects of law enforcement. While interpersonal personality is a subject of enforcement activities, installations and its legal values, professionalism and competence, stressful psychological state subject law enforcement activities. These factors can make both negative and positive impact not only on law enforcement activities but also to justice police officers.

Along with this classification factors should be identified and specific factors that are specific to police the system. These include differences between the police and the departmental interests of the police with those who are called upon to enforce the law; erroneous interpretation of police law; non-compliance with the principles of law enforcement activity; negative influence of mass media; the complexity of the mechanism of bringing to justice those who abuse their rights or neglect the right.

The necessity to distinguish measures to counteract legal nihilism in the field of law enforcement activities of the police against the methods of such counteraction is proved. The measures are part of the methods of combating and make a set of actions

aimed at reducing the number of manifestations of legal nihilism in police enforcement activity. That express procedural measures, performance methods have a kind of activity that subjects authorized countermeasures aimed at combating the goal.

The idea of the need for proper propaganda activities aimed at forming a national idea, law-abidingness and maintaining the spirituality of the Ukrainian population is argued. The unity of the convictions of citizens, in particular the police, will create a common desire for the prosperity of the country, which is possible only in the absence of differences between the interests of the community and the police. The process of forming the legal ideology of Ukrainian society as a whole, and in the police in particular, as well as the legal consciousness of individual social groups, should be combined with the formation of patriotism and taking into account the peculiarities of Ukrainian culture. The national legal idea should be a vector for the national revival of Ukraine.

The forms of counteraction to the manifestations of legal nihilism in the sphere of law enforcement activity of the police of Ukraine are classified: legal, ideological, organizational and educational form. The basis of distinction forms assigned a set of ways to influence the human mind. The legal form of counteraction involves the creation of a normative basis for the implementation of certain measures or actions aimed at counteracting legal nihilism. It has legally significant consequences - regulatory documents. The ideological form in its content is similar to the educational one, but it has a more emotional and psychological color. It involves the formation of a national idea of not only specific bodies and units of the state, but also the formation of a national Ukrainian idea. Organizational form of counteraction does not directly affect the mind of a person, but with its help, organizational actions are carried out that help to more effectively influence with other forms. The educational form has a fairly large range of effects on the person of a policeman: from the formation of honor and dignity to education and the acquisition of the necessary professional skills, skills and knowledge.

The attention is focused on corruption manifestations in the field of law enforcement activities of the police, which are the cause of the spread of legal nihilism

in the case where the possibility of illegal enrichment "outweighs" the importance of the principle of law, and at the same time is a consequence of a situation in which neglect of the right becomes the basis for obtaining illegal gain .

The ways of solving the problem of preventing legal nihilism, as well as its counteraction, are as follows: effective public control over the activities of the police; effective, real interaction between the police and society; promoting legal system as the National Police and abroad; qualitative selection of officers of the National Police; formation aimed at raising legal awareness and legal culture trends among police and permanently maintain it; ensuring qualitative improvement interdependence of its employee career growth and the level of financial support; the establishment of a liability institute for nihilistic installations and statements; increasing trust in the system of law enforcement agencies; development of the national legal idea; improving the quality of legal education and the education of children and youth; ordering the legal framework regulating the activities of the National Police; promotion of the equity of law; raising the socio-economic standard of living of the population; fight against corruption.

Attention is paid to highlighting the impact of the media on the formation of so-called hostile attitude of society to police that later develops into a systemic manifestations of legal nihilism. As a result of the negative impact of media on public justice, many people have contempt for police officers, creating psychological and behavioral barrier between them. Police officers sometimes try to "take revenge" through their actions, become subjects of nihilistic, legally meaningful behavior: disregarding citizens, neglecting the proper fulfillment of their professional duties, in their activities rely on the advocacy of personal interest.

The study of subjective factors in counteracting the manifestations of legal nihilism in the activities of the police was quite substantially reflected in the content. So, they should include motives, legal settings and legal value orientations. It is proved that the motive is what motivates the person to commit or refuse to commit certain actions, that motivates the person to act in a way, and not otherwise. Therefore, building

motivation to police lawful and professional conduct is the key to reducing professional legal nihilism in enforcement activity.

Legal setting represents the internal readiness of a person to commit a legal act (actions, inactivity). The installation is an internal indicator of the person's activity. So, in the formation of the legal regulations of the police, a very important role is played by the family, colleagues and friends, that is, the close environment. Formation of a legal setting is a rather complicated process. It should begin from the very childhood and last for life, backed by a certain humanistic ideology. Such an ideology, both for the police and for anyone, should be the respect and observance of human rights and freedoms. Values are an important component of the facial structure - a moral and psychological benchmark of behavior and activity.

As a result, it is proposed to consider that the motivation for lawful behavior and positive legal arrangements are the most important factors in the formation of a high level of legal culture of the police. Appropriate external motivation should be based on the interests, desires and needs of police officers and take into account that the effectiveness of the work of a policeman is primarily due to his individual abilities, personal interest, and awareness of his role in professional collective efforts.

Key words: legal nihilism in the police, police legal conscience, police legal culture, legal anti-nihilism methods in the police activities, legal anti-nihilism measures in the police.

The list of scientific articles published on the thesis topic:

1. Dyakova O. O. Forming of legal culture of workers of the National police of Ukraine. Announcer of the Kharkiv national university of internal affairs. 2016. № 2 (73). P. 189-199.

2. Dyakova O. O. Legal nihilizm in application of right for a national police. Forum of right. 2016. № 3. P. 66-74 URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1251/FP_Дякова_2016

3. Dyakova O. O. Motivation as human factor of counteraction to legal nihilizm in activity of police. Forum of right. 2017. № 5. C. 132-135 URL:

[http://forumprava.pp.ua/files/132 - 137-2017-5-----20-.pdf](http://forumprava.pp.ua/files/132-137-2017-5-----20-.pdf)

4. Dyakova O. O. Methods of counteraction to legal nihilism in activity of police. *Legea si Viata*. 2017. № 5/2. P. 34-37.

5. Dyakova O. O. The Separate measures of reduction of displays of legal nihilism in правоприменительной activity of police. An international research and practice magazine is "Right and life". 2017. № 3 P. 50-59

6. Dyakova O. O. Certain causes of legal nihilism in the enforcement activities of the National police of Ukraine. *Announcer of the Kharkiv national university of internal affairs*. 2017. № 4 (79). P. 41-49/

7. Dyakova O. O. Influence of legal status and form of policeman on forming of them legal culture. Law-enforcement function of the state : theoretical, methodological and історико-правові problems : of thesis of lecture of international scientific conference. (Kharkiv, 25 november in 2016). Kharkiv, 2016. P. 86-88.

8. Dyakova O. O. The Legal culture of the constabulary in a context forming European legal system of Ukraine. National and international mechanisms of protection of human : of thesis of lecture allukrainian round (Kharkiv, on April, 20 in 2016) table rights are Kharkiv, 2016. P. 171-173.

9. Dyakova O. O. Observance of oath of policeman as factor of forming of high level of sense of justice of policeman. Adaptation of the legal system of Ukraine to the right for European Union : theoretical and practical aspects : materials of II allukrainian scientific conference (Poltava, on November, 23 in 2017) : in 2 p. Poltava, 2017. Ч. 2. P. 68-71.

10. Dyakova O. O. Influence of legal nihilism on activity on application of right by a police. Protection of human rights and fundamental freedoms as vitally important basis of all-embracing safety in Europe: materials of the allukrainian scientific conference sanctified to the 25 year of Helsinki Document in 1992 "Call of time of changes" (Dnipro, 7 December in 2017). Dnipro, 2017. P. 169-173.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. Правовий нігілізм як фактор впливу на правозастосовну діяльність поліції в Україні.....	24
1.1. Національна поліція: її завдання і правовий статус як чинники формування професійної правової свідомості поліцейських.....	24
1.2. Місце правового нігілізму в системі основних чинників впливу на правозастосовну діяльність поліції.....	49
1.3. Особливості негативного впливу правового нігілізму на правозастосовну діяльність поліції.....	73
Висновки до розділу 1.....	105
РОЗДІЛ 2. Механізм протидії правовому нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції в Україні.....	109
2.1. Поняття та структура механізму протидії правовому нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції.....	109
2.2. Об'єктивні чинники протидії виникненню правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції.....	136
2.3. Суб'єктивні чинники протидії виникненню правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції.....	161
Висновки до розділу 2.....	175
ВИСНОВКИ.....	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	184
ДОДАТКИ.....	211

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Демократичні перетворення в Україні обумовлюють необхідність пошуку перспектив і шляхів розвитку ефективної правозастосовної діяльності органів поліції. Одним з її найважливіших напрямів залишається оптимізація законного та дієвого механізму реалізації правозастосовних функцій поліцейськими. Перехід сучасного суспільства до нових соціально-економічних відносин супроводжується кризовими явищами у багатьох сферах життя людей і водночас збільшенням правової складової їх повсякдення.

Задля формування нової парадигми взаємовідносин працівників поліції з населенням, трансформації правоохоронних органів із «карального» органу у службу надання правоохоронних послуг необхідна активна постійна робота з правового виховання працівників Національної поліції.

Реформа поліції, що триває в Україні, покликана змінити громадську думку про діяльність поліцейських. Від початку головним завданням було створення органу, який дістав би підтримку широких верств населення, змінив застарілі стереотипи про міліцію, що залишилися з часів колишнього СРСР.

Основною задачею реформаторів було створення незаангажованої, порядної, кваліфікованої поліції, яка б змінила істотно корумповану та свавільну міліцію. На шляху побудови позитивно оновленої правоохоронної системи важливим є формування у працівників поліції правового світогляду, який би відповідав вимогам законності, добропорядності, справедливості тощо.

Головною загрозою високопрофесійній діяльності поліцейських у сфері правозастосування є деформована правосвідомість, яка знаходить свій прояв у фактах нігілізму, а інколи й у злочинній діяльності самих правоохоронців. Правовий нігілізм поліцейських є істотною загрозою на шляху розбудови України як правової держави та подолання усіх кризових явищ, що нині переживає Україна.

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлена необхідністю ґрунтовного наукового аналізу форм і причин прояву правового нігілізму в діяльності поліції для оптимізації шляхів його викорінення з повсякденної правозастосовної діяльності поліцейських.

У науковій літературі досі не було ґрунтовного дослідження на теоретичному рівні процесів і засобів протидії правовому нігілізму в лавах поліції, тому актуальність обраної теми є очевидною, а практичні результати, отримані в ході дослідження, мають стати науковим підґрунтям для запровадження механізмів унеможливлення правового нігілізму в поліції.

Правовий нігілізм як явище державно-правової дійсності, різні аспекти його прояву досліджували О. В. Волошенюк, О. В. Дручек, І. В. Воронова, М. М. Жовтобрюх, А. Ф. Крижановський, П. В. Макушев, М. І. Матузов, Л. І. Мороз, П. В. Поліщук, О. Ф. Скакун, С. С. Сливка, В. І. Темченко, Ю. О. Тополь, Г. В. Тригубенко, В. О. Туманов, О. В. Цуркан, О. О. Черніков, С. І. Шитий, І. В. Яковюк та інші вчені.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275; Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року; Пріоритетних напрямків наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2016–2019 роки, схвалених ученою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 року.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є з'ясування рівня, причин розповсюдження, визначення форм прояву правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції, а також розроблення теоретико-прикладної моделі дієвого механізму протидії правовому нігілізму у правозастосовній діяльності Національної поліції України.

Для досягнення поставленої мети в дисертації необхідно вирішити такі основні *задачі*:

- розкрити значення правової свідомості та правової культури поліцейських у їх професійній діяльності;
- охарактеризувати особливості впливу правосвідомості та правової культури на правозастосовну діяльність поліцейського;
- систематизувати сучасні поняття правосвідомості і виробити власне поняття правосвідомості поліцейських;
- визначити природу правового нігілізму як одного з основних чинників впливу на правозастосовну діяльність поліцейських;
- встановити та систематизувати чинники, що впливають на правозастосовну діяльність поліції в Україні;
- розкрити сутність особливостей виникнення правового нігілізму в поліції;
- розглянути форми прояву правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції;
- опрацювати методи протидії правовому нігілізму у правозастосовній діяльності української поліції;
- класифікувати форми протидії правовому нігілізму в поліції;
- проаналізувати механізми мінімізації проявів правового нігілізму в суспільстві в цілому та в поліції зокрема;
- охарактеризувати значення мотивації до правомірної поведінки як одного з головних засобів протидії правовому нігілізму.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері протидії виникненню деформації правосвідомості у суб'єктів правозастосування.

Предмет дослідження становить теоретико-правовий аспект механізму протидії виникненню правового нігілізму в сфері правозастосовної діяльності Національної поліції України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Системний підхід до

їхнього застосування дає можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми, здійснити аналіз особливостей форм та механізмів протидії правовому нігілізму у правозастосовній діяльності Національної поліції України. Метод сходження від абстрактного до конкретного та логіко-семантичний метод дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2) дозволили поглибити понятійний апарат, зокрема визначити поняття правового нігілізму, причини його виникнення та форми прояву у правозастосовній діяльності поліції, форми та методи протидії правовому нігілізму. Порівняльно-правовий метод та інформаційний підхід (підрозділи 1.1, 2.3) покладено в основу аналізу процесів виникнення правового нігілізму в діяльності поліції у порівнянні з загальними тенденціями прояву правового нігілізму, а також мотиваційних засобів, що чинять вплив на свідомість поліцейського, який у свою чергу мінімізує факти прояву правового нігілізму. Методи класифікації, групування, системно-структурний, системно-функціональний (підрозділ 2.1) допомогли виробити підхід до класифікації форм та методів протидії проявам правового нігілізму у діяльності Національної поліції України. Метод статистичного аналізу (підрозділ 1.3) уможливив визначення форм прояву правового нігілізму у діяльності поліції та аналіз чинників, що викликають ту чи іншу деформацію свідомості поліцейського. Використання індуктивного методу (підрозділ 2.2) дозволило підтвердити висновок про необхідність оптимізації виховної, освітньої та організаційної роботи з поліцейськими задля зменшення кількості фактів деформаційних змін правосвідомості поліцейських.

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дисертації становлять наукові праці фахівців у галузі філософії, загальної теорії держави і права, адміністративного та кримінального права, психології, педагогіки, інших галузевих правових наук, у тому числі зарубіжних дослідників. Нормативною основою дослідження стали загальні та спеціальні нормативні джерела: Конституція України, чинні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, а також проекти нормативних актів, що визначають правові засади діяльності Національної поліції України в умовах реформування усієї системи

правоохоронних органів. Інформаційну та емпіричну основу дослідження склало узагальнення практичної діяльності органів поліції, а також досвід зарубіжних країн, довідкові видання, статистичні та теоретичні матеріали.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній науці дослідженням теоретичних засад протидії формуванню правового нігілізму в правозастосовній діяльності Національної поліції України. У дисертації висунуто й обґрунтовано низку положень, що є новими в концептуальному плані та важливими для юридичної науки. Зокрема:

уперше:

- виокремлено критерій суб'єктивності у класифікації чинників впливу на правозастосовну діяльність поліції, що сприяють проявам правового нігілізму;
- встановлено й проаналізовано специфічні причини виникнення правового нігілізму у поліцейських, що пов'язані з їх професійним статусом;
- за критерієм природи виникнення проявів правового нігілізму систематизовано методи протидії його проявам: методи протидії негативному впливу особистісних рис, незадовільному рівню знань і виховання поліцейського; методи протидії недолікам правового матеріалу; методи протидії негативному суспільному впливу; методи протидії соціально-економічним чинникам, що породжують правовий нігілізм; методи протидії функціонально-процесуальним чинникам виникнення правового нігілізму;
- запропоновано класифікацію форм протидії правовому нігілізму в діяльності Національної поліції з огляду на методи протидії останньому.

удосконалено:

- класифікацію чинників, що призводять до виникнення правового нігілізму в діяльності поліції в умовах кардинальних реформаторських змін та оновлення правоохоронної сфери діяльності держави;
- визначення методу протидії правовому нігілізму як специфічної сукупності способів, прийомів, принципів, ідей, заходів, знань і механізмів, використання та реалізація яких дозволить вплинути на суспільство з метою зниження рівня правового нігілізму серед населення;

- поняття механізму протидії виникненню правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції;

- розуміння правових (матеріальних, моральних, статусних, змішаних) стимулів у діяльності поліції як засобів протидії нігілістичним проявам у правозастосовній діяльності;

- розуміння виховної, ідеологічної та мотиваційної роботи щодо поліцейських, яка спрямована на зменшення рівня деформованості правосвідомості та, як наслідок, зниження рівня поширення правового нігілізму серед поліцейських.

дістали подальшого розвитку:

- аналіз матеріального, виховного, організаційного та психологічного забезпечення поліцейських як одного з головних чинників, що формують сприятливе середовище для розповсюдження фактів прояву правового нігілізму серед поліцейських;

- уявлення про механізми протидії правовому нігілізму населення в цілому та в поліції зокрема, які характеризуються системною і комплексною діяльністю усіх органів державної влади, а також зусиллями населення в цілому, певних соціальних груп, окремих громадян;

- положення про негативний вплив правового нігілізму на правозастосовну діяльність поліцейських і основні шляхи формування нігілістичних правових мотивів, установок, ціннісних орієнтацій, що відображають процес суб'єктивного прийняття особою позиції стосовно розуміння нігілістичної юридично значущої поведінки як нормальної поведінки.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертаційному дослідженні висновки і пропозиції можуть бути використані у:

- науково-дослідній діяльності – для подальшого опрацювання проблемних питань, пов'язаних із діяльністю Національної поліції України та формування правової культури та правосвідомості, а також дослідження процесу поширення або зменшення випадків прояву правового нігілізму в діяльності поліції;

- правотворчості – у ході вдосконалення чинного законодавства, яке регламентує діяльність органів Національної поліції України та особливості проходження професійної підготовки цими органами;

- правозастосовній діяльності – використання одержаних результатів дозволить покращити процес підготовки поліцейських та опанування ними навичок для подальшої правомірної діяльності;

- навчальному процесі – під час підготовки підручників і навчальних посібників з дисциплін «Теорія держави та права», «Адміністративна діяльність поліції»; вони вже використовуються в ході проведення занять із зазначених дисциплін у Харківському національному університеті внутрішніх справ. Їх ураховано також у навчально-методичних розробках, підготовлених за участю дисертанта.

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розроблення проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки оприлюднено дисертантом на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема: «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (Харків, 2016); «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (Харків, 2016); «Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти» (Полтава, 2017), «Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі (Дніпро, 2017).

Публікації. Автором опубліковано за темою дисертації 10 наукових праць, які розкривають її основні положення. З-поміж них: 4 наукових статті, що опубліковані у наукових фахових виданнях України з юридичних наук, 2 статті – у наукових виданнях інших держав, а також тези 4-х виступів на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що вміщують шість підрозділів, висновків до кожного розділу, висновків до дисертації та списку використаних джерел. Загальний обсяг

дисертації – 212 сторінок, з них основного тексту – 183 сторінки. Список використаних джерел міститься на 26 сторінках і містить 279 джерел.

РОЗДІЛ 1

Правовий нігілізм як фактор впливу на правозастосовну діяльність поліції в Україні

1.1 Національна поліція: її завдання і правовий статус як чинники формування професійної правової свідомості поліцейських

В Україні, як і у всякій країні зі стабільною демократією, органи охорони правопорядку мають бути одним із основних суб'єктів забезпечення засад конституційного ладу, верховенства права. Розбудова України як демократичної, правової, соціальної держави не може бути ефективною без дієвої, прозорої у своїй діяльності, відкритої та професійної поліції. Не випадково аргентинський учений Г. Маріньон наголошує на істотному значенні поліції в механізмі сучасної цивілізованої держави: «Вона воістину стала одним із наріжних каменів держави. Глобальну силу кожної країни можна виміряти за можливостями її поліції. Державу майбутнього можна уявити без армії, але з поліцією ще більш могутньою, ніж нинішня» [257, с. 6]. Тому докорінна зміна форм, методів та способів функціонування органів поліції в сучасних умовах розвитку України є вкрай необхідним процесом.

Нині Україна переживає кардинальні політичні, соціально-економічні, духовні та інші трансформації, що стали наслідком змін у геополітичному просторі сучасності. За таких умов усе частіше спостерігаються різноманітні кризові явища в усіх сферах суспільного життя в державі, зокрема і у правоохоронних органах України, що, власне, й спричинило необхідність проведення їх докорінних змін. Упродовж всього періоду існування української державності йдуть реформи у цих органах. Такий тривалий процес реформування міліції можна пояснити суперечливими уявленнями про міліцію (поліцію) у новій українській державі та про рецепцію правових засад діяльності радянських правоохоронних органів.

Правова культура поліцейських як окремої структури національно-державного механізму потребує детального дослідження, адже специфіка

оновлення правоохоронної системи України та видозміни органів державної влади відбуваються у світлі оновлення пріоритетів українського суспільства.

У той час як «молода» Україна розвивалась, «старі» законотворці здійснювали реформи виключно у звітах, формально, оновлювали державні структури, а не переймалися змістовим наповненням реформ. Така політика призвела до зниження рівня довіри до державної влади, і загалом до правоохоронних органів. Нагальна потреба у реформуванні органів внутрішніх справ існувала з самого початку існування міліції в незалежній Україні. Поштовхом до кардинальних реформ державного апарату стали відомі події 2004 року і зміни були проведені, але не призвели до очікуваних наслідків. Результатом реформ міліції мало стати підвищення рівня довіри до правоохоронних органів. Революційні події 2014 року в Україні стали апогеєм у процесі руйнування партнерських відносин суспільства та міліції. Рівень довіри суспільства до міліції сягнув максимально низької позначки. Говорячи про це, можна констатувати існування в Україні кризи легітимності органів внутрішніх справ. Така ситуація призвела до взаємної відчуженості, ізольованості міліції від суспільства.

Прийняття 2 липня 2015 року Закону України «Про Національну поліцію» [176] ознаменувало появу не видозміненого чи оновленого, а якісно нового центрального органу виконавчої влади, на який були покладені наступні завдання: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Основною метою діяльності поліції після реформування стало підняття авторитету працівників поліції, довіри суспільства та викорінення корупції, яка в свою чергу є основним аргументом щодо недовіри поліції.

У спадок від радянської системи Україна отримала авторитарну державоцентричну мілітаризовану модель правоохоронних органів, яка характеризується жорсткою ієрархічністю, політичною ангажованістю та

орієнтована не на служіння суспільству, а на репресивні форми соціального контролю (культура ворожого оточення і примусу) [102, с. 3]. На подолання наслідків такого наступництва і спрямовані сучасні реформи приведення національних правоохоронних органів до демократичної моделі європейського зразка, головним завданням яких має стати додержання принципів правової держави, верховенства права, професіоналізму, дотримання прав людини, політичного нейтралітету та законності органами Національної поліції у всіх сферах своєї діяльності. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України та Концепція першочергових заходів передбачають створення не просто оновленої системи органів внутрішніх справ, а створення цивілізованого органу європейського зразка, діяльність якого буде визначатися принципами верховенства права, деполітизації, демілітаризації, децентралізація, підзвітності та прозорості у роботі, тісної співпраці з населенням та місцевими громадами, а також принципу професійної підготовки персоналу.

Одними зі способів забезпечення ефективності професійної діяльності поліції є дотримання законності та підвищення довіри населення до поліції для реалізації такого принципу поліцейської діяльності, як взаємодія з населенням на засадах партнерства. Досягнення зазначеного передбачає наявність і високого рівня правосвідомості та правової культури поліцейських.

Для дослідження правосвідомості поліцейських необхідно визначитись з процесом її формування як досить особливої професійної групи людей. Як відомо, за суб'єктами як носіями певної правосвідомості, правосвідомість може бути індивідуальною, груповою або суспільною. Але поліцейські складають особливу соціальну групу (в широкому розумінні поняття «соціальна група»). У країнах, що мають правову систему романо-германського типу, зазвичай поліцейський – це державний службовець, що виконує спеціальні правозастосовні обов'язки, чим пояснюється особливість його правосвідомості. Отже, варто звернути увагу і виділити такий окремий вид правової свідомості, як професійна правосвідомість. Саме даний вид правової свідомості є характерним для людей, які виконують правозастосовні та правозахисні функції.

О.В. Цуркан у своєму науковому дослідженні зазначає, що правосвідомість працівників правоохоронних органів є важливою складовою їхньої правової культури, яка виступає єдністю глибоких знань, твердих переконань і свідомої діяльності в режимі принципів, які лежать в основі діяльності поліції України. Принципова особливість правової культури працівників поліції полягає в тому, що їхня культура має досягати професійного рівня. Цей особливий рівень формується завдяки безпосередньому, щоденному зіткненню з правовими явищами, що мають місце під час виконання правоохоронцями своїх службових обов'язків [250, с. 9]. Автор наголошує, що особливу роль у формуванні професійної правової свідомості поліцейських відіграють саме повсякденні відносини, учасниками яких виступають поліцейські під час здійснення правозастосовної практики. Постійне застосування норм права у повсякденній діяльності стає фундаментом формування професійної правосвідомості поліцейських. З іншого ж боку, правосвідомість є результатом відображення чинних правових норм і принципів права, правового порядку, правової діяльності держави та її органів, зокрема правоохоронних, правової поведінки громадян та інших осіб. Особливістю правосвідомості працівника Національної поліції України є її формування в умовах перманентної новації законодавства і юридичної практики, проведення кардинальної реформи Міністерства внутрішніх справ України тощо.

Професійна правосвідомість юриста, на думку М. Я. Соколова, – це науково обґрунтована, стійка система правових знань, переконань і почуттів, якими він керується у своїй діяльності. Професійна правосвідомість – це уявлення про право, що формується у юристів-професіоналів, фахівців-правознавців на основі світоглядної правової ідеології і спеціальних юридичних знань і акумулює юридичну практику, досвід при трансформаційних змінах права, компетентне розуміння всіх сторін його змісту. Суб'єкти даного рівня правосвідомості володіють спеціалізованим, деталізованим знанням чинного законодавства, вміннями і навичками його застосування. Для професійної правосвідомості характерно засвоєння правових знань як системи, розуміння взаємозв'язків різних

правових норм, уявлення про вплив права на суспільні відносини, на мотиви поведінки особи у правовій сфері [211]. Таке визначення професійної правової свідомості юристів більш схоже на визначення моралі особи у поєднанні з правовими знаннями. У дослідженні цього автора важко виокремити саме зміст професійної правосвідомості, хоча джерела формування правосвідомості у зазначених суб'єктів М. Я. Соколов виділяє досить вдало, наголошуючи на акумулюванні юридичної практики та досвіду правозастосовної діяльності.

Учений-юрист М. М. Вопленко вважає, що професійну правосвідомість можна визначити як зумовлену специфікою соціальної ролі та юридичної діяльності професійно сформовану систему правових ідей, поглядів, почуттів, ціннісних орієнтацій, що визначають спосіб життя й мотиви поведінки в службовій сфері представників юридичної професії [40, с. 21]. Зміст поведінки в службовій сфері, на нашу думку, також має безпосереднє відношення до рівня правосвідомості особи. Тобто почуття, погляди та ціннісні орієнтири юриста визначають не тільки мотиви поведінки, а й сам зміст поведінки. Також слід зважати на те, що вплив правового нігілізму на правозастосовну діяльність поліції визначається низьким рівнем правосвідомості правозастосувачів та складнощами тлумачення правових приписів [63, с. 172].

З філософсько-правової точки зору, на думку М. Б. Галківської, «вимальовується триєдина структура професійної правової свідомості, складовими частинами, якої є: а) загальна правосвідомість; б) правова інформаційна культура; в) внутрішній імператив права. Останній є своєрідним рушієм, началом деонтологічної правосвідомості, тобто внутрішнім ціннісним змістом того чи іншого закону. Щодо конкретних видів професійної (деонтологічної) культури юриста, то до них слід зарахувати: а) стихійну, коли особа-юрист без правового досвіду потрапляє у певну правову ситуацію; б) очікувану, коли особа-юрист з наявним досвідом зустрічається з новою проблемою; в) перманентну, тобто професійну поведінку особи-юриста у більш-менш сталих ситуаціях» [41, с. 55].

Така інституція у правоохоронній сфері України, як Національна поліція України, є великим здобутком для суспільства в цілому. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року №1118–р, визначала поліцію як орган, що слугує суспільству. Саме цей документ визначає орієнтири ставлення суспільства до поліції, які забезпечать підвищення довіри до неї. Чимало працівників нового органу прийшли на посади в правоохоронних структурах вперше, що значно знижує загальний рівень професійної правосвідомості працівників поліції. Як вже зазначалося, ключовими факторами, що впливають на формування правової свідомості, є досить високий рівень індивідуальної правосвідомості, стійка та поглиблена система правових знань, поєднаних із чітким знанням законодавства, та досвід практичної реалізації покладених на працівників поліції обов'язків. Якщо на перші дві групи чинників впливає країна шляхом загальної пропаганди ідеї правової державності та підвищення рівня правосвідомості, то на досвід роботи може вплинути лише час. Тобто підвищення рівня професійної правової свідомості працівників національної поліції можливе лише з плином часу. Однак В.Г. Батуркін указує, що досвід може стати й причиною нівелювання правомірної поведінки, що значно знизить рівень як довіри до працівників поліції, так і рівень правосвідомості останніх. Професійній правосвідомості юристів загрожує стереотипізація – стійке, стандартизоване ставлення юриста-практика до тих чи інших правових явищ, суб'єктів права, яке сформувалося під впливом накопиченого досвіду та існуючих умов (обвинувальний ухил, презумпція власної непогрішності, орієнтація на посилення покарань, стереотип секретності і закритості тощо) [11].

Професор М. В. Цвік свого часу розглянув вимоги до формування правової ідеології в демократичній, правовій державі. Вона повинна формуватися на основі пріоритету загальнолюдських стандартів та цінностей, зокрема верховенства права і закону, принципів демократії, прав і свобод людини і громадянина тощо; будуватися на критичному сприйнятті вітчизняного і зарубіжного історичного досвіду, вивченні нових поглядів та підходів до правових явищ; орієнтуватися на

раціональне поєднання інтересів особи, суспільства і держави, виходячи при цьому з тези, що саме людина та її права визнані найвищою соціальною цінністю, на досягнення соціального і політичного компромісу [69, с. 536]. Як бачимо, поряд із принципом правової держави вагомим фактором, що матиме значний вплив на формування високого рівня правосвідомості як суспільства в цілому, так і його окремої групи (поліцейських), є принцип соціальної держави. Держава має служити суспільству, а не суспільство — державі.

Вітчизняний учений-юрист П.В. Макушев у своєму науковому дослідженні [122] встановлює, що основними чинниками, що впливають на формування професійної правосвідомості, є освіта та практична діяльність. Працівники Національної поліції виконують у своїй повсякденній діяльності правозастосовні та правоохоронні функції. Виконання таких обов'язків неможливе без чіткого розуміння та знання про існуюче право, уміння якісно та ефективно використовувати свої знання під час практичної діяльності. Особливо важливим критерієм щодо характеристики професійної правосвідомості є наявність певної теоретичної та практичної юридичної підготовки носіїв правовідносин. Цей аспект професійної правосвідомості необхідно розглядати з позиції вимог наявності визначеного спеціалізованого теоретичного і практичного обсягу та якості правових знань, їх співвідношення з іншими знаннями, засобів одержання цих знань, їх реальності, ефективності, практики втілення тощо [220, с. 28].

У своїй теоретико-правовій монографії М. П. Карєва вперше розглядає питання про регулятивний вплив правосвідомості на поведінку людини, тобто виділяє її регулятивну функцію і її причинно-наслідковий зв'язок з правовою поведінкою. Авторка стверджує, що вирішальний вплив на мотиви поведінки людей має правосвідомість суспільства. Під час аналізу мотивів поведінки людей необхідно враховувати не лише всю систему суспільних відносин, а й насамперед рівень правосвідомості людей [84, с. 123]. Отож професійну правосвідомість працівника поліції можна вважати результатом розвитку загальної правосвідомості суспільства, яка сформувалася на певному етапі розвитку.

Окрім теоретичної складової професійної свідомості, під час практичної діяльності працівників поліції вагоме місце займає психологічна складова. Вже зазначалося, що правосвідомість – це здебільшого внутрішнє суб'єктивне ставлення особи до всіх юридичних явищ. З огляду на непоодинокі випадки професійного «вигорання» та професійної деформації працівників поліції, варто наголосити на відсутності будь-яких способів, які б зменшили ризик виникнення таких явищ. Робота психологів спрямована на вироблення мотиваційного підґрунтя для дотримання норм права, для вдосконалення знань, умінь та навичок у правовій сфері, вироблення позитивних правових установок. Академік О.Ф. Скакун поєднує виникнення правової установки з поінформованістю про норму права; розумінням її змісту; оцінкою, тобто ступенем схвалення, норми права; ставленням до прав інших осіб; емоційним переживанням з приводу функціонування норми права; готовністю до дії [201, с. 464-465]. Тому лише комплексна робота з професійної підготовки працівників поліції, психологічні та теоретичні тренінги та заняття здатні значно вплинути на зростання рівня професійної свідомості працівників Національної поліції України.

Теоретичний аналіз процесів, що впливають на формування стабільної правової системи демократичної держави на етапі її прогресивного оновлення після радянського минулого, має стати базисом для оновлення всіх державних інституцій, у тому числі й органів поліції України. Тому формування високого рівня правової культури працівників Національної поліції України має стати фундаментом для здійснення докорінної реформи правоохоронних органів України.

Поліція в країні є органом, який спрямований забезпечувати та захищати права людей, підтримувати належний рівень правопорядку та громадської безпеки, тобто виконання правоохоронної функції є основою усієї діяльності цього органу. Правова культура нової поліції України повинна стати рушійною силою у подоланні пострадянського стереотипу правоохоронних органів, коли останні вважалися здебільшого апаратом примусу та відстоювання інтересів держави. Поліція має стати апаратом суспільства, який проводить свою діяльність

від імені держави, але лише в інтересах народу та задля підтримання таких принципів, як гуманізм, демократизм, законність та верховенство права.

Нині відбувається суттєве оновлення змісту українського законодавства, змінюються орієнтири в розумінні природи права. Як протилежність позитивістському праворозумінню, характерному для юридичної науки «радянської доби», заявило про себе розуміння права як «міри свободи», поступово почало домінувати гуманістичне антропоцентричне праворозуміння, орієнтоване на загальнолюдські та європейські цінності. С. С. Алексєєв зазначає, що нове трактування права знаходиться в дисонансі з вельми стійкими стереотипами, що склалися про право, закон, законність, зорієнтованими на владу. І через це перехід від розуміння права як виключно і суцільно «силового» інституту, що міцно укоренився за довгі століття взаємовідносин людини з владою, до розуміння його як гуманістичного явища, феномена свободи, відбувається непросто. Ще на початку XX століття відомий російський правознавець П. І. Новгородцев говорив про невинуватий стан справ, коли відкидають право як породження сили та свавілля і забувають право як вираження справедливості і свободи, – те право, яке здавна надихало на подвиги й боротьбу і яке завжди шанувалося як священне надбання людей [2, с. 719].

Така саме ситуація спостерігається і в системі формування Національної поліції України. За часів радянської влади органи міліції вважалися суто інструментом правлячої верхівки та силовою інституцією. Функції міліції були векторно спрямовані на забезпечення державного ладу та суспільного порядку. У наш час досить важливим стає питання осмислення усім суспільством нових цінностей, значення принципу верховенства права, принципу поваги прав людини. Тому формування нової правової культури суспільства, спрямованої на забезпечення прав і свобод людини та громадянина, насамперед у діяльності національної поліції, є важливим шляхом позбавлення України від залишків пострадянських стереотипів в її правовій системі.

Поряд із правовою культурою часто виділяють поняття професійної правової культури. Професійна правова культура – це такий вид правової

культури, що характерний для осіб, які безпосередньо виконують свої професійні обов'язки в сфері юриспруденції. Інакше кажучи, професійна правова культура – це правова культура юриста. Залежно від сфери професійної спрямованості юристів буває і різна за спрямованістю професійна правова культура (наприклад, господарська, комерційна, цивільно-правова, кримінально-правова, кримінально-процесуальна тощо). Багато науковців виділяють як окремий вид правової культури юриста професійну культуру працівника правоохоронних органів. Так, професор С. С. Сливка трактує це поняття як результат професійної діяльності працівника правоохоронних органів, розуміння та переконання в цінності правових явищ та норм, які гарантуються організацією праці в цих органах, інтелектом, мораллю, етикетом, психологічними та педагогічними вміннями працівника органів внутрішніх справ [206, с. 17]. Учений-юрист Л. В. Смирнов роз'яснює поняття професійної культури правоохоронця як чітке знання, розуміння, позитивне ставлення та неухильне виконання права в процесі своєї професійної діяльності [221]. На нашу думку, розуміння професійної правової культури працівників органів внутрішніх справ буде більш точним при поєднанні основних положень зазначених концепцій, коли професійна правова культура працівників органів внутрішніх справ розуміється як чітке знання нормативної бази, що регламентує виконання своїх професійних обов'язків, визнання авторитету прав і свобод людини, чітке виконання вимог норм права, а також результат професійної діяльності та особистого ставлення до неї безпосередньо працівником поліції.

Працівник поліції – це особа, яка має професійно виконувати свої службові обов'язки і часто ставити інтереси суспільства вище своїх власних задля ефективної правозастосовної діяльності. Професійна правова культура поліцейського має низку специфічних ознак, що обумовлюється такою особливістю професійної діяльності, яка полягає не лише в підвищенні рівня правової культури самого себе, але і підвищення рівня правової культури та правової свідомості суспільства в цілому.

Правова культура окремої групи також є частиною загальної правової культури суспільства, тому самостійне дослідження правової культури працівників поліції неможливе без аналізу рівня та факторів впливу на формування правової культури усього суспільства в цілому.

Головною, фундаментальною та вихідною умовою формування високого рівня правової культури працівника поліції є належна правова та професійна підготовка особи, що в майбутньому буде виконувати функції поліцейського, основу світогляду якого складатимуть загальнолюдські цінності, принципи гуманізму та демократизму, усвідомлення свобод і прав людини як найважливіших досягнень суспільства. Правовиховна діяльність активно сприяє утвердженню високих моральних якостей майбутніх поліцейських, підвищенню рівня їх організованості та дисципліни, зміцненню почуття службового обов'язку і формуванню професійної культури. Крім належного рівня теоретичної підготовленості майбутніх поліцейських важливу роль у формуванні їх правової культури відіграє виховний аспект. Виховання індивіда в процесі формування його як професіонала своєї справи, в дусі дотримання загальнолюдських цінностей є пріоритетними завданнями закладів підготовки поліції в Україні.

У радянську добу правова культура визначалася як особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, що відображали головні правові цінності, формували правові погляди, знання та навички участі громадян у суспільно-правовому житті. Однією з характерних ознак стану суспільної думки у правовій сфері був авторитет законів та владних структур, довіра до них з боку населення. Особа у процесі діяльності отримувала правові знання та досвід, формувала свою правову свідомість та відповідні правові погляди. Правова культура характеризувалася власним способом реалізації соціально-правової діяльності людей, у процесі якої змінювалися взаємовідносини між ними і створювалися певні правові цінності. Сьогодні сформована за радянських часів «доправова» свідомість населення посилюється умовами системної економічної і соціальної кризи українського суспільства [169]. Як залишок радянської моделі правової культури в сучасному суспільстві,

зазначає професор М. Козюбра, «...продовжують домінувати уявлення про право виключно як про знаряддя політики, інструмент примусу, зведену в закон волю, якщо не якогось окремого пануючого класу, то принаймні керівної частини суспільства» [98, с. 29].

За часів Радянського Союзу у процесі підготовки майбутніх працівників органів внутрішніх справ приділялося доволі багато уваги виховній роботі, що полягала в ідейно-пропагандистській діяльності на усіх рівнях в органах внутрішніх справ СРСР. Формування заідеологізованої правової культури як працівників органів внутрішніх справ, так і всього населення було головною метою тодішньої влади.

Перехід до формування демократичного політичного режиму призвів до вільного плину подій у формуванні правової культури суспільства. Але варто постійно дотримуватись обраної стратегії розвитку правоохоронних органів, що в свою чергу буде встановлювати певні межі у формуванні демократичних інституцій держави. Наявність таких пріоритетних документів та чітке їх дотримання сприяє, в тому числі, й формуванню якісної професійної правосвідомості високого рівня у працівників поліції.

Особливості демократії передбачають можливість людини самостійно вирішувати питання стосовно вибору моделі поведінки, якщо крім законотворчої діяльності державної влади жодна система виховного впливу на суспільство не функціонує. Перехід від усього радянського має відбуватися, але особливості певних правових інституцій повинні мати ретроспективу і в наш час. Так, система виховної роботи, спрямованої на формування високого рівня правової культури населення Радянського Союзу, функціонувала доволі ефективно, щоправда, в цілях, що відповідали пропагандистській ідеології правлячої партії. Запозичення методів підвищення правової культури суспільства є необхідною умовою для активізації діяльності у цьому напрямі і в сучасному суспільстві. Але такі методи не завжди можуть бути виправдані, адже розвиток інформаційних технологій зазнав значних змін, тож є можливість використовувати новітні технології для впливу на свідомість людини, особливо це стосується інформаційних ресурсів для

спілкування та обміну інформацією. Інформаційна політика України знаходиться в такому стані, що активна діяльність щодо наповнення інформаційного простору матеріалом здійснюється здебільшого представниками громадськості. Діяльність держави в цій сфері є достатньо новою функцією, забезпечення якої знаходиться на доволі низькому рівні. Тому для підвищення ролі держави у формуванні правосвідомості та правової культури населення, обізнаності суспільства в правовій і політичній сфері, розуміння змісту та спрямованості тих чи інших політико-правових вчинків стає актуальною функція наповнення змістом інформаційного простору, який має реальну можливість конкурувати з тим матеріалом, що надходить від представників суспільства та усіх інших суб'єктів.

Формування правової культури поліцейського починається з формування загальної культури особи. Фундаментальним фактором, що впливає на формування правової культури суспільства, є дієва система правових норм, що існують в суспільстві та забезпечуються державою, тобто право. Якщо трактувати правову культуру як систему цінностей у правовій сфері, варто звернути увагу на ефективну, дієву систему правил поведінки, що знайшли своє відображення в нормативно-правових актах України. Формування такої системи в державі цілком залежить від органів влади, які мають безпосереднє відношення до нормотворчої діяльності. Звертаючись до теорії розмежування права і закону [104, с. 8–11], яка виходить з того, що в процесі нормотворчої діяльності створюються нормативно-правові акти, але не право як об'єктивне соціальне явище, можна стверджувати, що право не виступає результатом державно-владної діяльності, натомість є формою суспільного розвитку, певним підсумком суспільно-історичного процесу. Прикладом такого підходу є діяльність держави у сфері прав і свобод людини і громадянина, коли органи державної влади не створюють права і свободи, а лише гарантують, забезпечують їх за посередництва норм позитивного права [103, с. 2]. Тому варто наголосити на тому, що саме результати суспільно-політичного та суспільно-історичного процесу в державі мають бути складником правової культури, базисом для формування права в об'єктивному розумінні, тобто права

як системи формально визначених загальних правил поведінки, що встановлюються та санкціонуються державою.

Формування високого рівня правової культури можливе при ефективній роботі з підвищення рівня кожного її елемента. Право, правосвідомість, правовідносини, правомірна поведінка, юридична практика, юридична освіта та наука, а також правопорядок – це основне, що формує правову культуру кожної особи і всього суспільства в цілому. Ці правові інститути не є відокремленими одне від одного, тому прояв високого рівня правової культури залежить не тільки від високого рівня кожного з її елементів, але й від їх взаємодії. Виходячи з цього, аналіз правової культури працівників Національної поліції України доцільно розпочати з дослідження процесу формування її складових елементів.

На **правову культуру працівника поліції** впливають такі соціальні інститути, як освіта, сім'я. З огляду на зв'язок рівня професійної правової культури працівників з їх освітянською підготовкою професор Г.Х. Яворська наголошує на важливості якісної правової освіти як фактора світосприйняття та праворозуміння [270]. О.Й. Войтанович зазначає, що фундамент правової культури закладається в сім'ї за допомогою морально-етичного виховання дитини, оскільки повага до прав і свобод іншої людини є, по суті, моральною категорією. Величезне значення відіграє особистий приклад батьків у сфері правової поведінки (починаючи з регулярного переходу вулиці тільки на зелене світло світлофора), а також вплив соціального оточення – друзів, однокласників, сусідів [35, с. 57].

Формування правової культури відбувається за допомогою правового навчання та виховання за допомогою ЗМІ, спілкування, практичної діяльності. Всі фактори можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на правову культуру. Щоб уникнути негативного впливу окремих чинників на ефективність роботи співробітника поліції, необхідно їх аналізувати. Даний аспект носить практичний характер. Поліцейський зобов'язаний до певної поведінки, від нього вимагається наявність професійних якостей, необхідних для виконання професійних обов'язків. Однак існують певні труднощі об'єктивного і

суб'єктивного характеру в досягненні високого рівня професійної правової культури працівника поліції, зокрема:

- а) слабкість громадянського суспільства і його основних інститутів;
- б) нерозвиненість почуття громадянської і особистої гідності;
- в) слабкість судової влади: її представники нерідко притягаються до відповідальності за порушення прав і свобод громадян;
- г) особливості історичного шляху, складності політичної організації і специфіка національних відносин, які іноді діють на людину, незалежно від її установок [229, с. 51].

Сучасний правовий нігілізм громадян, зокрема й поліцейських, часто породжується економічними проблемами. Це є результатом державної дисфункції, знецінення праці, спонукання до нескінченної праці, що виражається у тому, що: а) місячного заробітку вистачає на оплату житла, їжі та проїзду за місяць; це стосується й пенсій; б) інфляція також впливає на ставлення особи до держави в контексті соціального-економічного захисту. З ростом інфляції заробітна плата не зростає; в) створення умов, які унеможливають перехід з одного місця роботи до іншого [23, с. 298].

Державна політика щодо підтримання законності та правопорядку у всіх сферах життєдіяльності суспільства є важливим пріоритетом для української держави. Професіоналізація нормотворчої діяльності, надання можливості населенню країни права реальної законодавчої ініціативи та можливості безпосередньої участі у нормотворчій діяльності держави, поширення знань у галузі юридичної техніки, широке публічне висвітлення та обговорення законопроектної діяльності, невідворотність юридичної відповідальності за порушення прав і свобод громадян – все це можна вважати одними з дієвих засобів підвищення правової культури населення. Відповідно проблеми, що сьогодні існують у державно-правовій дійсності України, є чинниками негативного впливу на рівень правової культури суспільства. Колізії та прогалини законодавства, ускладнене формулювання змісту нормативно-правових актів, стрімке оновлення змісту актів законодавства, що відбувається без оперативного

поточного оновлення цілої низки підзаконних актів – усе це призводить до зниження рівня ефективності норм права, до наявності у них не стільки реальної, скільки формальної дії.

Ще одним правовим явищем, яке відображає рівень розвитку правової культури суспільства, є правовідносини. М. Г. Болдирєва визначає правову культуру як сукупність матеріальних та духовних досягнень суспільства у правовому житті держави [22, с. 18]. Виходячи з такого трактування правової культури, правовідносини виступають ключовим її елементом, оскільки будь-які правові досягнення можливі лише як результат участі соціальних суб'єктів у правовідносинах, як результат реалізації в них вимог норм права у формі правомірної поведінки суб'єктів правовідносин.

Правомірна поведінка — це суспільно необхідна, бажана, допустима, усвідомлена поведінка індивідуальних та колективних суб'єктів, яка відповідає правовим приписам та гарантується державою [71]. Поряд із правовідносинами та правом взагалі, реалізація норм права, результатом якої є правомірна поведінка, також має бути одним із основних пріоритетних предметів уваги усього суспільства.

Суспільна необхідність та корисність – ознаки, що характеризують соціальне значення правомірної поведінки. Поведінка особи повинна бути корисною та необхідною в суспільстві на певному етапі його розвитку. Міра такої необхідності визначається правом. Тобто правомірна поведінка в даному разі виступає мірою такого стану суспільства, коли діяльність окремої особи характеризується як законна та здійснюється на користь суспільства.

На думку А.М. Шульги, правомірною поведінкою є дія (бездіяльність) суб'єкта права, котра має соціальну значущість, відповідає вимогам норм права або принципів права. Водночас автор розподіляє ознаки правомірної поведінки на дві групи: загальні (родові) та спеціально-юридичні. Перша група ознак: зовнішнє вираження у формі дії або бездіяльності, відповідність нормам і принципам права та позитивна соціальна значущість. Групу спеціально-юридичних складають ознаки, які мають безпосереднє значення для юридичної оцінки поведінки як

правомірної: «об'єкт», «суб'єкт», «об'єктивна сторона», «суб'єктивна сторона». Останні являють собою сукупність передбачених нормами права об'єктивних і суб'єктивних ознак дії (бездіяльності), котрі є підставою для її юридичної оцінки як правомірної [266, с. 99–100].

Правомірна поведінка людини має відповідати не лише юридичним принципам і нормам, а й неписаним природним нормам, на основі яких, зрештою, і формуються норми-приписи в позитивно-правовому полі держави [189, с. 92]. Правомірна поведінка повинна відповідати вимогам саме правових норм. Адже спираючись на позитивістську теорію права, регулювання усіх суспільних процесів має відбуватися виходячи з писаного права. Але не варто забувати і про історичну школу права, яка розглядає правомірну поведінку як таку, що ґрунтується на сформованих за певний період часу в конкретній місцевості звичаях, традиціях, правилах поведінки, які сприймаються більшістю населення як належні [252, с. 183]. Отже, істотною ознакою правомірної поведінки, на нашу думку, необхідно вважати її відповідність не лише нормам позитивного права, але й змісту природного права в його сучасному розумінні, котре передбачає урахування насамперед універсальної концепції прав людини.

Конституційна практика розвинутих країн певною мірою послабила суперечності природно-правового і позитивістського підходів до проблеми прав людини на основі конституційного закріплення основних прав і свобод, які виключають пригноблення і насильство держави стосовно особистості, відстоюючи її автономію і пріоритет прав людини щодо держави [245, с. 49].

З огляду на формування правової культури суспільства ще однією ознакою правомірної поведінки є активність у правовому полі та внутрішня вмотивованість особи щодо законослухняності. Активність може виявлятися у формі дії (вчинення будь-яких дій в правових рамках), а також у формі бездіяльності (утримуватися від тих дій, що призведуть до порушення правил поведінки у суспільстві). Внутрішнє переконання не порушувати норм, що склалися у суспільстві, є важливою умовою формування правової держави та високого рівня правової культури у суспільстві.

Юридична практика (або юридична практична діяльність) – система свідомо-вольових конкретних дій і операцій з забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи, що здійснюються кваліфікованими юристами на професійній основі у межах права і мають юридичні наслідки. Юридична практика — частина юридичної діяльності, поряд із юридичною наукою та освітою, що має прикладний характер (практичну спрямованість). Юридичну практику слід відрізняти від правомірної поведінки, адже юридична практична діяльність може носити і протиправний характер. Однак не можна заперечувати існування опосередкованого взаємовпливу між ними.

Ефективність функціонування будь-якої сфери суспільного життя безпосередньо залежить від тих конкретних людей, які її професійно здійснюють. Стосовно сфери юридичної діяльності це означає: якість юристів-професіоналів є одночасно і фундаментальною якістю правової системи суспільства. Якщо це люди з неналежним рівнем правової культури, то тут не допоможе і наявність досконалого законодавства, сформованого на основі змісту законодавства розвинених, демократичних європейських країн. Негативним явищем є також формалізм державної атестації юридичних кадрів у профільних вищих навчальних закладах.

Безперечно, підготовка фахових юристів, професіоналів для роботи в специфічній правовій сфері суспільного життя має принципове значення для всієї правової системи суспільства, адже саме якісна прикладна діяльність таких фахівців позитивно впливає на правові відносини в державі.

Особливе місце у формуванні правової культури особи взагалі та правової культури поліцейського зокрема посідає визначення його правового статусу. У поліцейського, який безпосередньо виконує низку правоохоронних функцій та наділений спеціальними правами, формування правової культури пов'язано не тільки з повсякденним дотриманням правових приписів, а і з безпосередніми правозастосовними функціями, які визначені його правовим статусом.

Зі змісту Закону України «Про Національну поліцію» висновуємо, що законом визначаються обов'язки поліцейського, а саме: неухильно дотримуватися

положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського; належно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва; поважати і не порушувати прав та свобод людини, і що законодавець, встановлюючи останні, зосередив свою увагу на визначенні того, що поліцейський зобов'язаний робити. Права поліцейського, як це було в Законі України «Про міліцію», не визначені.

У своєму дослідженні Ю. І. Коваленко зазначає, що структурно правовий статус складається з повноважень, спеціальних прав та обов'язків, виділених за ознакою службового становища. Отже, даний правовий статус є комплексною категорією, яка акумулює одночасно ознаки кількох видів спеціальних статусів: державних службовців, посадових осіб, представників влади. Найважливішою ознакою повноважень, що забезпечує їхню реалізацію, є владність [96, с. 13]. Проте саме владність може виступати як мотивуючим чинником формування високого рівня правової культури та правосвідомості, так і дестабілізуючим, який може породжувати почуття всюдозволеності у працівників поліції.

Правовий статус поліцейського визначає межі можливої та належної його поведінки під час виконання службових завдань. Здійснення останніх у рамках, визначених нормативними приписами, є основою для формування високого рівня правової культури в поліції. Однак свідоме ухилення від виконання встановлених законом повноважень, обов'язків є рушійною силою до формування абсолютно протилежного правовій культурі явища — правового нігілізму. Аналізуючи правовий статус поліцейського в контексті формування правової культури особи, можна зробити висновок, що повноваження, обов'язки, права поліцейського та гарантії їх реалізації є фундаментом для формування високого рівня його професійної правосвідомості та правової культури.

Не можна недооцінювати у досліджуваній площині й значення юридичної освіти як сукупності знань про правову дійсність і навичок для реалізації практичної юридичної діяльності.

Сучасний стан справщодо підготовки працівників поліції такий, що необхідність кандидату на посаду поліцейського мати юридичну освіту не є обов'язковою. Вважаємо, що у такому разіпрофесійна правосвідомість і правова культура не має свого головного підґрунтя – юридичних теоретичних знань. Спеціалісти, які не мають юридичної освіти, а опановують її в процесі практичної діяльності і досягають певного рівня професійної правосвідомості і правової культури, сьогодні у переважній більшості не можуть задовольняти потреби суспільства. Рівень юридичної освіти носіїв професійної правосвідомості вимагає якісної зміни за допомогою обов'язкового навчання в системі навчальних закладів МВС України [122, с. 63–64].

У постановці цілей поліцейської освіти дискусійним є питання про те, чи зобов'язані працівники поліції отримувати повну юридичну освіту, чи достатньо бути вузькими фахівцями у тій чи іншій сфері поліцейської діяльності. Відповідно до нормативно-правових приписів наявність вищої юридичної освіти необхідна не всім поліцейським. Реформа поліцейської освіти в сучасних умовах не передбачає надання спеціальними відомчими вищими навчальними закладами якомога більшій кількості поліцейських вищої юридичної освіти, а лише визначення механізмів і способів для надання поліцейським конкретних знань, вмінь та сукупності практичних навичок для безпосереднього застосування у правоохоронній діяльності у рамках інтенсивного курсу навчання (або курсу підвищення кваліфікації). На думку багатьох науковців, практиків, для поліції потрібно готувати і фахівців широкого юридичного профілю, і фахівців вузької спеціалізації. Загальновизнано, що у будь-якій діяльності насамперед цінується не просто людина як функціональна одиниця, а співробітник з високим рівнем освіченості, професійної навченості, сукупність яких і утворює професіоналізм.

Через виконання широкого кола повноважень (превентивна і профілактична діяльність; виявлення, припинення, розслідування кримінальних, адміністративних правопорушень; забезпечення публічної безпеки; регулювання дорожнього руху і контроль за дотриманням Правил дорожнього руху тощо) до поліцейських висуваються підвищені вимоги: не лише знати і вміти застосовувати

норми права, але й мати спеціальну правову освіту, бути висококваліфікованим працівником із високим рівнем правосвідомості та правової культури.

Юридичною складовою професійної підготовки поліцейських прийнято вважати сукупність принципів, ідей, положень, знань, умінь та навичок, що відображають правовий зміст професійної підготовки, тобто юридично значиму та необхідну для поліцейського наповненість процесу підготовки, яка дозволяє характеризувати особу поліцейського не тільки як працівника, а і як юриста-професіонала.

Вона відповідає за формування нового типу фахівців правоохоронної сфери. Без її існування неможливе дотримання принципів поліцейської діяльності та виконання обов'язків поліцейських, визначених Законом України «Про Національну поліцію» (пп. 1–3, 5 ч.1 ст.18):

- неухильне дотримання положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського;

- професійне виконання своїх службових обов'язків відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва;

- повага і дотримання прав і свобод людини;

- збереження інформації з обмеженим доступом, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків [176].

Професійна підготовка поліцейського має певну специфіку в системі юридичної освіти загалом. Юридична освіта звичайного громадянина та юридична освіта працівника поліції різні за змістом і призначенням у силу об'єктивних обставин.

Цілком слушно, що правова підготовка поліцейського формує професійну дисципліну, відповідальність, почуття обов'язку. Вона сприяє розвитку активної життєвої позиції особового складу поліції. Кожному працівникові поліції потрібно прищепити готовність та уміння сприймати нову соціальну інформацію, переробляти, перевіряти, узагальнювати, аналізувати, робити критичні висновки,

здатність приймати рішення та домагатися їх виконання тощо. Крім цього, юридична освіченість сприяє формуванню морально-психологічної готовності поліцейського до виконання службових обов'язків, яке регулюється, захищається, стимулюється нормами права. Постійний аналіз норм права, спрямований на виявлення їх соціальної цінності, морального змісту, зіставлення з ними різних життєвих ситуацій виховують у особового складу Національної поліції уміння конкретно мислити, глибоко оцінювати соціальну дійсність[205, с. 37].

У процесі здійснення *професійної підготовки* поліцейських можна виокремити три її основні функції:

- 1) пізнавальну;
- 2) оцінну;
- 3) правовиховну.

Пізнавальна функція «відповідає»за обсяг правових знань та умінь працівників поліції і віддзеркалюється у понятті «правова підготовка». Знання права для поліцейських – це обізнаність про правові явища, що мають повсякденне значення у їх професійній діяльності. Саме знання головних положень нормативно-правових актів, що регулюють не лише діяльність Національної поліції України, а й визначають права людини та громадянина, їх взаємини одне із одним, а також відносини із державою та правоохоронними органами, є однією з необхідних умов дотримання принципу законності у діяльності поліції.

Необхідно зауважити на тому, що для поліцейського недостатньо лише формального знання певних правових норм, простої поінформованості про зміст законів. Підготовка передбачає формування у поліцейського не лише знань конкретних норм, а й розуміння основних принципів права, правової політики держави, соціальної цінності законодавства, органічного зв'язку права і моралі.

Поліцейські можуть опинитися в різних ситуаціях, коли відсутність знань та здатності їх реалізовувати на практиці призводить до неможливості ефективної правової оцінки ситуації. Тож важливим для поліцейського є діяти відповідно до «букви» і «духу» закону. Правильне застосування норм права у конкретних

життєвих ситуаціях, у яких поліцейські опиняються практично щодня, свідчить про їх вміння і навички на основі достатніх правових знань професійно вчиняти певні юридичні дії у процесі виконання своїх службових обов'язків.

Уміння і здатність якісно реалізовувати та застосовувати правові принципи й норми у процесі професійної діяльності на основі умінь і навичок об'єктивується у понятті «професійний досвід». Професійний правозастосовний досвід поліцейських допомагає їм орієнтуватися у сфері права, приймати правильне рішення у юридичній справі з урахуванням усіх вимог норм матеріального і процесуального права. Високий рівень професійного правового досвіду значно економить час, необхідний для прийняття конкретного рішення. Невипадково в юридичній літературі не раз зазначається, що в жодній іншій професії не має такого важливого значення знання правових норм, основ психологічної діяльності, правовий та життєвий досвід, особливо професійний, як у роботі слідчих [216, с. 174] та інших суб'єктів правозастосування.

Оцінна функція професійної підготовки поліцейських – це спрямованість професійної підготовки поліцейських на прищеплення уміння сприймати та аналізувати факти дійсності з метою подальшого використання у своїй діяльності, здатність з емоційної точки зору усвідомлювати правовий зміст та наслідки.

Особливостями змісту та мети професійної підготовки поліцейських як необхідної умови їхнього професійного зростання є:

- формування шанобливого ставлення до права, закону, до практики його застосування;
- практичне значення юридичної освіченості, адже працівники поліції не тільки знають основні принципи права, норми права, але й використовують їх у правозастосовній діяльності;
- переконаність у необхідності неухильного дотримання букви і духу закону;
- сприяння здійсненню активних правомірних дій щодо дотримання прав і свобод громадян;
- вплив на різні сфери життєдіяльності поліцейських тощо[259, с. 62].

У цьому контексті варто підтримати ініціативу народних депутатів, які 7 листопада 2016 року внесли і зареєстрували у Верховній Раді України законопроект № 5367 «Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» (щодо уточнення вимог до осіб, які претендують на зайняття посади поліцейського) [180]. Цей проект пропонує доповнити вимоги до кандидатів на службу в Національній поліції обов'язковою вищою юридичною освітою та військовою службою.

У пояснювальній записці до даного законопроекту вказано, що практична реалізація положень Закону України «Про Національну поліцію» з часу його впровадження свідчить, що для зайняття посади поліцейського є недостатнім отримання повної загальної середньої освіти, а також проходження попередньої фахової підготовки, що проводиться установами органів Міністерства внутрішніх справ України.

Ми повністю підтримуємо думку авторів законопроекту, що для належного виконання своїх професійних обов'язків працівник поліції повинен мати фахові знання у сфері права. Наявність лише повної загальної середньої освіти у поліцейського не дає йому можливості виконувати основні завдання та посадові обов'язки на професійному, компетентному рівні, зокрема, правильно оформлювати протоколи про адміністративні правопорушення, складати акти адміністративного затримання, забезпечувати законність своїх дій та дій громадян, захищати громадян тощо.

Ініціатори законопроекту наголошують, що такі зміни забезпечать охорону прав і свобод людини, протидію злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку на достатньому професійному рівні.

Правовиховна функція здебільшого досягається шляхом підвищення рівня правового виховання, під яким розуміють особливу форму діяльності держави, її органів і посадових осіб, громадських об'єднань і трудових колективів, спрямовану на формування у свідомості людей поваги до права, позитивних знань, поглядів, поведінкових орієнтацій, установок, навичок і звичок, що забезпечують правомірну поведінку, активну життєву позицію при виконанні і

використанні юридичних норм [222, с. 553]. Іноді вважають, що правове виховання є цілеспрямованою діяльністю з трансляції (передачі) правової культури, правового досвіду, правових ідеалів та механізмів розв'язання конфліктів у суспільстві від одного покоління до іншого і їх закріплення в свідомості людей як визнаних і шанованих ними поведінкових стереотипів [178, с. 497]. Варто погодитись з обома твердженнями, які у сукупності найбільш повно розкривають зміст процесу правового виховання.

Правовиховна функція професійної підготовки поліцейських полягає у діяльності викладачів та виховного складу щодо прищеплення слухачам професійної підготовки якостей, необхідних для формування поліцейського-професіонала. Під прищепленням розуміється саме формування стійкої здатності, майже «рефлексу» діяти лише в межах та на підставі закону.

Низький же рівень правової культури та професійної правосвідомості поліцейських сприяє виникненню в їх професійній діяльності такого явища, як правовий нігілізм. Загалом ефективне виконання поліцейськими завдань щодо підтримання правопорядку та забезпечення публічної безпеки ускладнюється відсутністю належного рівня відповідного матеріального, виховного, організаційного, психологічного, освітянського забезпечення їх професійної діяльності.

Специфіка правового статусу поліцейських, що визначається їх повноваженнями та функціями, впливає на зміст їх правової культури та правосвідомості. Важливу роль у формуванні правової культури та правосвідомості поліцейських відіграє рівень їх підготовки, спрямований на надання їм необхідних знань, умінь та навичок. Професійна підготовка поліцейських у контексті правової освіченості є особливим різновидом юридичної освіти, відмінної від звичайної юридичної освіти громадян. Отож, зміст правового статусу поліцейського визначає його правосвідомість та правову культуру особливими складовими його статусу, які забезпечують ефективність і якість повсякденної службової діяльності.

1.2 Місце правового нігілізму в системі основних чинників впливу на правозастосовну діяльність поліції

Розвиненому громадянському суспільству необхідна правова держава, тобто держава, яка «спілкується» з власними громадянами лише мовою права та закону: визначає, регламентує, гарантує та захищає їх права, свободи, законні інтереси, забезпечує формальну рівність громадян не лише в межах самого суспільства, а і у їх відносинах з державою. Діяльність останньої не повинна мати тільки імперативний вплив на суспільні відносини, не повинна сприймати право виключно як інструмент влади.

Рівень правосвідомості професійної групи визначається ступенем розвитку правосвідомості кожного з її членів, тобто загальною освіченістю, рівнем кваліфікації. Працівник поліції на своєму робочому місці повинен відповідати своїй професії і зміцнювати власний та груповий престиж поліції.

Правосвідомість створює необхідний психологічний та ідеологічний контекст для дотримання суб'єктами права вимог юридичних норм. Розвинене почуття права та законності, інтегрованості в чинний правопорядок та правову культуру є гарантією масового дотримання юридичних норм. Зниження рівня правосвідомості як одного з чинників впливу на розвиток правового нігілізму в органах поліції, поряд із іншими суб'єктивними чинниками, є істотною складовою існуючого у суспільстві загального негативного впливу на правозастосовну діяльність поліції.

Активізація реформування в Україні органів охорони правопорядку після подій 2014 року спричинила чимало неврегульованих та неконтрольованих процесів. Державні управлінці залишили без уваги таку відому думку, що будь-які радикальні зміни в економічному та соціальному житті держави та суспільства мають супроводжуватись суттєвою перебудовою соціального мислення.

Відсутність потужних кроків, які б супроводжувалися підвищенням довіри до держави, викликає дефект відчуження. Як стверджують науковці В.В. Черней та О.І. Кудермінова, дефект відчуження полягає в первинному ідентифікуванні

будь-якої держави не як корисної для суспільства інституції, незалежно від змісту її діяльності[256]. Отож головним завданням держави в процесі формування її позитивного «іміджу» має стати ефективна правозастосовна діяльність, що відповідає усім її принципам та здійснюється лише відповідно до вимог права та законів.

Як зазначалося, особливий вплив на правозастосовну діяльність держави має правовий нігілізм у всіх його виявах. Тому варто приділити більше уваги саме його природі в системі факторів, що зумовлюють негативне ставлення населення до суб'єктів правозастосування.

Визначення природи правового нігілізму в системі основних чинників впливу на правозастосовну діяльність поліції неможливе без загальної характеристики її ролі та місця у функціонуванні механізму держави. Адже формування правової системи України безпосередньо залежить від ефективного виконання правозастосовної функції всіма центральними органами виконавчої влади, зокрема і Національною поліцією.

Ефективна правозастосовна діяльність сприяє процесу забезпечення усіх суспільних та особистих інтересів, прав і свобод громадян, вона стосується усіх сфер суспільної діяльності. Якість правозастосовної діяльності як державних органів, так і недержавних організацій є одним з важливих факторів, які визначають рівень правової культури, стан законності та правопорядку в державі, які впливають на розбудову правової держави. Саме з огляду на це правозастосовна діяльність має неабияку цінність.

Правозастосовна діяльність є складним явищем, яке не обмежується виданням актів застосування права. Вона виявляє себе не лише у межах передбаченої процесуальними нормами процедури розгляду справи, а ще й значною кількістю побічних зв'язків і відносин. У її перебігу учасники розгляду оцінюють стан правопорядку, формують власні позиції з питань застосування закону, обстоюють свої уявлення й спростовують уявлення інших, ухвалюють рішення в конкретних справах, змінюють юридичну практику, вносять пропозиції стосовно вдосконалення законодавства тощо, стверджують дослідники[267, с. 81].

Тому необхідність детального аналізу чинників, що впливають на процес цієї діяльності, є важливим кроком для протиставлення її правовому нігілізму.

Законодавство та процес реалізації норм права перебувають у безпосередньому, тісному взаємозв'язку. Високий якісний рівень норм чинного законодавства, відсутність колізій та прогалин у ньому, повнота регламентації усіх суспільних процесів – це основні вимоги для ефективного втілення системи чинних правових норм у практичну діяльність. Водночас можна виділити і зворотній зв'язок, коли в процесі реалізації норм виявляються не врегульовані взаємовідносини, – це є поштовхом до прийняття відповідного нормативно-правового акта, що має регламентувати зазначену діяльність. Правовий нігілізм Г. П. Клімова розглядає як специфічний соціальний орієнтир, який вказує напрям для подолання негативних тенденцій у державно-правовій галузі, наближення влади до суспільства, підвищення авторитету права й держави, без якого стає неможливим пошук нових концепцій та ідеалів, а також шляхів розв'язання існуючих у суспільстві проблем [92]. Виходячи з цього твердження можна припускати, що в даному разі правовий нігілізм є індикатором для нормотворців щодо подальшої роботи з удосконалення законодавства. Реакція суспільства, котра проявляється у формах правового нігілізму, виступає нагадуванням для державних органів про те, що досконалість законодавства має бути не суб'єктивним вираженням його творців, а об'єктивною соціальною потребою і реальністю. Такий феномен зворотного зв'язку, а особливо адекватна, спрямована на благо суспільства реакція органів державної влади, є істотною запорукою формування й існування держави як демократичної і правової.

Поняття реалізації права охоплює певний процес, систему засобів і заходів, спрямованих на досягнення цілей, які закріплені в нормі права. Досягнення ж мети, яка обумовлена нормою права, і є результатом учинення конкретних дій суб'єктами права відповідно до волі (вимог) законодавця. Тобто моментом завершення реалізації права є досягнення її результату, що пов'язується з правомірною поведінкою суб'єктів[46]. «Реалізацію права не слід зводити тільки до здійснення приписів юридичних норм. Реалізація права — це втілення вимог

правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності, її можна розглядати як процес і як кінцевий результат» [201, с. 218]. Як відомо, утвердження в суспільстві законності і правопорядку пов'язано не тільки з встановленням та здійсненням приписів юридичних норм, але і з тим, якою мірою учасники суспільних відносин можуть реалізувати свої суб'єктивні права, тобто втілювати в життя свої правові прагнення [157, с. 63]. Отже, ефективна реалізація правових приписів суб'єктами правозастосування дозволяє стверджувати, що правопорядок і правомірна поведінка є запорукою та результатом ефективної правозастосовної діяльності. Діяльність поліції у цьому контексті є дієвим засобом реалізації державою правових норм.

Аналіз державно-правової дійсності України дозволяє виокремити низку чинників, що впливають на правозастосовну діяльність поліції, які продиктовані змінами законодавства, складністю політичної ситуації в Україні, а також іншими чинниками.

Окреслюючи основні чинники, котрі впливають на правозастосовну діяльність поліції, варто виокремити серед них ті, що існують незалежно від волі та свідомості людини, від її психологічного стану, проте певна частина чинників має прямий зв'язок з психологічними особливостями суб'єктів правозастосування, з їх мотиваційною системою, їх правовими установками, ціннісними орієнтаціями. Відповідно, за характером зв'язку з волею та свідомістю людини чинники, що впливають на правозастосовну діяльність поліції, пропонуємо класифікувати на: *об'єктивні (зовнішні)* і *суб'єктивні (внутрішньоособистісні)*. Більш ґрунтовний аналіз уможливить виявлення шляхів і способів усунення негативних наслідків їх дії.

Основні види зовнішніх чинників: якісний стан чинного національного законодавства, умови праці поліцейських, політична ситуація в країні, рівень законності і правопорядку в країні, усталена практика соціальної доцільності правозастосовних рішень, рівень правової інформованості населення, рівень довіри до суб'єктів правозастосування.

Чинне національне законодавство і його якісний стан є основою правозастосовної діяльності, котра припускає наявність належної правової основи, необхідність прийняття відповідних нормативно-правових актів. Але як слушно зауважує Ю. П. Пацурківський, недостатньо мати розвинене законодавство, необхідно, щоб його положення отримували практичне здійснення в соціальному житті, щоб кожна людина могла реалізувати свої конституційні права і свободи, перебуваючи під захистом держави [157, с. 59]. На правозастосовну діяльність переважно впливає не законодавство в цілому, а окремі його характеристики. Так, приміром, доцільність тих чи інших норм впливає на правозастосовну діяльність. Ефективність правозастосовної діяльності напряду залежить від актуальності тих норм, які реалізуються, і від тих суспільних відносин, що склалися в конкретному часовому періоді.

Чіткість, зрозумілість та доступність законодавства безпосередньо впливають на сам процес правозастосування. Правові колізії, незрозумілість термінів та професійна стилістика текстів законодавства ускладнюють сам процес їх застосування, що призводить до збільшення випадків непорозумінь між населенням та суб'єктами правозастосування.

Належна діяльність будь-якого державного органу, включаючи поліцію, також залежить від умов праці державних службовців, від умов праці поліцейських. Учений-юрист С. Кіщенко зазначає, що Стратегія реформування органів внутрішніх справ України визначається певними напрямками, серед яких автор виділяє і низький рівень матеріально-технічного та фінансового забезпечення: «умови праці персоналу МВС України залишаються вкрай незадовільними: відсутня необхідна кількість приміщень, оргтехніки, навіть меблів» [91, с. 12]. Зважаючи на це, існує величезна плинність кадрів та неможливість ефективного виконання поліцією покладених на неї функцій неповним штатним складом.

Політична ситуація в Україні, зокрема події на сході країни, революційні події минулих років, завжди відображається на діяльності правоохоронних структур. Невдоволення найчастіше висловлюється саме на адресу органів

правопорядку, адже саме вони залишилися ще з радянських часів у свідомості людей «інструментом правлячої верхівки».

На думку О.С. Юніна, завдання поліції полягають у забезпеченні обов'язковості виконання рішень, прийнятих державною владою тією мірою, де її функція полягає в конкретизації останніх і спрямована на зміцнення правової основи державності й громадського життя при неухильному дотриманні законності. Зарубіжні юристи вивели загальну закономірність: чим ширше коло повноважень, наданих поліції державою, тим меншою підтримкою державна влада користується в суспільстві й тим нижче ступінь її легітимності. Інакше кажучи, обсяг поліцейської діяльності для забезпечення виконання державних велінь і рівень підтримки державної влади в суспільстві перебуває в обернено пропорційній залежності [269, с. 60].

Рівень законності і правопорядку в країні завжди об'єктивно відображає і одночасно впливає на процес реалізації права в ній, адже функціонування права відбувається в конкретному соціумі, є функціональною якісною ознакою правової системи даного суспільства, в якому формується ставлення населення до права і законності на основі діяльності правозастосовних органів. Складність полягає в тому, що правова оцінка однієї і тієї ж життєвої ситуації різними людьми може виявитися неоднаковою, отже, і їх поведінка в цій ситуації буде різною. Відповідно, однією з важливих сторін соціального середовища, в межах якого функціонує право, є високий рівень законності та правопорядку в країні, який відображає, зокрема, стан захищеності населення від протиправних посягань.

Усталена практика соціальної доцільності правозастосовних рішень передбачає, що соціальна доцільність правозастосовних рішень є одним з основних принципів правозастосування. «Принципи правозастосовної діяльності слугують надійними юридичними орієнтирами, які спрямовують діяльність правозастосовних органів. Їх дотримання гарантує неприпустимість порушення законності, забезпечує необхідну диференціацію правового регулювання, послідовне утвердження соціальної справедливості, стабільність юридичної практики, сприяє підвищенню ефективності та якості правозастосування» [159, с.

246]. Стосовно доцільності правозастосування П. Недбайло, зокрема, вважав, що доцільність у застосуванні та виконанні правових норм є такою їх реалізацією, за якої не просто досягається мета закону, що полягає у певних матеріальних або соціально-культурних результатах, але найбільш повно досягається ця мета у конкретних, історично визначених умовах місця та часу [146, с. 199]. Тобто головною метою правозастосування має бути досягнення того соціального ефекту, заради якого було створено норму права. Право, в свою чергу, повинно підтримувати соціально корисні зразки поведінки та заохочувати їх.

Рівень правової інформованості населення або правової освіченості населення є складовою його правової культури. Без правової інформованості неможливо досягти мети правозастосування, встановити справедливість. У свою чергу, справедливість досягається у процесі правозастосування [64, с. 47]. Але в контексті чинників, що впливають на правозастосовну діяльність, варто окреслити й інший аспект розуміння правової інформованості. Остання є рівнем знань про свої права та обов'язки особами. Тобто можна визначити її як поняття, тотожне результату правового всеобучу [201]. Правовий всеобуч припускає безупинний взаємозв'язок процесів цілеспрямованого формування правосвідомості особи як законослухняного громадянина, тобто у людини цілеспрямовано формуються моральні ідеали, правові установки і ціннісні орієнтації, спеціальні, професійно необхідні характеристики. Україй важливо сформувати відповідну мотивацію – позитивне ставлення до пізнаного змісту й потреби до постійного розширення й поглиблення правових знань. Правовий всеобуч слід розглядати як частину усього процесу духовного формування особи, без якої неможливо обійтися, реалізуючи ідею побудови в Україні правової держави [15, с. 22]. У тому ж контексті сприймає правову інформованість і Н. М. Онищенко: «Правова інформованість членів суспільства — необхідна умова функціонування правової системи» [153, с. 16].

Правова інформованість як форма забезпечення реалізації функцій права має значний вплив на рівень суспільного розвитку і потребує істотного підвищення. Особливо актуальною дана проблема стає в період реформаційних змін та

прийняття кардинально нових нормативно-правових актів, які є вимогами сучасності. Тому громадяни об'єктивно потребують отримання правової інформації про чинне законодавство, про зміни й доповнення, що вносяться до нього, про нові закони і особливо про правову практику. Існування суспільства напряду залежить від багатостороннього уявлення про правову дійсність. Існує багато способів інформування громадськості про різні правові події: через засоби масової інформації, Інтернет, вплив юридичної практики, юридичні консультації, правове виховання.

Отже, саме низький рівень інформаційної складової у сфері правозастосовної діяльності – чинник, що передуює виникненню проблемних ситуацій у процесі правозастосування.

Рівень довіри до суб'єктів правозастосування є і умовою, і наслідком їх професійної діяльності, а також важливою якісною функціональною ознакою правової системи суспільства. У зв'язку з чим доцільно наголосити на важливості даного показника для поліції в Україні. Закон України «Про Національну поліцію» в частинах 3,4 статті 11 встановлює, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Колишній перший заступник Міністра внутрішніх справ України Е. Згуладзе-Глуксман у передмові до посібника, виданого в рамках проекту «Створення Європейського експертного центру попередження злочинності» Європейської мережі попередження злочинності (EUCPN) [166], зазначила: «Орієнтованість поліцейської діяльності на громаду полягає не лише у тісній взаємодії з населенням, але також у вирішенні проблем самої громади. Це передбачає новий підхід до побудови органів поліції та підбору кадрів: якщо успадкована від колишнього СРСР мілітаризована модель МВС спрямовувалася переважно на жорстке реагування в умовах організованої злочинності, масових заворушень, активізувалася переважно тоді, коли злочин уже був вчинений або готувався, то необхідно забезпечити постійний інтерес поліцейських до потреб громади у безпеці – незалежно від масштабності викликів, ймовірності настання негативних наслідків. Центральне місце тут посідає налагодження поліцейськими

довірчих відносин з населенням, уважність до потреб громади у безпеці, толерантне ставлення до вразливих категорій суспільства, впровадження новітніх технологій у сфері інформування про кримінальні правопорушення, про наявність ризиків для життя та здоров'я осіб. Усе це разом має викликати довіру населення до органів правопорядку, бажання сприяти їхній діяльності – аж до готовності брати особисту участь у забезпеченні безпеки громади». У 2015 році зміст зазначених слів знайшов закріплення у низці статей Закону України «Про Національну поліцію» у розділі II.

Усе вищенаведене свідчить про важливість вказаного фактору, який безпосередньо впливає на взаємодію населення з органами правозастосування, тобто поліцейськими. Основна діяльність Національної поліції, виходячи з визначення цього органу, спрямована на служіння суспільству. Результатом такої діяльності є довіра до поліції, яка в свою чергу є каталізатором ефективної правозастосовної діяльності. Зниження рівня довіри знижує цю ефективність.

Окрім зазначених зовнішніх чинників, що здійснюють вплив на ефективність правозастосування, існують і внутрішньоособистісні (суб'єктивні) фактори такого впливу. До них можна віднести: особисті якості суб'єкта правозастосовної діяльності, його правові установки і ціннісні орієнтації, професіоналізм та компетентність, стресові психологічні стани суб'єкта правозастосовної діяльності.

Особисті якості суб'єкта правозастосовної діяльності виявляються у формі його професійної правосвідомості та правової культури. Стан забезпечення життєдіяльності українського суспільства професійними юристами доцільно оцінювати за декількома показниками: кількість, якість, статус. Україна має в арсеналі величезну плеяду правознавців, проте варто зазначити, що, порівнюючи концентрацію юристів на душу населення у Німеччині чи США, Україна в рази поступається цим державам, маючи приблизно одного юриста на 7 тис. мешканців. При цьому, у названих державах цей показник – один юрист на 120 громадян[94]. Бажання випускників шкіл вступати до вищих навчальних закладів для отримання диплома юриста з кожним роком зростає. Відомо, що попит породжує пропозицію. Цікаво зауважити, що попит з кожним роком не

зменшується. Це свідчить про низьку професійну майстерність правознавців, тобто про низьку якість їх діяльності. Отже, не дивлячись на велику кількість спеціалістів у сфері права, професіоналізм характерний не для кожного з них.

Статус юриста також впливає на його безпосередню діяльність. Він складається з декількох елементів, таких як соціальна роль, матеріальна забезпеченість, престиж, відносини з іншими громадськими об'єднаннями та органами влади.

Першочерговою є роль правосвідомості у правозастосуванні, яка визначається тим, що особа, яка здійснює правозастосовну діяльність, обирає норму права, яка врегульовує дану ситуацію, тлумачить та застосовує її для винесення рішення у справі, керуючись виключно законом і своєю правосвідомістю. Результатом діяльності таких осіб є юридично значимі наслідки. Правосвідомість таких працівників впливає на якість правозастосовних актів. Будь-яка деформація правосвідомості може негативно відбитися на істинності та правомірності прийнятих юридичних рішень. Правосвідомість у цьому контексті має суто практичне, а не теоретичне значення. Здебільшого обставиною, що знижує ефективність правозастосовної діяльності, визначають не стан законодавства, а саме правосвідомість суб'єктів правозастосування.

Правові установки і ціннісні орієнтації є елементом структури правосвідомості людини як суб'єкта правозастосовної діяльності. Загалом у змісті правосвідомості особи серед чинників впливу правосвідомості на правозастосовну діяльність насамперед необхідно звернути увагу на когнітивну сферу правосвідомості, тобто на сукупність відповідних правових понять, уявлень, поглядів, ідей тощо. З когнітивним компонентом тісно пов'язаний емоційно-ціннісний компонент правосвідомості, який виражає відчуття, настрої, оцінки, ставлення, думки, звички, традиції людей. Ці психологічні стани, як певні стани правосвідомості, особи значною мірою виникають стихійно, під впливом повсякденних умов практичного життя, в результаті соціальної взаємодії людей. Водночас вони характеризують ставлення людей до права, законності, системи правових установ, різних правових ситуацій, тобто їхню буденну правову

орієнтацію. Через емоційно-ціннісний компонент правосвідомості реалізуються знання права; органічно властиві правовій культурі звичаї, традиції та взагалі все те, що увійшло до звички, у побут, у культуру особи; її самооцінка, тобто вміння критично оцінити свою поведінку з точки зору відповідності принципам і нормам права [101].

Ціннісна проблематика значною мірою активізується в умовах кризових етапів та трансформаційних процесів; ефективність вирішення проблеми цінностей значною мірою залежить від існуючої в суспільстві парадигми світосприйняття, традицій і ступеня ідеологізації процесів суспільної життєдіяльності [128]. Підтвердженням даної думки є посилення уваги до процесів побудови державного апарату у дусі праворозуміння та дотримання законів. Революції, реформи, зміна державного апарату — каталізатори активізації правових ціннісних установок.

Особливе місце в системі правових установок поліцейських займають правові ціннісні орієнтації, які є специфічним різновидом професійних ціннісних орієнтацій. Специфіка правових ціннісних орієнтацій полягає в тому, що, на відміну від інших професійних ціннісних орієнтацій, вони не лише містять у собі професійну спрямованість, а є своєрідним синтезом й інтегрованою сукупністю разом із матеріальними, соціальними, політичними і духовними цінностями.

В умовах сучасності основними ціннісними орієнтаціями поліцейських є повернення довіри до правоохоронних органів в Україні, бажання стати у витоків створення чогось, що дасть поштовх новітнім перетворенням на шляху формування правової держави, налагодження суспільних настроїв шляхом служіння суспільству і, нарешті, можливість стати частиною державного апарату.

Компетентність і професіоналізм є головними суб'єктивними чинниками ефективного правозастосування. Відповідно недоліки професіоналізмі та компетентності знижують рівень його ефективності. При цьому регулюючим фактором професійного зростання та творчої активності людини є самосвідомість як досить сталий комплекс уявлень і суджень індивіда про самого себе, про вміння, навички і можливості особи [162].

Вікові, релігійні та інтелектуальні відмінності є витоками різного рівня професіоналізму. Сучасна система освіти, що спрямована на підготовку фахівців широкого профілю, передбачає спеціалізацію лише на останніх одному-двох курсах у вищих навчальних закладах. Для підготовки компетентного працівника, поліції-професіонала така кількість часу на його підготовку недостатня. Тим паче, що однією із заporук підготовки має стати рецепція найкращих цінностей з минулого, де кожен член суспільства ставився з довірою до працівника правоохоронних органів [55, с. 189].

В. І. Ковальчук визначає професійні знання, загальнолюдські, психофізіологічні, організаторські й комунікативні якості як складові професіоналізму [97].

Правознавець І. М. Хоржевська зазначає, що професійний розвиток особи пов'язаний з розвитком людської особистості взагалі, із засвоєнням нового досвіду, знань, вмінь та із трансформацією мотивації й інтересів конкретної людини [247].

«Професіоналізм — це здобута в процесі професійного розвитку якості людини, що відповідає вимогам професії або перевищує їх та полягає в досконалому знанні фахівцем своєї справи, сутності роботи, що виконується, способів та засобів досягнення поставленої мети, здатності інноваційно мислити та приймати ініціативні рішення, відкритості до набуття нового досвіду», — зазначає К. Г. Сидорова [199].

А. О. Черепехіна наголошує на тому, що розвиток професіоналізму суттєво залежить від усвідомлення фахівцем призначення і змісту професійної діяльності та полягає у формуванні та прояві професійно важливих якостей і пов'язаний із самоактуалізацією сутності, із зростанням потенціалу людини як професіонала [253, с. 74].

Отже, професіоналізм і компетентність тісно пов'язані між собою і в сукупності складають не лише обсяг певних професійних знань та навичок, але й численні внутрішньо психологічні риси особи, що впливають на бажання реалізації професійних знань.

Стресові психологічні стани суб'єкта правозастосовної діяльності, як і недоліки у його професіоналізмі, компетентності також впливають на ефективність даної діяльності. Професійна діяльність в умовах постійних напружень завжди супроводжується стресовими станами. Як зазначає учений О. М. Лось: «Стрес є не тільки нормальною, але й необхідною умовою професійної діяльності особи... він завдає руйнівного впливу на особистість, викликає професійну деформацію та призводить до професійно емоційного вигорання» [113]. Все це сприяє розвитку негативних внутрішньо-психологічних факторів, що безпосередньо впливають на правозастосовну діяльність, а саме: небажання працювати; інфантилізм до виконання покладених обов'язків; нехтування нормативними вимогами, щодо законності вчинення тих чи інших дій; освітня «зношеність» особи.

Різні джерела свідчать про те, що лише невелика кількість усіх порушень законності у правозастосовній діяльності, що пов'язані з недосконалістю законодавства, спричиняються їх неповнотою, незрозумілістю, суперечностями та розгалуженістю. З чого виходить, що значна кількість таких порушень викликана саме суб'єктивними факторами, що чинять вплив на суб'єктів правозастосування.

Ще одним прикладом домінуючого значення внутрішньособистісних факторів є дослідження О. В. Безрукова. Він узагальнює, що недоліки вихідних норм складають 25%, слабкість ресурсного забезпечення – 23%, низька правова культура та інформованість – 36%, розбіжність інтересів, що знайшло свій прояв у нормі та уявленні суб'єкта правозастосування – 16% [14].

Отже, головним фактором впливу на ефективність та законність правозастосовної діяльності є внутрішня професійна деформація суб'єктів правозастосування. Здебільшого це обумовлюється зниженим рівнем правової культури та складними соціально-економічними умовами, які в свою чергу впливають на особу, яка перестає належним чином виконувати свої обов'язки. Таким чином, на законність та обґрунтованість правозастосовної діяльності впливає деформація правосвідомості суб'єктів правозастосування, зокрема, такий її елемент, як правовий нігілізм.

Одним з основних елементів правозастосовної діяльності є суб'єкти такої діяльності, які повсякчас піддаються, в тому чи іншому ступені, впливу нігілістичних установок. У такому разі проявляється негативний ефект впливу на професійну правосвідомість особи, яка здійснює правозастосування. Особливого зниження ефективності зазнає управлінська діяльність у сфері правозастосування, адже немає підстав вважати, що особа, наділена владою, не буде уникати таких юридично-нігілістичних установок. Найчастіше сам факт перебування на управлінській посаді є сприятливою умовою для розвитку нігілістичних настроїв. Здебільшого такий розвиток пов'язаний з особистим бажанням вчиняти юридично значимі дії не в інтересах держави, а задля власної вигоди.

В юридичній літературі, як правило, питання про ефективність правозастосовної діяльності пов'язане не стільки з суб'єктивним моментом даної діяльності, скільки з питанням про ефективність правових норм. Правозастосування виступає як засіб для досягнення тих цілей, які стоять перед правовою нормою. Ці цілі підпорядковуються загальним цілям правового регулювання правовідносин. Таким чином, ефективність правозастосовних актів може оцінюватись лише за ступенем досягнення тих же соціальних цілей, що й ефективність правових норм [107, с. 172–173]. На думку ученого Н.М. Обушенко, під ефективністю правозастосування слід розуміти такий його стан, який гарантує найбільш повне досягнення цілей норм та інститутів права, при мінімальних затратах часу та ресурсів [150]. У поліції правозастосування буде вважатися ефективним, якщо практична діяльність поліції не тільки відповідатиме вимогам нормативно-правових приписів, а й забезпечуватиме досягнення поставлених перед поліцією цілей.

У той же час «цінність права багато в чому залежить від закріплених у ньому неюридичних цінностей — політичних, моральних, культурних, а також універсальних, світоглядного характеру, таких як загальне благо, повага до інтересів інших, рівність, порядок тощо. Причому всі вони настільки тісно переплетені з юридичними, що багато з них перестають сприйматися як позаправові за своєю природою (наприклад, справедливість, рівність, свобода),

тому небезпека правового нігілізму полягає ще й у тому, що він неминуче поєднується з іншими його видами – моральним, політичним і релігійним, що спричиняє не лише підтримку їх поширення, а й ускладнює боротьбу з ними» [254, с. 79].

Отже, правовий нігілізм знижує суспільно значиму, соціальну ефективність правозастосовної діяльності через відсутність бажаного для держави та суспільства результату правозастосовної діяльності. Її результат є задоволення власної владної потреби управлінця, який здійснює правозастосування. Ситуація, коли у діяльності суб'єктів правозастосування виникають прояви правового нігілізму, є прямо пропорційною загальному зростанню недовіри до цих суб'єктів і породженню ще більшої кількості нігілістичних настроїв. Тож для зростання недовіри населення не має значення, в діяльності якого суб'єкта правозастосування спостерігаються нігілістичні прояви.

Правовий нігілізм у діяльності поліції не є буденним. Головним чином, це автономне явище, причини якого криються в недоліках, обумовлених становленням нової системи органів поліції, в особливостях перехідного періоду в Україні.

З огляду на зазначене, можна зробити висновок, що середпричинправового нігілізмудержавних службовців, суб'єктів правозастосування є причини загальні і спеціальні. Останні мають зв'язок з особливостями професіонального правового статусу суб'єктів правозастосування.

Серед загальних причин правового нігілізму суб'єктів правозастосування є розбіжності їх власних та відомчих інтересів з тими, які покликані забезпечувати реальну дію закону. Зазначені розбіжності стають умовою для своєрідного, скажімо так, відомчого ставлення до закону, коли на словах ставлення до закону є поважним, а в діях – нігілістичним. Така зневага до законів є сприятливою умовою для повсякденного ігнорування інтересів суспільства та держави, а також прав людини.

Система законодавства створює такі умови, коли чиновники змушені самотійно «доопрацьовувати» не завжди ясний зміст актів законодавства. За

інформацією, отриманою з офіційного порталу Верховної ради України, на момент липня 2016 року в Україні нараховується 6015 законів, які мають регламентувати всі суспільні відносини, в тому числі і у сфері правозастосування. Але поряд із цим на території України діє ще 76777 постанов, 27400 указів, 40037 розпоряджень, 28499 наказів різних органів та державних установ. Аналізуючи такі дані можна стверджувати, що за наявності величезної кількості правових норм існують випадки, коли певні сфери суспільних відносин урегульовуються великою кількістю правових норм. У такій ситуації можливості різного тлумачення їх змісту мають місце і в практичній їх реалізації. Поліцейський, який, по-перше, не має достатньо високого рівня знань нормативно-правової бази, по-друге, не бажає, образно кажучи, «напружуватись» для комплексного аналізу ситуації під час прийняття правозастосовного акта, здійснює свої повноваження керуючись не принципами поліцейської діяльності, такими як законність, верховенство права й т. ін., а власними переконаннями, які сформувалися у процесі особистого тлумачення різних нормативно-правових актів. Отож, суб'єкти правозастосування, вивчаючи закони, дійсно не можуть конкретно знати про моделі та правила їх застосування у своїй діяльності, тому такі суб'єкти мусять деталізувати, конкретизувати, роз'яснити їх на свій лад. Саме в цей момент виникає криза «конфлікту інтересів», яка полягає у відмінності мети законотворців, яка передбачається нормативними приписами, і тими результатами, яких досягає поліцейський під час правозастосовної діяльності.

Трактування поліцейськими змісту правових норм у власних інтересах та на власну або корпоративну користь призводить до нехтування нормативних приписів чи незаконної реалізації останніх.

Так, професор В.В. Лазарєв вважає, що тлумачення норм права нерозривно пов'язане з правозастосовною діяльністю. Необхідність тлумачення викликана різними факторами. Учені переконані, що проблема тлумачення виходить за рамки правозастосування або реалізації права. По-перше, вона має самостійне значення в процесі наукового або повсякденного пізнання державно-правового життя. По-друге, необхідність чіткого уявлення про зміст чинних норм виникає в

ході правотворчих робіт. Ні видати новий акт, ні систематизувати наявні не можна без знання справжньої волі законодавця, яка отримала офіційне вираження [151, с. 167]. Поліцейський, враховуючи вимоги нормативно-правових актів та приймаючи правозастосовні акти, не може чітко усвідомлювати волю законодавців, яка покладена в основу правової норми. Крім того, суспільні процеси також є чинником, що породжує необхідність тлумачення норм права, саме повсякденного тлумачення працівниками поліції в тому числі. Адже суспільство має властивість розвиватися і сутність одних суспільних відносин з часом змінюється. А плинність нормативно-правової бази, що регламентує відповідні зміни, не дозволяє своєчасно підлаштовуватись під сучасність. «Тлумачення права є необхідним також у силу протиріччя між формальним характером правових норм і динамікою суспільних відносин. В силу формальної визначеності правові приписи залишаються незмінними, стабільними. У той же час суспільне життя змінюється постійно. Тому нерідко закон застосовується в істотно змінених в порівнянні з моментом його видання умовах. Отже, тлумачення розуміється як об'єктивно необхідний процес умови правового регулювання. З урахуванням його особливостей можна говорити про специфічність юридичного тлумачення» [224, с. 374–375]. Працівники поліції в ситуації, коли правовий припис не відповідає тому стану суспільних відносин в країні, який наявний нині, використовують застарілі, хоча й чинні норми права. Спричиняє такі ситуації, в першу чергу, пасивність до оновлення поліцейськими своїх знань.

Незрозумілість та абстрактність законів викликають необхідність у тлумаченні законів за допомогою відомчого нормативно-правового акта. Як зазначає О. Ф. Скакун, під час правозастосування використовується казуальне (індивідуальне) тлумачення, яке має офіційний характер, має виражатися не стільки в тлумаченні, скільки в роз'ясненні змісту норми.

Правозастосовні акти суду, прокурора, слідчого або інших органів мають пряму залежність від засобу викладення тексту. Некоректно вжите слово, незрозуміла фраза можуть спричинити до зайвих запитань, суперечок, тяганини,

до необхідності давати додаткові роз'яснення, до помилок у застосуванні правового акта [7, с. 94]. Для уникнення такої проблеми поліцейському необхідно знати спеціальну термінологію, яка використовується у процесуальних документах, а також вимоги, які до них висуваються. Інакше з'являються такі ситуації, коли трапляються помилки у правозастосовних актах, що є неприпустимим для правозастосовної практики поліції. Так, російський учений Т.В. Губаєва у своїй статті наводить приклад помилки, коли правозастосовник, порушуючи норми мови і права, самовільно розширює термін «виконавець» до терміна «безпосередній виконавець», хоча виконавець – за змістом кримінального законодавства – це особа, що безпосередньо вчинила злочин, і значення слова «безпосередній» у цьому разі поглинається змістом слова «виконавець» [52, с. 27]. Щоб уникнути ситуації неправильного (розширеного) тлумачення норм права, держава змушена використовувати не тільки загальні правила, але й робити винятки з них. Присутність винятків у праві дозволяє останньому, як державно-владному регулятору, бути високочутливим до природи регульованих ним відносин. За допомогою винятків досягається відповідність між правом і реальними умовами соціального середовища, яке особливо актуальне в період наростаючої фінансово-економічної кризи, коли процес правотворчості об'єктивно вимагає гнучкості та оперативності правового регулювання [218, с. 27].

Цікавим у цьому плані є підхід американських юристів ХХ століття, які вважають нормою і правом не абстрактний текст у законі, не пристосований і не «прив'язаний» до конкретного випадку, а рішення, яке на підставі закону приймає суд або інший уповноважений правозастосовний орган. Такою є точка зору американської реалістичної школи права. Американський соціолог права Р. Паундр розрізняє право як сукупність правових норм, створених законодавцем, та право, що формується в ході судового та адміністративного процесів, які забезпечують відповідність права умовам життя політично організованого суспільства [1, с. 127]. Інший американський учений К. Ллевеллін наголошує, що право вбачається не у нормах закону, а в методах та практиці його застосування в

реальному житті. «У центрі уваги має бути практика, а не норма права; спосіб дій, а не словесна формула» [274], — головна думка К. Ллевелліна, яка зустріла багато атак з боку вчених, які звинувачували його у зневазі до права, у правовому нігілізмі, запереченні нормативного характеру права.

Аналізуючи роботи американських науковців Р. Паунда та К. Ллевелліна слід узагальнити, що практична складова права, яку вбачають головною зазначені вчені, відіграє ключове значення у правозастосовній діяльності.

Тлумачення права — це визначений розумовий процес, спрямований на встановлення змісту (сутності) норм права [179 с. 395]. Тому важливим залишається суб'єктивний фактор як чинник діяльності особи, яка приймає правозастосовні акти. Особистість поліцейського, його правосвідомість та рівень правової культури завжди так чи інакше впливають на процес тлумачення норм права, особливо під час розширювального тлумачення. Пряма залежність правильності та законності тлумачення від рівня правосвідомості і правової культури поліцейського простежується і в питанні правозастосовного розсуду.

У найбільш загальному розумінні правозастосовний розсуд визначається як передбачена правом можливість суб'єктивного вибору найбільш оптимального правозастосовного рішення правозастосовним органом. Тобто законодавець надає суб'єктам правозастосування у межах закону відповідну свободу конкретизації юридичної основи справи для обґрунтування доцільності конкретного прийнятого правозастосовного акта. Така можливість має певні рамки, які встановлюються, власне, самим законом. Дане законодавче обмеження визначається як межі правозастосовного розсуду. Під цим явищем в юридичній науці здебільшого розуміють встановлені за допомогою особливого правового інструментарію межі, у рамках яких суб'єкти правозастосування, в тому числі і поліцейські, на основі комплексного аналізу обставин юридичної справи уповноважені винести оптимальне рішення з позиції принципів законності, справедливості та доцільності [16, с. 8].

Поряд з важливістю та необхідністю використання правозастосовного розсуду у разі прогалин у праві та законодавстві не варто забувати і про можливе

свавілля, яке може стати результатом діяльності суб'єктів правозастосування. Таке свавілля зустрічається і в діяльності поліції, коли розсуд застосовується у власних інтересах поліцейського. Російський науковець Д.В. Бойко проаналізувавши співвідношення понять розсуду і свавілля, стверджує, що це споріднені поняття в тому, що вони стосуються сфери діяльності влади. Разом з тим, за своєю сутністю, роллю в соціальному житті і правовому оформленню їх не можна ототожнювати. У разі безконтрольного використання розсуд може перерости в свавілля і беззаконня. Це є стримуючим фактором при вирішенні питань про широке використання розсуду у правовій сфері [20, с. 20]. На думку українського вченого-юриста Т. С. Мартянова, наявність розсуду знижує стабільність й одноманітність практики застосування законодавства, а нерідко призводить і до зловживання правом. Водночас розсуд – об'єктивно наявне і соціально виправдане правове явище, обов'язковий супутник правозастосовної діяльності, тому важливо не відмовлятися від нього, а виявляти і закріплювати за змогою ефективні регулятори, які не допустять переростання свободи розсуду у свавілля [131]. З цього виходить, що правозастосовний розсуд у діяльності поліції є необхідним правовим явищем, але в той же час систематичне використання розсуду у процесі прийняття правозастосовних актів є сприятливою умовою для розвитку правового нігілізму.

Отож, важливий елемент процесу правозастосування – правозастосовний розсуд – хоча й виконує допоміжні функції у процесі реалізації права, найчастіше залишає суб'єктивні межі, які, в свою чергу, спрямовані на досягнення не мети правозастосування, а задоволення особистих, незаконних привілеїв, що не сумісні з принципами правозастосовної діяльності.

Зазначене припускає, що ще однією причиною правового нігілізму у правозастосовній діяльності є свідоме недотримання принципів правозастосовної діяльності.

Професор Ю.І. Римаренко визначив, що реформування органів внутрішніх справ повинно мати на меті подолання надзвичайно широкого обсягу повноважень правоохоронних органів, що регламентується, як правило, не стільки

законом, скільки підзаконними актами, що дають можливість для розширеного трактування та необмеженого поліцейського трактування права [187, с. 22].

Чинна політична система десятиліттями пристосовувалась не до організації суспільного життя в рамках законів, а головним чином до виконання вольових розпоряджень та наказів, зауважує В.А Туманов [236, с. 55]. У сучасного суб'єкта правозастосування дещо змінена ієрархія цінностей, важливішим за право стали накази керівника, привілеї, влада й т. ін. Закон та право в цілому для таких осіб є орієнтиром доти, поки не будуть зачіпатися їх власні інтереси, а саме, обмежувати владу.

Засоби масової інформації відіграють значну роль у формуванні правової держави. Довіра до них серед населення є дуже великою, мабуть, більшою вона є тільки до церкви. Але всі нерідко зустрічали в засобах масової інформації: на сторінках газет, в Інтернеті тощо інформацію про те, як обійти закон. Жодного разу за такі статті не було притягнуто до відповідальності жодного автора. Процвітає зневага і до рішень суду, прокуратури, діяльності поліції. Навіть законні вимоги громадськості щодо притягнення до хоча б дисциплінарної відповідальності нерідко залишаються без розгляду. Отже, правовий нігілізм у сфері правозастосовної діяльності поліції можна зменшити запровадивши методики притягнення до персональної відповідальності конкретних осіб за дії, що виражають зневажливе ставлення до закону і являють собою приклад правового нігілізму для інших осіб, в тому числі й для поліції. З огляду на діяльність суб'єктів правозастосування ця відповідальність має стати невідворотною.

У своєму дослідженні Л. В. Каткова наводить приклади підтвердження впливу засобів масової інформації на формування позитивного уявлення про протиправні дії. Так, аналіз публікацій газети TheNewYorkTimes, проведений нею, уможливив висновок, що образ Чарльза Менсона на сторінках газети дійсно формується як привабливий, як такий, що викликає повагу та співчуття, хоча ця людина організувала секту, яка здійснювала релігійні вбивства[86]. Гуманність у західному світі нерідко стає причиною й синонімом безкарності. Тому є

прикладом заміна смертної кари для вищезгаданого Чарльза Менсона довічним ув'язненням. Така безвідповідальність породжує нігілістичне, зневажливе ставлення до права в цілому.

Значне зниження довіри населення до суб'єктів правозастосування також пов'язано зі складністю механізмів притягнення останніх до відповідальності. Розповсюдження правового нігілізму у сфері правозастосування також пов'язане з можливістю різного розширювального тлумачення законів у процесі правозастосовної діяльності.

Основним завданням суб'єкта правозастосування є досягнення мети правозастосування керуючись основними принципами права. Натомість сам процес правозастосування як юридична категорія має основоположні засади, які визначають межі та принципи діяльності його суб'єктів. «Відповідно, правозастосовна діяльність повинна здійснюватися з дотриманням певних критеріїв. Ці критерії називаються вимогами щодо процесу та результату правозастосування. Основними вимогами, яким має відповідати правозастосування, є: законність, справедливість, обґрунтованість, доцільність» [159, с. 246]. Дотримання зазначених вимог дозволяє досягти ефективного та якісного результату правозастосування.

Відомий російський учений-юрист Ю. О. Тихомиров говорить про те, що реалізації принципу законності в правозастосовній діяльності суб'єктів права часто заважає неправильне трактування відомого принципу «дозволено все, що не заборонено законом» [230, с. 74]. Це твердження стосується лише осіб, на яких не покладено виконання державно-владних повноважень. Для тих суб'єктів права, що реалізують державно-владну політику, характерний інший вислів: «дозволено те, що прямо передбачено законом».

Справедливість — одна з основних засад права; вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Справедливість проявляється не лише в правотворенні, а і в самому процесі правозастосування. Недостатня лише наявність справедливих законів, їх реалізація також має бути справедливою.

Обґрунтування є невід'ємною динамічною складовою правозастосовної діяльності, а обґрунтованість – її засадничою вимогою. Обґрунтованим має бути не лише акт правозастосування, але й сама діяльність правозастосовника [26, с. 13].

Академік П.М. Рабинович вважає, що доцільним має визнаватися лише такий варіант застосування норми, який дозволяє найкращим чином (за даних умов) досягти її мети. Таке розуміння доцільності ґрунтується на діалектиці співвідношення мети та способів її досягнення: будь-яка мета зазвичай може бути реалізована в конкретних умовах за допомогою різних дій (засобів). Усі такі дії будуть доцільними в широкому розумінні доцільності, але нерівноцінними з огляду на ступінь доцільності: деякі з них забезпечуватимуть досягнення мети швидше, простіше, з меншими «витратами», ніж інші [184, с. 44].

Стосовно повсякчасного відхилення від принципів правозастосування можна стверджувати, що на даному етапі розвитку політичної і правової системи України головним чинником, який викликає порушення принципів правозастосування в поліції, є корупційна складова правозастосовної практики та пріоритет власних інтересів перед інтересами суспільства та держави.

Підсумовуючи викладене, варто назвати чинники, які впливають на правозастосовну діяльність поліції: змістовну якість вихідної правової норми; наявність необхідних ресурсів; обґрунтованість та раціональність юридичних механізмів реалізації норм права; рівень правової освіченості, правосвідомості, професіоналізму; зацікавленість у реалізації норм права; наявність гарантій законності під час реалізації норм права; рівень довіри до правозастосовників; внутрішньопсихологічні фактори.

Правовий нігілізм належить до негативних суб'єктивних факторів, тобто до факторів, що впливають на особистість правозастосовника, його правосвідомість і правову культуру та знаходять своє відображення у їх діяльності.

Правовий нігілізм негативно впливає на правозастосовну діяльність поліції, чим змінює саму систему реалізації норм права, понад те, знижує рівень ефективності функціонування правової системи суспільства.

1.3 Особливості негативного впливу правового нігілізму на правозастосовну діяльність поліції

Науковець О. В. Волошенюк характеризує правовий нігілізм у широкому та вузькому розумінні. У вузькому розумінні вчений тлумачить правовий нігілізм як повну зневіру в справедливість, силу та ефективність права, а під правовим нігілізмом у широкому значенні він має на увазі різні прояви негативного ставлення до права, до окремих сфер правового регулювання та юридичної діяльності [36, с. 7]. Поряд із цим не варто забувати й про суміжні антиправові явища, які є своєрідними формами правового нігілізму і деформації правосвідомості. До них належить правовий інфантилізм, правовий дилетантизм, правова демагогія [69], правовий цинізм [108], правовий егоцентризм (зловживання правом) [123, с. 45], негативно-правовий радикалізм [39], правовий маргіналізм [204, с. 124–125] та ін.

Гіпотетичне і фактичне існування зазначених негативних станів правової свідомості у працівників поліції за логікою речей має сприяти виникненню і поширенню правового нігілізму в правозастосовній поліцейській діяльності. Отже, варто проаналізувати ці поняття та їх вплив на правосвідомість працівника поліції.

Правовий інфантилізм являє собою вид несформованої правової свідомості особи, результат відсутності у неї не тільки глибоких правових знань, але й потреби в юридичній поінформованості, неготовності свідомо діяти відповідно до вимог правових приписів. В лавах поліції цьому сприяє надмірна завантаженість, вузькопрофільність, яка формується з часом, якщо не змінювати та не оновлювати свої юридичні знання та навички. Його результатом може стати посадове свавілля, засноване на недостатніх професійних знаннях. З часом інфантилізм найчастіше переростає в класичний нігілізм.

Правовий дилетантизм означає вільне поводження з законом (поверхове або неадекватне тлумачення правових норм, відсутність системного підходу при їх оцінці та ін.) або оцінкою юридичної ситуації, що в цілому зумовлено

легковажним ставленням до права. Особливої небезпеки цей різновид може набути в разі тиражування таких підходів через засоби масової інформації (наприклад, всупереч презумпції невинуватості визнання особи винною у вчиненні злочину до судового рішення) [232].

Правова демагогія являє собою маніпуляцію інформацією, спекулятивне спотворення фактів, свідоме використання у корисливих цілях неправдивих, нереальних для практичного втілення обіцянок. У суспільній практиці розглядається як оціночна характеристика різних промов, заяв. Такі прояви демагогії в правозастосовній діяльності характерні для інформативних промов керівників поліції про результати роботи підрозділу [120, с. 68].

Правовий цинізм – це прагнення застосовувати правові знання, уміння й навички у власних інтересах, спробах уникнути юридичної відповідальності, використовуючи «прогалини» в існуючому законодавстві [171]. Поряд із правовим нігілізмом цинізм є механізмом реалізації власних корисливих мотивів в правозастосовній діяльності поліції, що викликаний недосконалістю та безсистемністю правових норм, що регулюють діяльність правоохоронних органів.

Правовий нігілізм, який має місце в усіх сферах суспільної діяльності в Україні, у тому числі і в діяльності правоохоронних органів держави, можна з певної точки зору характеризувати як явище, здатне до самодетермінації, образно кажучи, він певною мірою може сам себе породжувати. Так, приміром, прояви правового нігілізму в діяльності поліції у свою чергу спричиняють зневажливе ставлення людей до закону та органів, що забезпечують його дотримання. Але суспільство характеризується високим рівнем правового нігілізму, поліція, як частина суспільства, також неминуче «запозичує» логіку даного негативного правового явища і відтворює її у своїй службовій діяльності.

Принцип взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства формально наблизив поліцію до суспільства, чим знаменував виникнення одного з девізів поліцейської діяльності, який міститься на головній сторінці в мережі Інтернет Національної поліції України: «поліція для суспільства». Проте стереотипи, що

склалися у суспільстві стосовно органів правопорядку в Україні, переважно характеризують поліцейських як осіб, яким нерідко притаманна протиправна, а іноді навіть і злочинна діяльність. Таке ставлення громадськості до системи правоохоронних органів сприяє формуванню аналогічного ставлення поліцейських до громадськості. Формується «закрита», відомча, професійна правосвідомість поліцейських, яка пронизана не завданнями справедливості та забезпечення прав і свобод людини, а відстороненням від суспільства. Це, в свою чергу, викликає установку на задоволення відомчих або особистих інтересів, відхилення від закону. Якщо належна реалізація нормативних положень не сприятиме зміні зазначених стереотипів, то нігілістична установка в правозастосовній діяльності стане масовим явищем.

Взаємодія з населенням на засадах партнерства є одним з ключових принципів роботи поліції. Важливим залишається той факт, що працівники поліції постійно у своїй діяльності контактують з населенням. Органи державної влади підтримують зв'язок з населенням через видання нормативних актів, а поліцейські – шляхом проведення заходів по попередженню та запобіганню злочинності, а також розслідуванню правопорушень і притягненню винних до відповідальності. Величезна кількість заяв про правопорушення, що надходять до органів поліції, припускає необхідність постійного збору інформації у громадян. Існує пряма пропорційність між кількістю заяв та кількістю контактів з населенням. На жаль, постійний зв'язок поліції та населення призводить до запозичення ними одне в одного як негативних, так і позитивних рис юридично значущої поведінки, тобто правовий нігілізм в діяльності поліції може знаходити і нерідко знаходить свій прояв і в життєдіяльності суспільства, хоча однією з задач поліції є подолання правового нігілізму у населення.

Науковець В. Білоліпецький вважає, що «оскільки правоохоронна діяльність – це професія у сфері соціального управління, то з теоретико-модельних позицій їй притаманна низка особливостей. По-перше, це духовний вид діяльності, тобто такий вид людської праці, де не створюються, не виробляються матеріальні цінності. По-друге, це діяльність, яка відображає суб'єктивно-об'єктивні

відносини, де провідну роль відіграє людський фактор. По-третє, являє собою визначену цінність соціального порядку, яка виявляється в тому, що від неї у більшій мірі залежить ефективність і оптимальність соціального розвитку, прогрес у всіх галузях, у всій існуючій соціальній системі. Ось чому в сфері соціального (державного) управління, до якої відноситься і правоохоронна діяльність, так потрібен високий рівень професіоналізму» [75, с. 60]. Зміст зазначеного твердження дає підстави для висновку, що у правозастосовній діяльності органів поліції професійна правова культура поліцейських як антитеза їх правовому нігілізму має істотне значення, оскільки авторитет поліції напряду залежить від того, яке з цих явищ домінує в їх професійній діяльності.

Авторитет поліції в Україні насамперед поступово підвищується завдяки зростанню саме *професіоналізму* поліцейських, удосконаленню їх професійно значущих якостей (професійної компетентності, зрілості, бажання відповідати вимогам, які пред'являє діяльність до особи). На думку фахівців, які досліджують сутність феномену професіоналізму правоохоронця, успіх передбачає відповідний набір ознак та стан розвитку системи праксіологічних, професійно-ділових, комунікативних і особистісних якостей людини, які забезпечують успішну професійну діяльність і впливають на формування якісно нового іміджу правоохоронної системи в цілому [18].

Вітчизняний учений-психолог О. М.Смирнова зазначає, що «ставлення до поліції є вкрай складним, і люди оцінюють поліцію по-різному, залежно від концептуалізації поліцейської діяльності. Аналітичний огляд за матеріалами зарубіжних наукових досліджень ставлення громадськості до поліції та її працівників дає змогу припустити, що негативне ставлення вносить свій внесок у зниження ефективності надання поліцейських послуг, зростання злочинності. Отже, поліцейські мають бути стурбовані тим, як їх сприймає громадськість, адже вони є державними службовцями. У той час як внутрішня оцінка ефективності поліції є корисною, поліцейським органам також необхідний інструмент для визначення, що є бажаним або схвальним на думку громадськості для підвищення ефективності діяльності її органів та працівників» [210, с. 169]. Довіра до

працівників поліції є фактором, що впливає на їх мотиваційний стан. Але такий вплив може мати два різні наслідки. З одного боку — високий рівень довіри та позитивного ставлення до правозастосовної діяльності поліції свідчить про ефективність та законність діяльності поліцейських. З іншого — є сприятливою умовою, за якої можливе відхилення від вимог законності задля задоволення власних або відомчих інтересів.

В умовах сучасного стану політичної ситуації в Україні, реформування правоохоронної системи прикладається багато зусиль щодо формування системи органів Національної поліції, яка буде слугувати не державі, а суспільству. Але, як відомо, судження громадськості щодо діяльності поліції базується на позитивних або негативних фактах їх діяльності. На жаль, мають місце непоодинокі, але і не критичночисленні випадки прояву нігілізму в діяльності Національної поліції, котрі, образно кажучи, є тією статистичною «ложкою дьогтю», яка зводить нанівець усі намагання сучасних реформаторів поліції.

Слід зазначити, що служба в поліції, хоча і орієнтована на індивідуальну кар'єру, проте знаменується деяким корпоративним духом, оскільки успіх або невдача всього підрозділу, органу, тощо відбивається і на персоніфікованих оцінках. Це не просто служба, а своєрідна модель життя, в якій підпорядкування командним установкам, «честь мундира», відданість визначають корпоративний дух взаємодії і взаємної підтримки. В очах громадян поліція завжди виступає єдиною правоохоронною системою, відповідно і імідж її також є колективним. З одного боку, корпоративна відданість (взаємна підтримка товаришів по службі, вірність професійним і неупередженим стандартам поведінки співробітників поліції тощо) заслуговує на позитивну оцінку. Але з іншого, — негативним є створення «стіни мовчання» в середовищі поліцейських, формування так званого братерства поліцейського життя, що припускає терпиме ставлення до недобросовісного виконання службових обов'язків за умови, що поліцейські будуть «стояти разом проти сторонніх». «Стіна мовчання», на думку психологів, обумовлена тим, що в середовищі поліцейських формується враження, що вони стоять проти «сторонніх», складається своєрідний менталітет: «ми проти них». Це

призводить не тільки до нехтування нормами етики у відносинах з громадськістю, але й до нехтування нормами права, які мають враховуватися при врегулюванні конкретної життєвої ситуації, що загалом є чинником формування правового цинізму [4, с. 66–67].

Імідж працівників поліції значною мірою впливає на усю їх діяльність. Корпоративна етика та відстороненість від громадськості сприяють зміцненню уявлень поліцейських щодо розподілу суспільства на «чужих» та «своїх».

Корпоративний імідж поліції характеризується з різних точок зору, має різні ракурси, аспекти, модальності тощо. Як певний цілісний образ сприйняття поліції, сформований у суспільній, груповій, індивідуальній свідомості, він насамперед має зв'язок з певними зовнішніми соціальними групами (зовнішня громадськість) і самими співробітниками поліції (внутрішня громадськість). Відповідно за суб'єктом сприйняття можна розрізнявати такі його види, як публічний і внутрішньовідомчий імідж.

Характеризуючи проблему корпоративного іміджу поліції, доцільно звернути увагу на її зв'язок з різними субординаційними групами поліцейських: «...спосіб взаємодії різних людей, форми спілкування між ними, методи, за допомогою яких керівництво знаходить спільну мову з підлеглими, формують відповідну культурну атмосферу, котра, в свою чергу, впливає на поведінку співробітників у стосунках одне з одним та з людьми за межами організації» [105, с. 308]. Процеси формування публічного і внутрішньовідомчого іміджу тісно пов'язані між собою. Складовими і одночасно чинниками, що впливають на внутрішньовідомчий імідж поліції, О. Парфимович називає внутрішню («корпоративну») ідеологію Національної поліції України, дотримання законності окремими поліцейськими під час виконання ними службових обов'язків, дисципліну, етику і культуру спілкування у своєму середовищі та з громадськістю, постійне підвищення культурного та освітнього рівня, протидію професійній деформації, гордість за свою професію і бажання прилучити до неї своїх дітей, онуків, віддаючи професійній етиці одне з перших місць у службовій діяльності [170, с. 95]. Від внутрішньовідомчого іміджу Національної поліції України залежить престиж

служби в поліції. Проблема підвищення його рівня невіддільна від такого явища, як корпоративність в лавах Національної поліції, котра має низку вищевказаних негативних чинників, тому важливим є подолання їх проявів, оскільки вони спричиняють і виникнення нігілістичних правових установок у поліцейських.

Система державних органів, а особливо система правоохоронних органів, поряд із загальнообов'язковими нормами права у своїй діяльності керуються системою традицій та правил, які регулюють відносини в середині системи. Ці норми не є юридично обов'язковими, їх недотримання або порушення тягнуть за собою лише осуд та зміну суб'єктивного ставлення до поліцейського його колег та керівників. Сукупність такого роду правил у літературі іноді називають тіньовим правом, відповідно можна казати і про існування поліцейського тіньового права.

У зазначеному плані необхідно погодитися з твердженням професора В. М. Баранова, який характеризує «тіньове» право як сукупність двох відносно самостійних підсистем. Перша з них містить у собі неформальні правила поведінки, які створюються і розвиваються як регулятори внутрішньо організаційного характеру. Вони ніяким чином не пов'язані зі злочинною діяльністю. Другу ж підсистему складають норми поведінки, які пов'язані з протиправною, а іноді й злочинною діяльністю [10]. Це і є проявами активного і пасивного правового нігілізму.

Виходячи із зазначеного, можна дійти висновку, що норми «тіньового права» в системі органів Національної поліції чинять вплив не лише на формування особливого виду професійної правосвідомості, ціннісних орієнтирів, світогляду, а повсякчас сприяють зниженню дієвості та ефективності службової діяльності, яка в свою чергу набуває незаконного характеру. Порушення дисципліни і законності, протиправне використання працівниками службового становища і можливостей для отримання матеріальних та інших благ від фізичних та юридичних осіб, злочини, що здійснюються поліцейськими виходячи з мотивів, обумовлених інтересами служби, — все це є формами вираження відхилень від вимог норм права, які спричинює правовий нігілізм унаслідок детермінаційного впливу на нього відповідних «тіньових норм» (це пояснюється відомчим підходом, який

склався в системі органів поліції до оцінки професійних якостей та майстерності поліцейських).

Причини правового нігілізму розглядаються в роботах багатьох учених, особливо детально аналізуються причини професійного правового нігілізму. Це стосується і системи правоохоронних органів. За об'єктом впливу (за соціальним адресатом впливу) усі причини можна умовно поділити на дві основні групи: 1) загальні причини, тобто ті, що впливають на правосвідомість населення в цілому; 2) спеціальні – ті, що чинять безпосередній вплив на працівників Національної поліції України. До загальних причин можна віднести: соціально-економічні (низький рівень життя, розподіл суспільства на дуже багатих і дуже бідних), політична нестабільність в суспільстві, обмежена правова культура населення країни, недосконалість законодавства, відсутність дієвого механізму реалізації конституційної відповідальності держави перед особою і суспільством [80].

Серед спеціальних причин як особливу причину формування правового нігілізму працівників поліції необхідно розцінювати недосконалість і плинність адміністративного, кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Так, факт завдання тілесних ушкоджень особі внаслідок керування транспортним засобом іншою особою не є безумовним доказом вини водія. Стаття 286 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність водія саме за порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, при яких настали суспільно небезпечні наслідки у вигляді тілесних ушкоджень особи, а не за одне лише їх настання. Логіка законодавців призводить до того, що саме по собі завдання ушкоджень не передбачає кримінальну чи адміністративну відповідальність, а лише виступає частиною об'єктивної сторони правопорушення.

Інколи помилки у кваліфікації злочину викликані тим, що слідчий виходить із зовнішньої схожості певної події із злочином, не враховуючи, що окремі ознаки його складу відсутні. Так, бувають помилки, коли розпусні дії обвинуваченого (ст. 156 КК України) кваліфікуються як зґвалтування, хоча статеві зносини (їх спроба) — необхідний елемент об'єктивної сторони цього злочину (ст. 152 КК

України) – не мали місця. Трапляються випадки, коли як зґвалтування кваліфікуються статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК України) при відсутності насильства. Так чи інакше, але подібні випадки є наслідками правового нігілізму, що у значній мірі ґрунтується на психологічних, мотиваційних установках осіб, які є його носіями, і у діяльності яких він отримує прояв [57, с. 132].

Говорячи про недосконалість будь-якого законодавства, можна бути впевненим у такому його стані, адже суспільний прогрес, який набув стрімкого темпу розвитку, вимагає постійного законодавчого оновлення. Процедура нормотворення завжди займає певний час. Він пояснюється науковим обґрунтуванням та практичною необхідністю певного документа. Реформування правоохоронної системи пов'язане з прийняттям величезного пакету документів для оновлення нормативної бази функціонування новостворених органів.

Правозастосовна діяльність поліції у сфері здійснення кримінального провадження має регламентуватися виключно законами. Стаття 1 Кримінального процесуального кодексу України визначає, що порядок кримінального провадження визначається лише кримінальним процесуальним законодавством, до складу якого входять норми Конституції України, норми ратифікованих міжнародних договорів, Кримінальний процесуальний кодекс та інші закони. Вказаний перелік видів джерел, якими поліцейський під час кримінального провадження повинен керуватися, є вичерпним. Відтак відомчі нормативно-правові акти або постанови Пленуму Верховного Суду України не є джерелами кримінального процесуального законодавства, хоча постійно використовуються у службовій діяльності.

Також недосконалим є законодавство у сфері здійснення адміністративних проваджень. З практики відомо, що право складати протоколи про адміністративні правопорушення мають лише патрульна поліція та дільничні інспектори поліції. Це пояснюється тим, що лише у цих працівників наявні бланки для складання таких документів. Тоді постає питання: чому слідчому не видаються такі бланки? Стаття 255 Кодексу України про адміністративні

правопорушення визначає, що у справах про адміністративні правопорушення, що розглядаються органами, зазначеними в статтях 218–221 цього Кодексу, протоколи про правопорушення мають право складати: уповноважені на те посадові особи органів внутрішніх справ (Національної поліції). У ситуації, коли у слідчого недостатньо підстав для кваліфікації діяння як злочину, а діяння містить ознаки протиправності, воно має кваліфікуватися як адміністративне правопорушення. Відтак слідчий передає матеріали справи дільничному офіцеру поліції для подальшого провадження. Специфіка діяльності дільничних офіцерів поліції полягає в тому, що вони знаходяться за місцем розташування адміністративної дільниці, а тому оперативно прийняти справу для подальшого провадження не можуть. Таке зволікання може призвести до втрати доказів і можливості встановити всі обставини справи.

Ще одна колізія в адміністративному праві полягає у найчастішому застосуванні працівниками поліції доставляння правопорушника (ст. 259 КУпАП) аніж затримання правопорушника (ст. 261 КУпАП). Про таке доставляння лише робиться відмітка в журналі доставлених та затриманих у відділі поліції, а затримання потребує складання протоколу затримання. Ця вимога законодавства є проявом його регулятивної недосконалості у даній ситуації, що призводить до того, що працівники поліції замість більш складного за своєю процедурою затримання застосовують доставляння правопорушника.

Виходячи з цього, як слушно зауважив академік В. І. Борисов, успішне здійснення політики у сфері боротьби зі злочинністю не може спиратися лише на кримінально-правові норми, якби якісно вони не були вирішені. Великого значення набувають організаційно-правові й адміністративно-управлінські заходи, за допомогою яких держава концентрує увагу на боротьбі з певними видами суспільно небезпечних діянь, визначених законом про кримінальну відповідальність злочинами[24, с. 308]. Саме тому організаційно-управлінський аспект забезпечення службової діяльності поліції потребує більш ефективного механізму поряд із недосконалістю кримінального та адміністративного законодавства.

Серед спеціальних причин правового нігілізму не останнє місце займає величезне навантаження на основні структурні підрозділи Національної поліції. Останнім часом в більшості регіонів країни почали проявлятися тенденції зростання навантаження на працівників слідчих підрозділів, оперативних працівників та працівників патрульної поліції. Це пояснюється і проведенням реформ, і введенням в дію Єдиного реєстру досудових розслідувань, і численними змінами в кількісному складі Національної поліції.

Загальна чисельність працівників поліції в Україні станом на 1 січня 2016 року становить 119 тисяч осіб [265]. З цієї усієї кількості працівників поліції слідчих не більше 20 відсотків. Отже, приблизна кількість слідчих в Україні становить 23 тисячі осіб, орієнтовно половина з них є слідчими відділів поліції у великих містах. Ураховуючи некомплект штатних посад у поліції зі слів заступника голови Національної поліції – начальника Головного слідчого управління Олександра Вакуленка, який складає 22 тисячі поліцейських [237]. Отже, приблизна кількість слідчих складає 18,5 тисяч слідчих. Результативність їх роботи багато у чому залежить від рівня ідеологічної підготовки. Відсутність нормативно закріпленої правової ідеології робить державу в цілому вразливою і чинником формування правового нігілізму [62, с. 69]. Водночас, за даними того ж звіту, облікована кількість кримінальних правопорушень підслідних поліції складає 536199 правопорушень. З цього можна дійти висновку, що середня кількість проваджень, щодо яких рішення про закриття чи зупинення не прийнято, на одного слідчого становить приблизно 35 проваджень. Крім цього 29 проваджень знаходиться у кожного слідчого постійно, з яких рішення приймаються та провадяться слідчі дії. Ще можна додати, що слідчі у великих містах більш завантажені у зв'язку з більш високим криміногенним рівнем у містах. Сучасна слідча практика показує, що кількість проваджень, що знаходять у одного слідчого, коливається від 80 до 300 кримінальних справ, усі вони потребують прийняття правозастосовних актів та рішень. Введення в дію Єдиного реєстру досудових розслідувань призвело до необхідності прийняття офіційних рішень навіть в ситуаціях, коли заява громадянина є явно вигаданою або

нереальною. Через таку кількість справ зростає і кількість доручень слідчого оперативним працівникам. Де ж в даному разі проявляється правовий нігілізм? За великої кількості наявних у провадженні слідчого кримінальних справ перевага в розслідуванні надається тим, які є резонансними або містять усю належну доказову базу. Ставлення працівника до решти справ вторинне, через що під час їх провадження виконання всіх вимог щодо законності, всебічності та об'єктивності не забезпечується. Слідчий не вчиняє усіх необхідних процесуальних дій, передбачених нормами кримінального законодавства та вимогами криміналістики. Оперативні працівники найчастіше формалізовано виконують доручення слідчого і вже впродовж години відповідають на доручення рапортом про проведені заходи та «вигадані» результати.

Що стосується патрульної поліції, то навантаження, поєднане з відсутністю досвіду та недостатнім обсягом знань, знижує ефективність її діяльності.

Поряд із надмірним навантаженням на працівників поліції однією з ключових позицій сприяння проявам правового нігілізму є недостатня соціально-економічна забезпеченість працівників поліції. Варто зазначити, що останні реформи, що відбуваються в правоохоронній сфері, значно поліпшили стан справ. Однак поліцейські не користуються пільгами у сфері комунальних послуг, їх заробітна плата (поки що) не відповідає тим витратам людино-годин на виконання правоохоронних функцій, спостерігається дефіцит асигнувань на матеріально-технічні потреби поліції. Всі фактори зменшують мотиваційний фон у професійній діяльності поліцейських. Механізми, що забезпечують диференціацію грошового утримання поліцейських, досить бюрократизовані. Слідчий, який передав до суду з обвинувальним висновком 100 кримінальних справ і який передав до суду 30 справ, отримують однакове грошове утримання, навіть якщо кількість справ відповідає їх якості. Це пояснюється тим, що заплановані бюджетні видатки не передбачали такої ситуації і у кошторисі останніх просто бракує.

Неадекватний рівень грошового утримання працівників органів поліції провокує їх до пошуків інших джерел заробітку. Науково-педагогічна, наукова та

творча діяльність є дозволеною для поліцейського. Але такі види діяльності не забезпечують належного матеріального рівня. Тому вибір працівника іноді зупиняється на незаконному збагаченні, тобто здійсненні оплачуваної діяльності, яка не тільки порушує безліч посадових інструкцій та законів, а й виходить за рамки правового поля.

Соціолог Р. В. Шейко робить наголос, що рівень соціально-економічного статусу професії знаходить вираження «через міру матеріальної і моральної винагороди за працю, через сукупність умов, запропонованих працею для творчого розвитку працівника»[260, с. 205]. Наразі, на жаль, матеріальні і моральні винагороди за працю працівників поліції залишаються на низькому рівні.

У даному контексті також доцільно зазначити, що бажання за підсумками кожного року рапортувати про успіхи в боротьбі зі злочинністю притаманне вищим керівникам правоохоронних органів. Такий самообман влаштовує владу, оскільки це дозволяє взагалі не розглядати питання про збільшення асигнувань на цю саму боротьбу. Складається проблемна ситуація: фінансування тяжкої праці всіх структур кримінальної юстиції як би й не залежить від обсягу і тяжкості цієї праці. Звідси стає зрозумілою «феноменологія самозабезпечення» поліції і факти переходу її на приватне утримання.

Технічне та матеріальне оснащення професійної діяльності поліцейських залишається тягарем самих поліцейських. Паливо на службовий транспорт, а іноді і сам транспорт, комп'ютерна та офісна техніка, — все це основна категорія видатків поліцейського, що реально фінансуються не з державного бюджету.

Навіть той факт, що працівники поліції знаходяться на роботі майже увесь свій час, є причиною зневажливого ставлення до права в цілому – правового нігілізму. Коли у поліцейського виникає питання чи залишитись на роботі та виконати її до кінця, чи піти відпочити після важкого робочого дня, залишивши без уваги деякі робочі справи, перевага найчастіше надається першому, адже мотивація до ефективного та своєчасного виконання службових завдань має тільки негативістський характер. Тобто поліцейський умотивований лише тим, що

знає можливі негативні наслідки свого «недопрацювання», позитивним наслідком надмірних витрат робочого часу та сил є тільки відсутність негативних.

Випадки, коли окремі працівники поліції порушують закон, тобто перевищують свої повноваження і впевнені в тому, що їх діяльність необхідна та виправдана для ефективної боротьби зі злочинністю, також можуть привести до посилення правового нігілізму в лавах правоохоронців. Уявна необхідність здійснення дій, що явно не відповідають вимогам законності, але інколи можуть бути виправданим для досягнення цілей правоохоронної діяльності, є зародком правового нігілізму. Для поліцейських, які вчиняють такі дії, більш виправданим є притягнення правопорушника до відповідальності за вчинене діяння, аніж виконання службових обов'язків відповідно до закону. Деколи виникають заперечення негативного впливу такої діяльності, приміром, у тому разі, коли шкода, завдана неправомірними діями чи рішеннями, є сумірною з тою, яка спричинена суспільним інтересам, інтересам держави чи людини.

Вітчизняний кримінолог, професор О.А. Мартиненко стверджує, що протиправній діяльності поліцейських притаманні такі мотиви вчинення вказаних діянь: конформістські або відомчо-корпоративні, легковажно-безвідповідальні, хуліганські, кар'єристські, корисливі. На першу сходинку серед мотивів протиправної поведінки поліцейських автор поставив досягнення високого становища у суспільстві, отримання широкого професійного та соціального визнання, просування службовою ієрархією [130]. Узагальнюючи результати власного дослідження, О. А. Мартиненко вказує причини, які спонукають працівників поліції до вчинення протиправних діянь. Їх, як ми уже й зазначали, породжують:

1) економічні обставини:

- неналежне грошове утримання (55,7 %);
- недоліки матеріально-технічного обладнання (відсутність необхідних меблів, техніки, приміщень тощо) (28,4%);

2) соціально-психологічні обставини:

– особисті вади керівників підрозділів (грубість, пресинг, особиста некомпетентність) (32,5%);

– поганий морально-психологічний клімат (44,5%);

– особливості субкультури (негативні традиції, нігілізм та цинізм працівників, відчуття безкарності) (25,9%);

– непрофесіоналізм та корупція (5,8% за даними автора);

– негативне ставлення з боку громадян (9,5% за даними автора).

3) організаційно-управлінські та правові обставини:

– недосконалість кадрової політики (недоліки відбору в поліцію, наявність елітних та другорядних служб, кадровий некомплект) (30,7%);

– недоліки правового регулювання службової діяльності (16,4%);

– робочі перенавантаження (ненормований робочий день, робота у вихідні і свята, стреси) (16,0);

– слабка система зовнішнього та відомчого контролю (15,0%) [129, с. 329]¹.

Окрім цього можна назвати й такі мотиви протиправної діяльності, як приклад товаришів по службі, впевненість у безкарності, відсутність належного контролю та незнання закону.

Слід констатувати, що майже будь-яка протиправна діяльність поліцейських у сфері правозастосування є і причиною, і наслідком правового нігілізму. Таким чином, необхідними умовами сприйняття заподіяння злочинної шкоди як допустимого та прийняттого засобу виконання службових обов'язків є такі: недостатньо високий рівень правосвідомості (правовий нігілізм), відсутність суспільного осуду (прийнятність такого засобу як заподіяння злочинної шкоди, принаймні у професійному середовищі чи, більш того, його виправдання інтересами служби), відсутність небезпеки (чи низька небезпека) бути притягнутими до юридичної відповідальності та ефективність порівняно з законними засобами виконання службових обов'язків [127, с. 138].

¹Під час відповідей працівникам дозволялося відповідати декількома варіантами, тому загальна сукупність відсотків не дорівнює 100 %, а вказує на кількість осіб, які вважають ту чи іншу причину головною (головними).

У співробітників складається думка про можливість нехтування положеннями Конституції та законів в інтересах контролю над злочинністю. У таких випадках допускаються порушення закону з метою «проведення закону в життя»[4, с. 65]. У середовищі поліцейських широко розповсюджена думка про прийнятність принести в жертву законність задля забезпечення відомчих професійних інтересів. У цьому разі питання про співвідношення законності та доцільності вирішується на користь останньої.

Серед причин правового нігілізму працівників поліції також необхідно виділити деформацію зайнятості. Статус поліцейського формується на основі його професійної діяльності. Його діяльність останнім часом не обмежується лише виконанням службових обов'язків з забезпечення правопорядку та боротьби зі злочинністю. Часто буває так, що працівники поліції, окрім основної своєї діяльності, займаються підробітком у підприємницькій сфері, особистим перевезенням, створюють власні підприємства, оформлені на третіх осіб й т. ін. Велика кількість видів такої позаробочої діяльності свідчить про те, що підприємницька діяльність глибоко проникла у правоохоронну структуру.

А.В. Галуцько у цьому аспекті висловлює переконання, що норма Закону України «Про Національну поліцію» стосовно службового суміщення поліцейських має містити таке положення: «Поліцейський, який закінчив несення служби, перебуває поза службою, без табельної зброї, форменого одягу, без спеціального жетону, є цивільною особою та на нього не розповсюджується дія вказаного Закону». Наприклад, поліцейський у позаслужбовий час може підробляти водієм, охоронцем, будівельником тощо). При цьому А.В. Галуцько зазначає, що поліцейський не може займатися підприємницькою діяльністю або бути керівником будь-якої установи та організації [42, с. 190–191].

Отже, дефіцит коштів спричиняє велику кількість проблем у професійній діяльності поліцейського. Серед них і відтік кваліфікованих кадрів, зниження завзяття та ініціативності, і підвищення навантаження на склад поліції. Все це разом з відсутністю морально-психологічного задоволення професією зумовлює

негативне ставлення поліцейських до власної правоохоронної, правозастосовної діяльності, сприяє виникненню правового нігілізму.

Зниження рівня професіоналізму є ще однією з причин правового нігілізму у лавах працівників Національної поліції України. Реформування системи Міністерства внутрішніх справ України далеко не найлегший процес в умовах політичної та економічної кризи в країні. На прикладі нової патрульної поліції можна охарактеризувати вказану причину проявів правового нігілізму. Перші місяці роботи нової поліції продемонстрували, що співробітники, м'яко кажучи, не дуже досягли успіху у вивченні законів і нормативних документів, що регламентують їх роботу. Помилки при оформленні ДТП, складанні протоколів, зборі доказової бази, дотриманні заходів особистої безпеки, на жаль, носять масовий характер. Ця прогалина при підготовці поліцейських очевидна. До сих пір до кінця не зрозуміло, на яких умовах і за якими критеріями призначаються керівники підрозділів.

На основний план виходить проблема кадрової політики в лавах поліції. Як зазначає О.В. Ряшко, питання кадрової політики складається з п'яти блоків питань, а саме:

- Перший блок стосується професійного відбору, у процесі якого вивчається фізичний статус (стан фізичного та психічного здоров'я); загальний інтелектуальний рівень; уміння і навички; схильності та ціннісні орієнтації; соціальне оточення; особливості кандидата.

- Другий блок стосується підготовки фахівця-правоохоронця у навчальних закладах зі спеціальними умовами навчання.

- Третій блок вважається службово-професійним, адаптаційним. Він характерний для випускників навчальних закладів, яким належить адаптуватися до умов проходження служби.

- До четвертого блоку віднесено питання розстановки і виховання персоналу.

- П'ятий блок стосується профілактики правопорушень із боку працівників поліції. Підкреслюється, що дотримання законності і дисципліни у

службовій діяльності працівника поліції серйозно впливає на його просування по службі, так званий «кар'єрний ріст» [194].

У світлі реформ правоохоронних органів, які відбулися у 2015 році, постало питання щодо формування ефективної системи підготовки поліцейських. Підготовка патрульних поліцейських, які не мають вищої освіти, стала викликом для системи освіти в Міністерстві внутрішніх справ України. Процес підготовки, який передбачає навчання протягом 10–11 тижнів, спрямований на формування у патрульних професійних навичок. Але, як відомо, лише формування здібностей і навичок у працівника не може забезпечити високого рівня підготовки особи для ефективного виконання нею професійних обов'язків.

Відомий радянський психолог С.Л. Рубінштейн писав, що засвоєння системи знань, поєднаних з оволодінням відповідними навичками, є основним змістом, найважливішим завданням навчання [191, с. 84]. Високий професіоналізм поліції досягається не лише завдяки глибокій професійній підготовці у фахових поліцейських закладах освіти. Підготовка у навчальних закладах повинна закласти не лише знання і уміння, а й здатність до саморозвитку, адаптації до нових соціальних, інформаційних, технічних та технологічних вимог, кваліфікованого здобуття нових знань шляхом самоосвіти [248].

Звідси і виходить на перший план проблема підготовки поліцейських, яка не відповідає вимогам ефективності та дієвості навчання, а саме не лише формування знань, умінь та навичок, а й формування мотиваційної складової для подальшого самовдосконалення.

Підготовка патрульних поліцейських має тривати щонайменше 6 місяців для успішного формування справжнього професіонала, котрий буде здатен здійснювати свої повноваження не лише керуючись уміннями та здібностями отриманими під час початкової підготовки, а й забезпечить можливість правильного розуміння правових приписів та норм, якими поліцейські керуються у своїй діяльності. Адже «інтерпретація правового світогляду неминуче зумовлюватиметься праворозумінням його носія» [185, с. 7]. Останнє, в свою

чергу дає можливість говорити про формування у поліцейських високого рівня правової свідомості.

Відбір кандидатів на службу в органах поліції має відповідати чітко встановленим критеріям. Науковець В.С. Селюков зазначає, що наявність особистісних характеристик та якостей, які неодмінно знадобляться в подальшій службовій діяльності, вміння спілкуватися з оточуючими, достатній освітній рівень, психофізіологічна стійкість та міцне здоров'я, самоконтроль, моральна та фізична витривалість, малоконфліктність, розсудливість, здатність до навчання, людяність та гуманність виступають запорукою якісної та професійної роботи працівника правоохоронних органів [196, с. 353–354]. Тому відбір кандидатів має відбуватися з метою отримати якісний результат на основі великої кількості критеріїв. Система відбору працівників поліції, що базуються на умовах конкурсу, буде дієвою, якщо буде відповідати науково обґрунтованим критеріям відбору працівників на службу в поліції. Поліцейські комісії, які проводять конкурс, мають складатися саме з представників тих сфер поліцейської діяльності, на посади яких проводиться конкурс, та представників громадськості. Відбір буде ефективним, якщо комісія буде компетентною.

Стосовно підготовки кваліфікованого спеціаліста в правоохоронній сфері, а саме поліцейського-професіонала, його навчання повинно проводитись не на курсах початкової підготовки, а в системі вищих навчальних закладів зі спеціальними умовами навчання. Підготовка, яка буде проводитись в системі таких закладів, дасть можливість сформувати у кандидата на службу в поліції саме ті професійні якості та знання, якими повинен володіти професіонал.

По завершенні освіти людина вступає в стадію адаптації, за якою слідує стадія повноцінного входження в професію; в кінцевій стадії він стає кращим серед майстрів. Однак такого роду схема радикально змінюється в професіях, пов'язаних з фізичним і емоційним перенапруженням. Відбувається так звана професійна деформація або «професійне вигорання», феномен якого особливо гостро проявляється в професійних траєкторіях співробітників органів внутрішніх

справ[67]. Тому для підвищення професіоналізму важливим залишається інститут наставництва в системі правоохоронних органів.

Наставництво, як соціальне явище, виступає засобом переходу від освітнього рівня формування правосвідомості, коли вона формується через правове навчання і виховну роботу в освітніх закладах, на професійний рівень, на якому співробітник виховується в процесі повсякденного спілкування з наставником, наслідує його приклад у процесі службової діяльності. Відповідно, значною мірою саме від наставника залежить, чи стане молодий співробітник нігілістом.

Підвищення професіоналізму в процесі професійної діяльності можна забезпечити шляхом ведення ефективної роботи в системі післядипломної освіти та службової підготовки поліцейських.

Досвід роботи працівників правоохоронної системи значно знижується. Останнім часом, у зв'язку з реформуванням та особливими віковими та іншими вимогами до кандидатів на службу в національній поліції, спостерігається тенденція до омолодження складу поліції. Кількість досвідчених правоохоронців зменшується і через те, що держава не в змозі зацікавити працівників з великим досвідом роботи залишитись на службі в поліції. Багато з працівників правоохоронних структур залишають службу і переходять до зайняття адвокатською діяльністю або в служби безпеки приватних підприємств чи організацій. Останні, в свою чергу, з великим бажанням приймають на роботу правоохоронців у відставці. Відсутність практичного досвіду сучасного правоохоронця негативно впливає на формування професіоналізму. Прояви нігілізму серед малодосвідчених працівників пояснюються не стільки ставленням до права в цілому, а недостатнім рівнем правового виховання та малим практичним досвідом.

Важливим є той факт, що підготовка правоохоронців має базуватися здебільшого на підготовці у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, і бути орієнтованою й на практичну підготовку. Неодноразово в літературі зазначається, що до занять у вищих навчальних закладах зі

спеціальними умовами навчання мають залучатися практичні працівники. Позитив такого залучення зумовлений тим, що практичні працівники можуть оцінювати необхідність тих або інших знань через проблеми, що виникають в практичній діяльності повсякчас. Обговорення таких проблем у навчально-науковому контексті обумовить відсутність їх у професійній діяльності юристів-практиків та у майбутньому в осіб, які навчаються.

Непоодинокі випадки, коли добросовісне виконання службових обов'язків не тільки не має позитивних проявів щодо працівника, а й навпаки, призводить до того, що старанних та ініціативних працівників навантажують ще більшим обсягом роботи, що викликає у них гостру негативну реакцію та зміну лінії поведінки, яка супроводжується не тільки нехтуванням у подальшому службовими обов'язками, а й пошуком нової роботи.

Конфліктні взаємини між службами в Національній поліції викликають багато негативних проявів у службовій діяльності. Співпраця служб та структурних підрозділів Національної поліції є запорукою активної та ефективної діяльності Національної поліції взагалі. Відомо чимало випадків, коли працівники кримінальної поліції нехтують виконанням доручень слідчих. Так само працівники патрульної поліції під час збирання доказової бази або охорони місця події не вчиняють усіх необхідних дій для забезпечення ефективності розслідування в подальшому слідчим або дільничним офіцером. Чому таке трапляється? Мова йде про так би мовити «кастовість» в системі поліції. Працівники одних служб вважають нижчими за значимістю та рангом працівників інших служб. Тому конфліктні ситуації в службовій діяльності поряд із недостатньою організацією та координаційною роботою між підрозділами поліції виходять на перше місце замість законного та добросовісного виконання завдань по боротьбі зі злочинністю.

На жаль, основними причинами вибору професії поліцейського стає продовження поліцейської династії, можливість уникнути служби в армії та інші. Мотивами вступу на службу до поліції лише останнім часом, у зв'язку з реформуванням, поступово стає саме оновлення поліції та методів її діяльності.

Але з плином часу та неодноразовими проявами непрофесіоналізму нових поліцейських спостерігається зниження престижу роботи як наслідок надвеликої уваги до нових поліцейських з боку громади та зневіра в дієвість реформ. Самі поліцейські вважають, що для підвищення ефективності роботи поліції необхідно забезпечити зростання престижу професії та повагу до поліцейських. Нині ЗМІ повсякчас висвітлюють лише негативні прояви в професійній діяльності поліцейських. Запорука підвищення авторитету та престижу професії правоохоронця — це завдання не тільки ЗМІ, але й громадськості та самих правоохоронців у першу чергу.

Але й висвітлення у ЗМІ роботи поліції повинно мати стимулюючий вплив на поліцейських. Працівники поліції мають якісно та професійно виконувати свої обов'язки, що сприятиме суспільному сприйняттю і схваленню юридично підготовленого, діючого правомірно поліцейського. Увага ЗМІ має зосереджуватися не лише на висвітлення неправомірних дій, а й на акцентування уваги на бездоганній поведінці поліцейських у кризових ситуаціях, пов'язаних із попередженням, припиненням і розкриттям злочинів та інших правопорушень.

Професія правоохоронця для самих поліцейських не надто престижна. Такої ж думки про неї і пересічні громадяни. Майже всі вважають цю професію невдячною, і лише одиниці називають професію привабливою через заробітну плату та з прагматичних міркувань.

Престиж професії зумовлений оцінками уявленнями про сучасний і минулий досвід професії. Такі оцінки є сумою власного досвіду і культурного досвіду поколінь, переданого через ЗМІ, літературні твори, референтних осіб тощо. Джерелом високого престижу є узагальнений, ідеалізований образ представників даного виду діяльності, закріплений у відповідних стереотипах мислення. Стереотипне ставлення до окремих, найбільш яскравих представників професії переноситься на всю професійну діяльність у цілому, а потім і на її типових, середніх представників, формуючи престижні оцінки [111]. Злам застарілих стереотипів є запорукою підвищення авторитету та підвищення престижу професії правоохоронця.

Наявність якісного закону не забезпечує його ефективну роботу. В Україні склалася ситуація, коли закони приймаються, але їх виконання залишається на низькому рівні. Дослідники стверджують, що насамперед це пов'язано з відсутністю дієвого механізму для реалізації юридичних норм[134]. У правозастосовній діяльності дуже гостро стоїть проблема суперечності між чинною нормою права та фактично відсутнім механізмом її реалізації. Виникнення такого конфлікту сприяє виникненню подвійних моральних цінностей. З одного боку, є необхідність реалізації юридичних норм, а з іншого, – відсутність механізму такої реалізації дає можливість двояко застосовувати їх на практиці різними суб'єктами.

Ще однією з причин правового нігілізму серед працівників Національної поліції України є тиск на їх діяльність. Дана обставина не дозволяє в повному обсязі поліцейським виконувати свої обов'язки. Насамперед це тиск з боку громадськості, владних структур, засобів масової інформації та кримінальних структур. Сукупність впливів такого характеру сковує поліцейських у абсолютній самостійності приймати законні рішення і нівелюють дієвість принципу верховенства закону.

Практика свідчить, що найбільші перепони у правозастосовній діяльності поліції створюють керівництво та колеги по службі, які сковують ініціативу поліцейського. Процедурні питання, які передбачають збирання великої кількості віз, підзвітність та підконтрольність не одному безпосередньому керівнику, а і керівникам усіх рівнів, створюють складнощі у процесі правозастосовної діяльності поліції.

Оцінювання правозастосовної діяльності поліції найчастіше ґрунтується на статистичних даних щодо виконаної працівником поліції. Бажання прикрасити результати своєї роботи виникає у кожного поліцейського.

У діяльності поліції можна виокремити дві умовні групи завдань, що стоять перед поліцейськими. До першої варто віднести отримання та обробку даних стосовно фактів злочинів, на які необхідно реагувати відповідно до закону; правопорушники та постраждалі. Збирання та аналіз таких даних можна вважати,

якщо розглядати діяльність поліції як математичну модель, за одиницю, тобто 100%. Другу групу складають результати обробки тих даних, що зазначені вище, і вони є певним відсотком від загальної діяльності поліції. Результат пропорційності вхідних даних до вихідних і є критерієм оцінювання якості правозастосовної діяльності. Для прикладу, якщо на території обслуговування відділу поліції за певний проміжок часу було вчинено 1000 правопорушень, а розкрито з них 500, то процент розкриття (основний критерій ефективності) становить 50 %. Обсяг тих даних, що надходять до системи правоохоронних органів, обмежується можливостями їх обробки, тобто залежить від ресурсних можливостей та якості функціонування самої системи.

Склалася така практика, що кожного року процент розкриття має збільшуватись, адже професійність працівників поліції зростає. Тому у керівників підрозділів і залишаються вимоги щодо підвищення рівня розкриття. Якщо вважати, що фінансове та ресурсне забезпечення поліції не залежить від росту рівня злочинності, то органи поліції, як і будь-який інший орган, буде шукати можливості до викривлення даних, які надходять до поліції.

За даними статистики, з 2013 року кількість злочинів значно виросла. Наприклад, квартирних крадіжок у 2013 році було зареєстровано 17450, а в 2015 році – 21379; крадіжок з автомобілів у 2013– 9638, у 2015 – 10790; умисних вбивств у 2013 – 5861, в 2015 – 8224; угонів автомобілів у 2013 – 3815, в 2015 – 6890. Однак кількість кримінальних справ, переданих до суду прокуратурою, зменшилась: у 2013 – 212436, а у 2015 – 167969[34]. Причиною такої ситуації є: по-перше, напружена ситуація на сході України, де постійно відбуваються збройні зіткнення; по-друге, збільшення кількості безробітних; по-третє, реформа поліції, що досить затягнулася, і, по-четверте, існують моральні мотиви. Суттєве послаблення протидії злочинності сприяє підвищенню рівня зухвалості злочинів через створення у них умовного почуття безкарності, що у свою чергу призводить до вчинення більш тяжких злочинів, та, за відсутності дієвої реакції Національної поліції, негативно впливає на рівень довіри суспільства до інститутів державної влади в цілому та правоохоронної системи зокрема [44].

Ідеологічні установки визначають усю правозастосовну діяльність у сфері політики боротьби зі злочинністю. Зі сфери суспільної свідомості ще не зникла остаточно «радянська» ідеологічна думка про класову природу злочинності та її перехідний характер. При такому розумінні «природи речей» держава в особі правоохоронних органів знаходиться у антагонізмі зі злочинністю, під час такої боротьби злочинність має скорочуватись до її повного зникнення, звідси головним принципом, як умовою для ліквідації злочинності, є невідворотність відповідальності. Такі «міфологеми» є основними вимогами до діяльності поліції: злочинність має зменшуватись, а кількість розкритих злочинів збільшуватись. Злочинність в Україні почала зростати із середини 80-х років XX ст. за часів УРСР, ця ж тенденція продовжувалася і після здобуття Україною незалежності. Пік злочинності прийшовся на 1995 рік, потім її рівень почав скорочуватися до 2009 року. Відсутність об'єктивних передумов для значного зниження злочинності в сукупності із «традицією» приховування кількості зареєстрованих злочинів органами МВС України свідчить про штучність цієї тенденції. Із 2009 року у зв'язку зі змінами до законодавства кількість злочинів знову зростає. Формально загальний індекс злочинності в Україні (у 2011 р.) значно нижчий, ніж у розвинених державах світу, зокрема країнах ЄС, однак до таких цифр слід ставитись обережно, враховуючи відмінності в законодавстві (різний перелік злочинів) та масову не реєстрацію заяв про вчинені злочини [227, с. 228–229].

На думку А.М. Сердюк, в Україні мають реалізовуватися інші критерії оцінки ефективності діяльності поліції. Обов'язковою складовою ефективності діяльності поліції є використання нею бюджетних коштів та інших надходжень на здійснення правоохоронної діяльності. Економічна ефективність є обов'язковим розділом у звітах керівників різних поліцейських структур. Важливим елементом оцінки діяльності поліції за кордоном є проведення соціологічних опитувань населення з питань оцінки роботи поліції, підвищення громадської безпеки та відчуття захищеності його прав та інтересів. Такі опитування проводяться як самими поліцейськими підрозділами, так і незалежними соціологічними службами і оприлюднюються через засоби масової інформації та офіційні прес-

релізи відповідних структур. У системі Національної поліції України цілком можливе застосування більшості зазначених критеріїв та показників. Особливого значення набуває оцінка роботи поліції населенням нашої країни. Адже як зазначено у Законі «Про Національну поліцію», «... довіра громадян є основним критерієм ефективності діяльності підрозділів Національної поліції» [198, с. 158–159].

Але принципове реформування правоохоронної системи не змінило критеріїв оцінювання. Як зауважує Фільштейн М.В., заміна сталого апарату, системи правоохоронних органів створює значну дезорганізацію в роботі, ламає сталі зв'язки, відволікає працівників від виконання основних обов'язків [244]. Тому, говорячи про критерії оцінки якості правозастосовної діяльності поліції, доцільно наголосити, що для зміни старих критеріїв та впровадження нових час настане тоді, коли реформа дійде свого логічного завершення.

Професор О. С. Проневич переконаний, що проактивна діяльність поліції є шляхом для подолання правового нігілізму. У той час як відсутні результати проактивної діяльності – підвищення довіри до правоохоронних органів – прояви правового нігілізму зростають. Отож, на думку автора, основоположним критерієм оцінки якості діяльності поліції має стати рівень відчуття безпеки населення. Відчуття безпеки зумовлено рівнем розвитку суспільства, ефективністю діяльності правоохоронних органів, рівнем правової культури та домінуючою системою цінностей [182].

Міністерство внутрішніх справ України постійно здійснює свою роботу на засадах планування. Планування зараз не відповідає тим показникам ресурсного забезпечення, яке наявне в органах поліції. У 1993 та 1996 роках були затверджені програми боротьби зі злочинністю, але їх дія закінчилася в далекому 2000 році. Відтоді не існує програм щодо забезпечення боротьби зі злочинністю. Їх відсутність позбавляє народ можливості здійснювати контроль за діяльністю правоохоронних органів, а також сприяє створенню вигаданих планів для роботи окремих підрозділів, що не підтверджені спільною метою. Від цього і фінансування такої діяльності є нераціональним і не відповідає тим викликам

сучасного поліціювання. Недостатнє виділення асигнувань на утримання органів поліції породжує унікальний феномен «господарської корупції», коли поліцейські повинні йти на неофіційні контакти з бізнесменами з метою отримання коштів, необхідних для забезпечення повсякденного функціонування органів та підрозділів поліції. При цьому ті керівники, які досягли успіху на цьому терені, користуються славою «добрих господарників», що забезпечує їм просування по службі [126, с.207].

Зрозуміло, що будь-яка діяльність державних органів потребує достатніх витрат. Але не варто забувати про слова, які вже давно стали відомим прислів'ям, що дешева юстиція дорого коштуватиме народові[54].

Така юстиція спричиняє не тільки зростання злочинності, вона ще й створює таку атмосферу у суспільстві, коли громадяни відчують себе незахищеними, правовий нігілізм поглиблюється, виникає бажання людей до самозахисту шляхом значних витрат на охорону. Насправді затримання одного злочинного угруповання потребує не лише значних витрат часу, але й матеріальних ресурсів (технічне та інформаційне забезпечення). Крім цього, заробітна плата працівників поліції залишає бажати кращого, якщо б працівник отримував би гідну заробітну платню, він не допомагав злочинцям шляхом приховування та надання необхідної інформації, намагаючись отримати матеріальну вигоду.

Наявність будь-яких форм прояву правового нігілізму в діяльності працівників правоохоронних органів, які самі повинні стояти на сторожі закону, є одним із вагомих чинників, що викликають стурбованість у суспільстві, підривають авторитет і престиж державної влади, віру в реальне партнерство поліції і народу. Актуальним у зазначеному контексті є примноження правових цінностей у суспільно-правовому житті [61, с. 171].

Правовий нігілізм знаходить своє вираження у правозастосовній діяльності поліції у тих формах, в яких він проявляється і у всього населення, бо поліція є частиною суспільства.

Правовий нігілізм поліцейських – результат деформаційних змін у професійній правосвідомості працівників органів Національної поліції,

обумовлений особливостями організації та умовами проходження їх служби, їх службовою та позаслужбовою діяльністю, що сприяє неправильному розумінню основних цілей та завдань правового регулювання.

Складність правозастосовної діяльності здійснює суттєвий вплив на поширення правового нігілізму серед працівників поліції. З одного боку, можна казати про складнощі з позиції психофізіологічних вимог до працівників поліції, з іншої – про конфліктні ситуації, що є постійним супутником поліцейської діяльності.

Психофізіологічні вимоги, що висуваються до працівників поліції, є достатньо зрозумілими та не досить жорсткими. Але вимоги повсякдення до правозастосовної діяльності поліції, що мають психофізіологічний характер, стимулюють працівників до зниження правозастосовної активності, бажання утриматися від виконання законних вимог тощо.

Професор О.О. Небрат у своїх дослідженнях приходить до висновку, що владність повноважень, якими наділені працівники органів поліції, необхідність застосування заходів примусу в цілях ефективної боротьби з правопорушеннями, інші антагоністичні умови діяльності поліції є основними джерелами так званої «природної» конфліктної ситуації, яка має місце в діяльності більшості поліцейських. При виконанні службових обов'язків щодо охорони громадського порядку і боротьбі зі злочинністю виникають штучні конфлікти, оскільки особи, які вчинили правопорушення, в багатьох випадках протидіють працівникам поліції у встановленні істини, намагаються ухилитись від відповідальності або зменшити її, використовують для цього різні прийоми, в тому числі й психологічний тиск на працівників органів поліції [145].

С.А. Алтухов зазначає, що працівники поліції часто втрачають впевненість та переконаність у значимості своїх діянь. При цьому конфліктні ситуації стають шляхом для змінення стилю поведінки, яка проявляється у пропонуванні своїх «послуг» в обмін на допомогу, інші ж працівники переймають манеру поведінки правопорушників і вчиняють дії протиправного характеру [4, с. 173].

У площині розгляду впливу на професійну правосвідомість співробітників органів поліції системи різних соціальних чинників слід виділити два аспекти. По-перше, такий вплив може бути безпосереднім, залежати від правозастосовної практики працівника, тобто процес виконання цим працівником службових обов'язків передбачає вплив на його правосвідомість тих чи інших чинників, що спричиняють певні зміни у співвідношенні «людина – правова реальність». По-друге, означений вплив може бути опосередкованим та стосуватися лише оцінок, суджень, ідей, уявлень, які сформовані у суспільстві щодо діяльності правоохоронних органів, зокрема поліції. Йдеться про дію об'єктивно наявних чинників, які не залежать від професійної діяльності конкретного працівника. Створений у результаті цього образ поліцейського стає об'єктом оцінки[168, с. 103–104].

Прояви правового нігілізму у правозастосовній діяльності працівників поліції виявляються здебільшого в протиправній діяльності поліцейських. В основі такої діяльності лежать нігілістичні стереотипи та установки, керуючись якими працівники поліції виконують свою професійну діяльність або використовують владні повноваження. Такий правовий нігілізм в діяльності поліцейських може проявлятися на всіх стадіях правозастосовної діяльності: установлення фактичної основи справи; установлення юридичної основи справи; винесення та оформлення рішення в справі.

Професор Ю.Ю. Калиновський вважає, що деструктивні зміни правосвідомості особи відбуваються в процесі діяльності та дискурсивних практик суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення [81, с. 218–219]. Деформація правової свідомості – соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання й емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до чинного права, законності та правопорядку[232, с. 59]. Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що правовий нігілізм поліцейських можна розділити на два

види залежно від часу його формування. До першої групи можна віднести нігілістично-правову свідомість, яка сформована у особи до того моменту, як вона вступила на службу до органів Національної поліції України. Другу групу складає така нігілістично-правова свідомість, яка сформувалась у процесі виконання поліцейськими своїх професійних обов'язків.

Можна припустити, що правосвідомість працівників поліції, які не довгий час проходять службу в цих органах, більш схожа на загально соціальну, масову правосвідомість. Оцінювання проявів правового нігілізму у працівників поліції, які мають тривалий досвід професійної поліцейської діяльності, які вже довгий час служать в органах поліції, доводить, що їх рівень значно вищий за рівень проявів нігілістичних установок у поліцейського-новачка. Тож головне завдання начальницького складу – проводити послідовну і систематичну індивідуальну роботу виховно-правового характеру з названими категоріями осіб для формування у них позитивної професійної правосвідомості [74].

Позиціонування працівника поліції як особи, що через відчуття влади вважає себе дещо «вищою» за інших у суспільстві, можна пояснити таким негативним правовим явищем, як правовий егоцентризм. Егоцентризм означає рису характеру, при наявності якої людина ставить себе в центр суспільних відносин, а свої інтереси – вище інтересів інших людей. Відповідно, правовий егоцентризм – це така деформація правосвідомості, в результаті якої людина починає вважати себе «центром» правової системи. При цьому виходить, що всі інші суб'єкти та інститути правової системи повинні обертатися навколо неї. Правовий егоцентризм є свого роду світоглядом, який багато в чому детермінує індивідуальну свідомість і поведінку. Для егоцентричної особи інтереси інших людей і суспільства ніби не існують. Якщо вони і визнаються на рівні свідомості, то в поведінковій сфері відкрито ігноруються. Егоцентрик, задовольняючи свої потреби, цинічно зневажає будь-які чужі інтереси.

Егоцентричного індивіда можна охарактеризувати як особу, яка «частково заперечує право». Така людина визнає право лише однобічно, лише остільки, оскільки воно співпадає його інтересу. Він наполягає на своїх правах,

повноваженнях і завжди готовий перевищити їх за допомогою викривленого тлумачення; не любить з'ясовувати свої обов'язки і завжди готовий нехтувати їх виконанням. Така людина твердо знає, що інші йому «винні», чого вони «не сміють» робити, але постійно готова забути, що сама «винна» іншим і чого «не сміє» робити вона. Право є «святим» для такого індивіда лише до тих пір, поки йому по дорозі із законом; іншими словами, воно для нього зовсім не є «святим» [124].

Негативно-правовий радикалізм – перекручення правової свідомості, що виражається у вкрай зневажливому і вкрай негативному ставленні до права, закону, інших правових цінностей і виявляється у рішучих, кардинальних протиправних діях. Найбільш суттєва ознака, що відрізняє цей вид деформації від інших, – це підвищений ступінь суспільної небезпеки, що проявляється у формуванні і реалізації злочинних задумів конкретними людьми. Варто зауважити, що негативно-правовий радикалізм найбільш гостро проявляється у суспільстві з нестабільною соціально-економічною обстановкою та активізується в умовах економічної чи політичної кризи [255, с. 123]. Зневага права у нігілістів трансформується в протиправний умисел, що спрямований на використання посадового становища в корисливих кар'єрних та інших антисоціальних цілях у негативних радикалів. Звідси і виникає корупція в правозастосовній діяльності працівників поліції.

Правовий маргіналізм, на думку правознавця С. М. Скуріхіна, характеризується наявністю стереотипних механізмів правомірної поведінки за відсутності стійких внутрішніх нормативно-ціннісних регуляторів [203, с. 282].

Наявність неформальних правил професійної діяльності, які виражають корпоративні інтереси в системі органів Національної поліції, обумовлюються поширенням нігілістичної поведінки в правозастосовній діяльності поліції. Більшість працівників поліції ототожнюють такі поняття, як корпоративні норми та правові норми, що регламентують їх професійну діяльність. Корпоративізм, як вже зазначалося, характерний для поліції, тому використання корпоративних

правил є повсякденним. У той же час іде підміна правових норм корпоративними, яка відбувається через правосвідомість самих працівників.

Базуючись на такій поведінці, у працівників поліції виробляються професійні навички, які ґрунтуються насамперед на знанні правових та корпоративних вимог. З часом це призводить до їх закріплення в повсякденній практиці як норм професійної поведінки, котрі залежно від характеру вимог можуть як сприяти виконанню професійних обов'язків, так і ускладнювати їх виконання.

Узагальнюючи зазначене, доцільно наголосити, що прояви правового нігілізму поліцейських чинять значний негативний вплив на їх правозастосовну діяльність, що виражається не тільки у їх зневажливому ставленні до правових норм, а й у систематичному їх порушенні та нехтуванні ними. Можна констатувати, що прояви правового нігілізму можуть мати як умисний характер, так і характеризуватися відсутністю умислу. Поліцейські як професійна соціальна група мають бути об'єктом постійного та комплексного інструментального й інформаційного впливу, який повинен забезпечити реальне «оновлення» правосвідомості «нової» поліції, що передбачає функціонування Національної поліції виключно задля блага усього суспільства.

Висновки до розділу 1

Національна поліція України як реформований правоохоронний орган своїм створенням має забезпечити перехід моделі правоохоронної системи від мілітаристського (радянського) зразка до системи, яка слугуватиме суспільству, системи, яка за своїм змістом та завданнями буде забезпечувати реалізацію основоположних принципів функціонування держави, таких як верховенство права, законність, демократизм, забезпечення дотримання прав і свобод людини, а також реальну та дієву систему партнерських відносин з громадськістю.

Закон України «Про Національну поліцію» вказує, що основним критерієм визначення ефективності роботи поліції є рівень довіри населення. Враховуючи це, необхідно констатувати, що рівень довіри населення до Національної поліції в цілому і до окремого поліцейського залежить не тільки від доброзичливості та толерантності їх ставлення до громадян, а в першу чергу від законності та результативності діяльності. Дотримання законності в функціонуванні Національної поліції забезпечується не шляхом жорсткого контролю та нагляду за діяльністю поліцейських, а в першу чергу проведенням належної виховної роботи в органах та підрозділах поліції задля підвищення рівня правової культури і професійної правосвідомості поліцейських. Саме високий рівень позитивної правосвідомості поліцейського дає можливість забезпечити одночасно і високий рівень довіри громадськості до діяльності поліції, і високий рівень ефективності поліцейської діяльності у сфері попередження та протидії злочинності.

Завдання і принципи діяльності поліції чинять чималий вплив на формування правосвідомості поліції. Це пояснюється тим, що окрім індивідуальної правосвідомості поліцейського, набутої ще до роботи в поліції, на загальний рівень його правосвідомості впливають і ті завдання, які стоять перед поліцією. Забезпечення публічної безпеки та порядку, протидія злочинності та охорона основних прав і свобод громадян визначають вектори спрямованості професійної правової свідомості поліцейських. Так само і принципи діяльності поліції встановлюють особливості здійснення поліцейської діяльності в Україні.

Зниження рівня професійної свідомості та професійної культури працівників поліції провокує виникнення правового нігілізму, який набуває поширення ще і завдяки відсутності належного рівня відповідного матеріального, виховного, організаційного, психологічного, освітянського, просвітницького забезпечення їх професійної діяльності.

Особливості функцій поліцейського безпосередньо впливають на зміст його уявлення про правові явища та професійну правову культуру. Високий рівень професійності виконання покладених на поліцію повноважень та функцій залежить від якості підготовки поліцейських. Якісна підготовка поліцейського повинна забезпечуватись юридичною освіченістю, яка має відмінності від юридичної освіти пересічних громадян. Вона повинна не лише забезпечити виконання покладених на поліцейського завдань, а й формувати стійку, несприятливу до правової деградації правосвідомість та правову культуру, які забезпечують ефективність та якість повсякденної службової діяльності.

Для правозастосовної діяльності органів поліції, її ефективності й соціальної корисності велике значення має правова культура поліцейського. Професійна правова культура працівника поліції – це його чітке знання нормативної бази, що регламентує виконання своїх професійних обов'язків, визнання авторитету прав і свобод людини, чітке виконання вимог норм права, а також результат професійної діяльності та особистого ставлення до неї безпосередньо працівником поліції.

До істотних факторів, що впливають на правозастосовну діяльність поліції, належать: змістовна якість вихідної правової норми; наявність необхідних ресурсів; обґрунтованість та раціональність юридичних механізмів реалізації норм права; рівень правової освіченості, правосвідомості, професіоналізму; зацікавленість у реалізації норм права; наявність гарантій законності під час реалізації норм права; рівень довіри до правозастосовників; внутрішньопсихологічні фактори.

Специфічними ознаками правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції є таке: розбіжності власних та відомчих інтересів поліції з тими, які

покликані забезпечувати закон; помилкове тлумачення поліцейськими норм права; недотримання принципів правозастосовної діяльності; негативний вплив засобів масової інформації; складність механізму притягнення до відповідальності осіб, які зловживають своїми правами або нехтують правом.

Чинники негативного впливу правового нігілізму на правозастосовну діяльність поліції, за критерієм їх зв'язку з волею та свідомістю людини, поділяються на зовнішні (об'єктивні) та внутрішньоособистісні (суб'єктивні) чинники. До зовнішніх чинників належать такі: стан ефективності чинного законодавства, умови праці, політична ситуація в країні, «правовий клімат» та соціальна сфера, правові наслідки юридично значущої діяльності, правова інформованість, а також рівень довіри до осіб, які займаються правозастосовною діяльністю. До внутрішньоособистісних – психологічні якості людини, котра є суб'єктом правозастосовної діяльності, її правові установки, ціннісні правові орієнтації, професіоналізм тощо.

Особливості негативного впливу правового нігілізму на правозастосовну діяльність поліції проявляються в корпоративізмі та поширенні «тіньового» права, забезпеченні власних інтересів поліцейських всупереч інтересам суспільства та держави. Головною особливістю зазначеного впливу є специфіка результатів такого впливу, які є причинами поширення самого правового нігілізму. Наслідки правового нігілізму нерідко стають у майбутньому його причинами і факторами подальшого виникнення та поширення.

Правовий нігілізм впливає на особистість поліцейського як суб'єкта правозастосовної діяльності, його правову культуру та свідомість, стає причиною зміни системи реалізації поліцейськими норм права і знижує рівень ефективності функціонування правової системи суспільства. Такий вплив виражається не тільки у їх зневажливому ставленні до правових норм, а й у систематичному їх порушенні та нехтуванні ними.

Рівень правового нігілізму та основні причини його виникнення відображають стан справ у сфері формування протилежних йому за змістом таких явищ, як правова культура і позитивна правосвідомість. Саме неналежний рівень

формування позитивної правосвідомості та правової культури поліцейських підвищує рівень правового нігілізму у Національній поліції України.

Прояви правового нігілізму у правозастосовній діяльності можуть мати як умисний характер, так і характеризуватися відсутністю умислу. Задля зменшення кількості випадків прояву правового нігілізму необхідно здійснювати комплексний і систематичний інструментальний та інформаційний вплив на поліцейських як окрему соціальну групу, який повинен забезпечити реальне «оновлення» правосвідомості «нової» поліції, що припускає функціонування Національної поліції виключно задля блага усього суспільства.

Результати дослідження, які викладені у Розділі 1, відображено у таких публікаціях автора: [55, с. 189]; [57, с. 132]; [61, с. 171]; [62, с. 69]; [63, с. 172].

РОЗДІЛ 2

Механізм протидії правовому нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції в Україні

2.1 Поняття та структура механізму протидії правовому нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції

Сучасний стан розвитку України характеризується, з одного боку, її намаганням досягти європейських стандартів демократичної, соціальної та правової держави, з іншого – в країні існує проблема низького рівня, істотної деформованості масової і професійної правосвідомості, котра також є одним із тих об'єктивних чинників, котрі загалом уповільнюють прогресивний євроінтеграційний розвиток України як пострадянської держави.

Питання протидії, мінімізації, унеможливлення в тих чи інших ситуаціях, сферах, видах діяльності тощо правового нігілізму в сучасних умовах стають більш актуальними ще й через кардинальні реформи органів державного управління. Адже, як зазначає професор Г. П. Клімова, особливістю такого соціального явища як правовий нігілізм є його прояви не тільки серед громадян, а й в офіційних державних структурах та правоохоронних органах, що значно ускладнює процеси боротьби з ним [92, с. 109–110].

Механізм протидії виникненню правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції є складним, багатоплановим поняттям. Тому насамперед необхідно визначитись зі змістом поняття «механізм протидії».

Тлумачні словники містять різні варіанти інтерпретації терміна-поняття «механізм». Перший припускає його розуміння у технічному сенсі — як сукупність агрегатів та вузлів, з яких складається конструкція; відповідно до другого — це внутрішня сукупність або система будь-чого; останній варіант вказує на «механізм» як на сукупність станів і процесів, з яких складається будь-яке явище [31, с. 340]. Узагальнюючи наведене, можна дійти висновку, що «механізм» необхідно розглядати у двох значеннях: як внутрішню структуру, і як систему, що визначає будь-яку діяльність. Я. В. Ступник [217, с. 997] і В. О.

Колесник [99, с. 205], досліджуючи зміст поняття «механізм протидії», який має зв'язок з різного роду явищами, наводять його схожі визначення: механізм являє собою сукупність форм, методів і засобів, за допомогою яких відповідними суб'єктами здійснюється різноманітна діяльність у сфері протидії тому чи іншому явищу. Слід наголосити, що для формулювання визначення цього поняття автори використовують логічну вказівку на суб'єктів здійснення протидії, що вдало конкретизує його зміст. Для визначення поняття механізму протидії виникненню правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції доцільно використати наведені приклади.

Механізм протидії виникненню правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції — це сукупність методів та форм діяльності певних суб'єктів, які загалом забезпечують зменшення кількості проявів правового нігілізму в діяльності поліції, а також усунення суб'єктивних і об'єктивних чинників, що сприяють поширенню правового нігілізму.

Термін «методи» в теорії права визначають по-різному. У філософському словнику метод (від грец. *methods* — буквально «шлях до чого-небудь») у загальному значенні — спосіб досягнення мети, певним чином упорядкована діяльність [242, с. 258]. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає методи як прийом, чи систему прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності [30, с. 543]. З юридичної точки зору, методи розглядають як способи впливу норми права на суспільні відносини [143, с. 617].

Стародавні греки, коли ввели в науковий обіг поняття методу — «методос», хотіли підкреслити важливість способу дослідження космосу, тобто явищ природи, людського суспільства, Всесвіту. Вони вбачали в методі підхід до досліджуваних об'єктів, планомірний шлях наукового пізнання і встановлення істини.

Серед науковців також існує декілька точок зору на тлумачення терміна «метод». Так, Д.М. Бахрах розуміє під методом способи, засоби і прийоми досягнення певної мети, виконання поставлених завдань. Методи діяльності є засобами здійснення цілей, методи управління — засобами, способами, прийомами

цілеспрямованого впливу на керовану соціальну систему. Поняття методу, перш за все, пов'язане з діяльністю, з процесом. Однак не з будь-якою діяльністю, а цілеспрямованою діяльністю. Така діяльність операціонально являє собою певну сукупність прийомів, способів досягнення бажаного результату [12, с. 74–75].

С. С. Алексєєв у своєму дослідженні методології юридичної науки стверджує, що метод — це сукупність принципів, правил та прийомів діяльності, що спрямовані на досягнення певних цілей [179, с. 17].

В. М. Корельський стверджує, що методом правового регулювання є сукупність прийомів юридичного впливу на поведінку людини, які вироблені в результаті тривалого людського спілкування [224, с. 184]. Тобто автор стверджує, що поняття методів тотожне із поняттям прийомів. А. Б. Венгеров також ототожнює поняття методу, але з іншим терміном, таким як способи, говорячи, що методи забезпечення законності — це політичні, організаційні та інші способи забезпечення дії права [225, с. 364]. Схожої думки дотримуються і О. В. Петришин та В. М. Цвік, які стверджують, що метод — це спосіб пізнання, формулювання наукових гіпотез, перевірки доказовості висновків за допомогою різних конкретних засобів та прийомів [69, с. 26]. Але у даному визначенні можна побачити не тільки ототожнювання з поняттям «спосіб», але й комплексний характер методу, який реалізується за допомогою прийомів та засобів.

М. І. Матузов та О. В. Малько, аналізуючи систему методів науки держави та права, наводять більш комплексне та широке тлумачення самого поняття «метод». Під методом науки розуміється сукупність прийомів, засобів, принципів і правил, за допомогою яких особа, що навчається, досягає предмет, отримує нові знання. Метод — це підхід до досліджуваних явищ, предметів і процесів, планомірний шлях наукового пізнання і встановлення істини. Як зазначив англійський історик і соціолог Г. Бокль, у всіх вищих галузях знання найбільш складним є не відкриття фактів, а відкриття правильного методу, згідно з яким закони та факти можуть бути встановлені [135]. Тож метод можна розуміти скоріше як систему різних підходів, способів, принципів, процесів, які в сукупності забезпечують досягнення поставленої мети.

У довідкових джерелах метод розуміється як «спосіб пізнання дійсності і її відтворення у мисленні та як спосіб, прийом або система прийомів для досягнення певної мети, для виконання операції» [207, с. 429].

Дослідження методів протидії органами Національної поліції правовому нігілізму варто розпочати з їх початкової класифікації залежно від джерел виникнення та форм прояву правового нігілізму.

Розуміння правового нігілізму останнім часом отримало новаторський підхід, який характеризується тим, що звертається увага на недосконалість норм об'єктивного права як на чинник, що спричинює прояви правового нігілізму, здійснює негативний вплив на суспільство, вказує на недоліки існуючої системи державного управління соціальними процесами.

Правовий нігілізм розглядається як специфічний соціальний орієнтир, який вказує напрям для подолання негативних тенденцій у державно-правовій галузі, наближення влади до суспільства, підвищення авторитету права й держави й без якого стає неможливим пошук нових концепцій та ідеалів, а також шляхів розв'язання існуючих у суспільстві проблем. Повне використання цього зворотного зв'язку – реальна гарантія демократичного розвитку держави. Передусім це створення за допомогою державної правової політики, а також юридичних інформаційних засобів таких умов, коли для громадян дотримання закону буде більш вигідним, ніж його порушення [92].

Такий підхід є неоднозначним, адже професор М. І. Матузов констатує, що коли нігілізм зливається з природним об'єктивним запереченням старого, віджилого, він перестає бути нігілізмом [134, с. 4].

Інші вчені розглядають правовий нігілізм, аналізуючи його структуру через елементи правосвідомості. Так, у структурі правового нігілізму можна виділити такі елементи, як ідеологія правового нігілізму та психологія правового нігілізму. Ідеологію правового нігілізму можна визначити як сукупність уявлень, потреб соціальних верств суспільства, ідею їх регулювання без узгодження з закономірностями загальної системи соціальних норм, у тому числі з правом, або навіть заперечуючи право. У сфері правореалізації ідеологічний елемент

виявляється як ідеологічна установка на протиправну поведінку, яка стає причиною ухилення від виконання правових приписів, особливо, в умовах сучасних кризових явищ. Одночасно психологія правового нігілізму є наслідком незадоволеності існуючими правовими методами, встановленими державою, відсутності належного механізму та умов його реалізації [258, с. 12].

Формування позитивного ідеологічного елемента має здійснюватися таким напрямком протидії правовому нігілізму, який включає в себе розробку правової ідеології, підвищення рівня суспільної та правової свідомості, правової культури, правової освіти населення тощо [188, с. 307].

Розшарування українського суспільства та відсутність чіткої державної ідеології зумовили руйнування загальної системи цінностей та сприяли тому, що на сьогодні кожен прошарок суспільства має власні орієнтири належної поведінки. Правові приписи, які встановлені державними органами, але не мають підтримки у населення, не завжди розглядаються як пріоритети при визначенні моделі поведінки [73].

Вітчизняний науковець Л. І. Мороз слушно акцентує увагу на недосконалості законів, що в свою чергу сприяє формуванню правового нігілізму через розвиток його психологічної складової. Так, автор зазначає, що «закону надається якась «магічна сила», значення «панацеї» від усіх бід. Але для того, щоб закон виконувався, недостатньо його прийняти, потрібні також реальні механізми його реалізації, можливості посилення на нього під час вирішення конкретних спорів. Коли ж закони в державі не виконуються, в суспільстві зникає віра у можливість вирішення своїх проблем за допомогою права, у захист своїх прав законними засобами. Зазначене певною мірою стосується й працівників правоохоронних органів, деякі з яких вважають, що «закони заважають їм боротися із злочинністю», що застосування насилля, катування, мордування, тортури є, за певних умов, доцільним для отримання інформації про злочини, «вибивають потрібні свідчення» силою чи погрозою застосування сили» [140, с. 123].

Психологічний елемент правового нігілізму може нівелюватися шляхом розвитку держави, спрямованої не на збагачення «верхівки», а на забезпечення

прав і свобод громадян. Уся діяльність держави повинна відповідати принципу «держава для громадян», а не «громадяни для держави». Коли населення держави буде чітко розуміти та відчувати підтримку з боку держави, дієвість законів та ефективність виконання державними органами своїх функцій, психологія правового нігілізму перестане «живитися» і поступово зникне.

З огляду на це, можна стверджувати, що структура правового нігілізму, який знаходить свій прояв у правозастосовній діяльності поліції, так само виражається у ідеологічній та психологічній спрямованості. Недостатній рівень правової культури та правосвідомості поліцейських, продиктований різними факторами, призводить до формування ідеологічної установки, несумісної з принципами діяльності поліції – на перший план виходить власний інтерес, а не ті завдання, які покладені на державний орган законом. Поряд із цим існує й досить багато недоліків нормативно-правової бази, яка регламентує діяльність поліції.

Отже, розробка методів протидії правовому нігілізму в діяльності поліції має формуватися з урахуванням структури самого нігілізму. Тому окрім загальних методів варто виділяти і спеціальні методи, які будуть спрямовані саме на змінення ідеології та психології правового нігілізму як можливого масового явища серед поліцейських.

У правоохоронній і правозастосовній діяльності правовий нігілізм знаходить свої прояви дещо по-іншому. У правозастосовній діяльності правовий нігілізм може проявлятися в затягуванні рішень, в ігноруванні закону на основі власного розуміння справедливості і доцільності того чи іншого рішення, на основі протиставлення загальнодержавних і відомчих інтересів, у сприйнятті закону як чогось другорядного порівняно з інструкціями та розпорядженнями безпосереднього начальника [235].

У правоохоронній діяльності показниками правового нігілізму є ігнорування процесуальних вимог і обмежень, несанкціоноване використання спеціальних технічних засобів для спостереження за громадянами, односторонньо-обвинувальний підхід до осіб, підозрюваних у вчиненні правопорушень, фальсифікація доказів й т. ін. [36, с. 87].

Причин соціального нігілізму дуже багато, але зупиняючись саме на правовому нігілізмі як виді соціального, варто наголосити, що серед причин його поширення називають:

- історичні передумови, пов'язані з безправністю людини, самодержавством, авторитаризмом, беззаконням, репресіями тощо [192, с. 121];

- «...нестабільність національного законодавства, часті й подекуди безсистемні та хаотичні зміни до нього, невміння чи небажання спрогнозувати можливі негативні наслідки законів, що приймаються. Фактично відсутня кваліфікована правова експертиза нових актів [136, с. 53];

- кризове становлення суспільства [118, с. 77];

- особливою українською причиною правового нігілізму є надзвичайний рівень корупції та, як результат, абсолютна недовіра громадян до влади [261, с. 237].

Окрім причин виникнення правового нігілізму, слід виокремити таке явище, як умови зростання останнього. Так, до умов варто відносити наявність на певному етапі суспільного розвитку певної сукупності факторів, які забезпечують не виникнення, а саме розповсюдження нігілізму. Умовами можна вважати політичну, соціальну та економічну нестабільність в країні; низький рівень правової культури та правосвідомості (який може виступати як причиною, так і умовою); відсутність дієвих механізмів подолання правового нігілізму; соціально-психологічний синдром («Вирішити особисту проблему без хабара, знайомств і впливового преса – дуже важко, фактично неможливо») [193, с. 221].

О.В. Волошенюк, безпосередньо досліджуючи проблеми правового нігілізму у пострадянському суспільстві, на жаль, не висвітлює методи його подолання. Натомість акцентує увагу на механізмі подолання правового нігілізму, який припускає наявність системи заходів різної направленості та характеру [36].

О.О. Резнікова в аналітичній доповіді щодо протидії сепаратизму та досліджуючи поняття методів протидії сепаратизму ототожнює їх із заходами впливу на фактори, що спричиняють сепаратизм [138, с. 28]. Б. А. Підгорний вважає, що методом протидії є використання окремих методів, що призведе до

очікуваного результату [164]. Р. В. Вакуленко пропонує розуміти методи протидії як сукупність прийомів подолання певного явища, на яке спрямовані дані методи [29]. О. П. Тараненко наголошує на тому, що методами протидії є сукупність методів впливу суб'єктів на об'єкт відносин, що спричиняють зменшення негативного впливу об'єкта на суспільні відносини [219]. В.С. Філютович-Герасименко методами протидії незаконному гральному бізнесу вважає сукупність прийомів, способів та засобів проведення уповноваженими суб'єктами системи заходів політичного, економічного, правового, організаційного та іншого характеру, спрямованих на відвернення, попередження і припинення забороненої законом діяльності [243, с. 249]. Автор наводить більш змістовне і повне визначення методу протидії, аніж інші автори, які під методом протидії вважають лише комплекс дій або способи вчинення певних дій. Хоча у всіх науковців спільним є те, що головною метою методів протидії є зменшення негативного впливу явища, на яке вони спрямовані.

Зазначене вище дає підстави для висновку, що поняттям «методи протидії» охоплюється сукупність засобів, способів, прийомів, котрі використовуються суб'єктом як інструментарій досягнення відповідних цілей або вирішення певних завдань.

Методом протидії правовому нігілізму є специфічна сукупність способів, прийомів, принципів, ідей, заходів, знань та механізмів, використання та реалізація яких дозволить вплинути на суспільство з метою зниження рівня правового нігілізму серед населення.

Усі методи протидії правовому нігілізму можна поділити на декілька груп залежно від різних критеріїв. Критерії такого розподілу можна визначити ґрунтуючись на чинниках, які впливають на правозастосовну діяльність поліції.

Залежно від суб'єкта використання методів їх можна поділити на державні, групові та особисті. У цьому контексті слід погодитися з професором М. П. Требіним, що «правова свідомість громадян українського суспільства знаходиться ще у стадії зачатків її формування як демократичної правової свідомості. Націленість на розбудову демократичного суспільства, правової

держави ще не є гарантією досягнення проголошених цілей. Особистість у демократичному суспільстві більше покладається на власні сили і можливості, держава розглядається як «арбітр», що суворо охороняє індивідуальну свободу, безпеку, власність своїх громадян і діє у відповідності з вимогами права» [232]. Очевидно, що комплекс заходів, які є запорукою зниження правового нігілізму, має здійснюватися не кожним суб'єктом окремо, а системно, у сукупності. Так, держава в особі її органів повинна здійснювати низку організаційних та правових заходів для удосконалення законодавства та розробки механізмів його реалізації. Окрім цього, в світлі відмінностей рівня проявів правового нігілізму у різних правових групах варто прагнути до однаково високого рівня їх правової свідомості та культури. Окремі групи індивідів (соціальні групи) не повинні кардинально відмежовувати власні групові інтереси від інтересів усього суспільства та держави, що зменшить ступінь використання свого становища у власних інтересах і поставить на перший план дотримання законності, а не досягнення колективної мети. Індивіди, в свою чергу, мають самостійно підвищувати свій освітній рівень у правовій сфері і уникати ігнорування правових приписів.

На кожному з цих рівнів, як вдало зазначає учений-правознавець О. О. Ганзенко, – загальносоціальному рівні, рівні окремих соціальних груп та індивідуальному рівні, – можна виділити основні групи засобів боротьби з правовим нігілізмом, власне, з його проявами:

- заходи політичного характеру, які безпосередньо пов'язані з подоланням факторів, які перешкоджають розвитку правової держави;
- соціально-економічні заходи;
- заходи культурного, духовного, морального характеру [43, с. 22].

Іншим критерієм для класифікації шляхів подолання правового нігілізму є зміст заходів. Так, на думку М.М. Жовтобрюха, механізм подолання правового нігілізму має складатися з трьох основних блоків заходів:

- комплекс спеціально-юридичних заходів, спрямованих на формування якісно нової, ефективної правової системи;

– комплекс загальносоціальних заходів, спрямованих на поліпшення об'єктивних умов життя суспільства, на формування нового соціального середовища;

– комплекс виховних заходів, спрямованих на виправлення деформацій правосвідомості й підвищення рівня правової культури населення[66].

Спеціально-юридичні засоби включають в себе наступне: запровадження дієвої відповідальності влади перед суспільством за свою діяльність, подолання процесуального нігілізму, досягнення дієвості законів.

Під загальносоціальним комплексом заходів необхідно розуміти досягнення у суспільстві порозуміння щодо основоположних засад розвитку держави; розбудова правової держави шляхом діалогу з суспільством, а не нав'язуючи населенню ідеали правлячої соціальної групи; заходи, що спрямовані на стимулювання соціально орієнтованої ринкової економіки.

Правовиховні заходи мають бути спрямовані на підвищення якості та ефективності юридичної освіти, що в свою чергу призведе до підвищення рівня знання та розуміння права в цілому, формування юридичних умінь та навичок, формування світогляду, який буде відображати лише позитивне сприймання права, виховання почуття справедливості, законності та відповідальності. Комплекс цих заходів повинен забезпечуватись великою кількістю факторів, які потребують участі не тільки державного апарату, а й цілого суспільства. До них відносять: розвиток правової пропаганди, вдосконалення юридичної освіти, вирішення проблеми мінімуму правових знань, необхідних громадянам, створення умов для позитивної, цілеспрямованої, свідомої, добровільної, творчої й ініціативної діяльності суб'єктів правового спілкування.

Заходи виховного характеру, на нашу думку, потребують дещо більшої уваги.

Безпосередньою метою правового виховання є накопичення знань про право, його функції, принципи, галузі, інститути, норми й т. ін., визнання цінностей, що охороняються правом, як своїх власних, формування переконання в необхідності і корисності правових приписів[21, с. 19]. Підсумками такого виховання має стати

підвищення рівня правосвідомості і правової культури особи, на що й спрямовано всю систему правовиховної роботи. Як зазначає С.М. Скуріхін, у системі правового виховання військовослужбовців важливу роль відіграє правове навчання, яке проводиться в системі гуманітарної підготовки і є її обов'язковою складовою[202, с. 65]. Однак на відміну від системи освіти військовослужбовців підготовка поліцейських має правове «забарвлення», адже і функції поліцейських відмінні від функцій військовослужбовців. Хоча мета та цілі правового виховання майже збігаються. Поліцейський, окрім дотримання нормативних приписів, має слідкувати і за дотриманням цих приписів іншими членами суспільства, в той час як військовослужбовці зобов'язані лише слідкувати за власною поведінкою у правовому полі.

Діяльність поліцейського характеризується правовою активністю, тому правовиховна робота має спрямовуватися саме на забезпечення такої активності. Правозастосовна діяльність поліцейського є активною поведінкою, тому лише утримуватись від протиправних дій не відповідає основним обов'язкам поліцейського. Останній повинен сформувати у своїй свідомості ідею, яка буде відповідати уявленням про законослухняність, особисту відповідальність за підтримання правопорядку, дисциплінованість.

Залежно від причин та умов, які створюють загрози виникнення правового нігілізму в діяльності поліції, в їх класифікації, можна виділити методи протидії таким загрозам з метою недопущення їх виникнення або зменшення їх негативного впливу.

Негативний вплив невихованості та брак професійних знань поліцейських є буденною проблемою в їх діяльності, яка призводить до зневажливого, грубого, а іноді і незаконного поводження під час правозастосовної діяльності. Так, наприклад, за інформацією Інтернет видання «Сегодня»[28] поліцейський під час спілкування з водієм та пасажиром транспортного засобу дозволив собі зневажливе поводження, що виявилось у словесній баталії між ними. Поліцейський під час розмови звертається до осіб на «ти» й намагається принизити водія та пасажирів, мотивуючи свої слова відсутністю нормативного

акта, який передбачає обов'язок спілкуватися на «ви». Неосвіченість та недоліки виховання особи поліцейського, в даній ситуації, свідчать про відверто негативне ставлення поліцейського до вимог нормативного-правових актів України, що прямо передбачає обов'язок поліцейського бути ввічливим у спілкуванні з населенням [175].

Прийняття Закону України «Про Національну поліцію» знаменувало початок кардинальної реформи органів правопорядку, які будуть слугувати суспільству, тим самим усіма своїми діями сприяти забезпеченню прав і свобод громадян. Але недоліків у зазначеному Законі, навіть після пропозицій щодо усунення недоліків, які містяться у коментарях Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи, й досі достатньо [160]. Так, проектом Закону України про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» (щодо виконання рекомендацій, які містяться у коментарях Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи) [181] було передбачено внесення змін до ст. 32 Закону України «Про Національну поліцію», а саме доповнення частиною другою наступного змісту: «2. Відсутність документів, що посвідчують особу, не є підставою для затримання особи, яка не вчинила правопорушень». Цей документ залишився на стадії проекту і вже тривалий час знаходиться на доопрацюванні. Зауважимо, що в Україні жоден нормативно-правовий акт не зобов'язує особу постійно мати при собі документи, що посвідчують особу. Це призводить до маніпулювання та зловживання поліцейськими повноваженнями. Поліцейські, спираючись на відсутність документів, найчастіше затримують людину в адміністративному порядку («для встановлення особи») на 3 години, що не є законним. Такі дії поліцейських варто вважати саме проявом правового нігілізму, адже можливості для «встановлення особи» в законному порядку існують. Це, приміром, може бути, пропозиція пройти до місця, де людина може пред'явити необхідні документи.

Ще одним негативним явищем, подолання якого є досить складним завданням поліції, є усунення негативного суспільного впливу на правову свідомість та культуру поліцейських, який проявляється завдяки різноманіттю

представників різних соціальних верств у лавах нової поліції. Так, колишні працівники міліції при переході на службу до Національної поліції України не позбулися «міліцейських родимих плям», тобто проблеми та стереотипи, що склалися у міліції, переносяться до системи Національної поліції України, створення якої було спрямоване саме на викорінення таких застарілих ідей міліцейської діяльності. Крім цього, на формування високого рівня правосвідомості впливає відсутність юридичної освіти у осіб, які вступають на службу до поліції. Люди, які раніше були продавцями, інженерами, перукарями, футбольними суддями, навряд чи можуть ефективно здійснювати правозастосовну діяльність. У лавах Національної поліції також проходять службу колишні бійці АТО, у яких залишилися звички вирішувати ситуації переважно силовими методами, а не керуючись виключно нормами права. Підхід до процесу підготовки такого персоналу зовсім не відповідає вимогам до поліцейського через відсутність індивідуальних підходів до представників різних соціальних груп, які мають певні особливості.

Якщо працівники поліції заради належного виконання покладених на них завдань вдаються до порушення певних нормативів, що регламентують їхні права, обов'язки, накладають обмеження, встановлюють заборони, це означає, що правове регулювання не виконує свого призначення. Цілком слушно зазначає Н. Федіна, що нормативні основи діяльності поліції мають бути розроблені та сформульовані таким чином, щоб у співробітників не виникала потреба виходити за їх рамки. Крім того, показники ефективності діяльності органів Національної поліції мають бути узгоджені з вимогами правового регулювання. Не лише правове регулювання повинне відповідати вимогам ефективної діяльності, але й діяльність поліції має бути зорієнтована на впровадження в життя вимог права, його базових засад – справедливості, гуманізму, рівності, свободи й порядку [240, с. 148].

Головною проблемою діяльності усіх без винятку державних структур є поширення випадків корупції. Корупція є головною формою нігілістичних проявів і у системі органів Національної поліції. Прояви корупції не тільки

сприяють розвитку нігілістичних установок, але є її вкрай розповсюдженою формою. Через це методи протидії корупції як в органах поліції, так і методи, які використовує поліція у протидії корупції в суспільстві, можна вважати спеціальними методами протидії правовому нігілізму.

Досить поширеним фактором, який сприяє розповсюдженню правового нігілізму серед працівників поліції, є система «показників» та створення картинок звітності. Непоодинокі випадки приховування фактів, тиску на громадян, вживання неправових засобів у службовій діяльності поліцейського тощо. У такій ситуації повага до вимог нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, зводиться нанівець, тим самим породжуючи нігілістичне ставлення до права та вимог закону. Так, наприклад, «за інформацією прокуратури, три дільничних офіцери П. відділу поліції у Д. області були затриманих і вимагали зізнатися у злочинах. А все для того, щоб покращити показники своєї роботи. До того ж, наркозалежним правоохоронці давали наркотики, а згодом самі ж їх і затримували» [142].

Ще одним способом створення «ідеальної» звітності є механізми фільтрації кримінальних проваджень до стадії їх порушення. Станом на сьогодні основними механізмами фільтрації справ підчас реєстрації є:

- а) проведення перевірки відомостей про кримінальні правопорушення – єдиний облік;
- б) проведення перевірки відомостей про кримінальні правопорушення – рапорти;
- в) розгляд заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення в порядку, передбаченому Законом України «Про звернення громадян»;
- г) неможливість оскарження факту невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР;
- г) інші механізми (системні проблеми) [172, с. 59].

Виходячи з вищенаведеного, більшість способів та засобів, спрямованих на протидію правовому нігілізму в правозастосовній діяльності поліції, варто розглядати як методи протидії саме поширенню цих негативних явищ.

Класифікувати методи протидії проявам правового нігілізму потрібно також за критерієм природи виникнення проявів правового нігілізму:

- 1) методи протидії негативному впливу особистісних рис, незадовільному рівню знань та виховання поліцейського;
- 2) методи протидії недолікам правового матеріалу;
- 3) методи протидії негативному суспільному впливу;
- 4) методи протидії соціально-економічним чинникам, що породжують правовий нігілізм;
- 5) методи протидії функціонально-процесуальним чинникам виникнення правового нігілізму.

Від методів протидії правовому нігілізму варто відрізняти форми протидії. Якщо під методами протидії розуміється увесь комплекс способів, прийомів, засобів, заходів впливу на суспільні відносини, то формами протидії є зовнішнє вираження процесу здійснення дій, передбачених методами протидії. За аналогією такий висновок можна зробити з огляду на співвідношення форм і методів «міжнародної взаємодії тероризму», коли відповідні форми розуміються як прояв певних процесів, відносин, явищ у об'єктивній дійсності [234].

Основними формами протидії правовому нігілізму поліцейських виступає:

- 1) правова;
- 2) ідеологічна;
- 3) організаційна;
- 4) форма виховного характеру.

Усі зазначені форми протидії правовому нігілізму тісно взаємопов'язані між собою, вони діють системно і невіддільні від методів протидії правовому нігілізму поліцейських. Реалізація того чи іншого методу протидії можлива з використанням майже усіх її форм. Наприклад, метод протидії негативному впливу особистісних рис поліцейського можливо реалізовувати як за допомогою правових та виховних форм, так і за допомогою ідеологічної й організаційної форми.

Правова форма протидії передбачає створення нормативного підґрунтя для реалізації тих чи інших заходів або дій, спрямованих на протидію правовому нігілізму. Вона має юридично значимі наслідки — нормативно-правові документи. Ідеологічна форма хоча за своїм змістом і схожа на виховну, але має більш емоційне та психологічне забарвлення. Вона передбачає формування національної ідеї не тільки конкретних органів та підрозділів держави, а формування національної української ідеї. Національна ідея у найзагальнішому вигляді — це ідея, яка відображає головний національний інтерес і задає розвиткові країни оптимальний напрям розвитку у сьогоденні і на майбутнє. Оскільки ж існують національні інтереси в політичній, економічній, культурній, побутовій сферах, то національна ідея може існувати у складній синтезованій формі як національна (державницька) ідеологія і в простих формах — ідея етнічна, зовнішньополітична, культурна тощо, які теж є достатньо концептуальними і комплексними [85, с. 22].

Формування у працівників поліції як соціальної групи ідей законослужняності та допомоги суспільству, а не ідей покарання за злочин та «поліція завжди права», дасть змогу говорити не тільки про дієвий шлях до подолання правового нігілізму серед поліцейських, але й про підвищення довіри населення до поліції та поліпшення рівня правової ідеології як частини правосвідомості поліцейських. Отже, ідеологічна форма передбачає формування внутрішнього психологічного ставлення поліцейського до тієї чи іншої сфери його діяльності з метою недопущення нігілістичних проявів.

Організаційна форма протидії не справляє такого безпосереднього впливу на суспільні відносини, як правова форма, однак завдяки їй здійснюються підготовчі дії, обговорюються, узгоджуються різні позиції, робляться відповідні висновки в процесі пошуку оптимальних шляхів вирішення проблеми [264, с. 59].

Виховна форма має досить великий спектр впливу на особу поліцейського: від формування честі й гідності до освіти та здобуття необхідних професійних навичок, умінь і знань.

Використання методу протидії негативному впливу особистісних рис, низькому рівню знань та виховання поліцейського є ключовим у процесі формування особи, яка за своїми особистісними рисами здатна ефективно, неупереджено і законно виконувати правозастосовну діяльність під час служби в поліції. Для забезпечення реалізації такого методу протидії варто акцентувати увагу на сферах впливу на поліцейських. Така протидія має розпочинатися ще з процесу відбору, коли кандидат на посаду поліцейського проходить конкурсний відбір та медичний огляд. Психолог Марина Макуха, одна з перших членів експертних груп по відбору до Національної поліції, у своєму інтерв'ю наголошує на необхідних для поліцейського особистісних якостях. Ідеальний кандидат повинен бути «перш за все — комунікабельним, вміти знайти спільну мову з різними людьми. Він повинен бути стресостійким: у складній ситуації повинен мобілізуватися, діяти не імпульсивно, а виважено. У нього мають бути внутрішні етичні норми, він не схильний до моралізування, не буде «страчувати» людину за кинутий повз урну недопалок. Патрульний поліцейський повинен вміти довіряти партнеру: людям з надмірною недовірою буде непросто делегувати відповідальність у складній ситуації. Бажано, щоб людина вміла протистояти несправедливості, але в той же час могла дотримуватися субординації. Це людина, яка в разі необхідності може йти проти натовпу, не забуваючи при цьому посадові інструкції [78].

Процес формування такої особи доволі складний, але реальний. Особистісні якості поліцейського піддаються впливу суспільства, а особливо впливу колег по службі та осіб-правопорушників. Тому особливу увагу варто приділяти формуванню та функціонуванню груп психологічної підтримки і контролю в органах поліції. Правові й організаційні форми протидії в даному разі відіграють більш регулятивну роль, а використання виховних та ідеологічних форм може дати кращі результати діяльності, спрямованої на формування «ідеального» поліцейського.

Крім особистісних рис, значну роль у протидії правовому нігілізму відіграє виховання та освіта. Комплекс заходів щодо підвищення виховного та культурного рівня поліцейського реалізується за допомогою усіх форм.

Російський науковець-правознавець О. М. Зрячкін формулює комплекс заходів виховного характеру, називаючи їх заходами культурного, духовного та морального плану. До них автор відносить таке: підвищення рівня юридичної культури органів влади і населення, їх правової, моральної та юридичної свідомості, послідовне правове виховання та просвітництво, введення повсюди правового всеобучу, активна правова пропаганда, підготовка висококваліфікованих юристів, якнайшвидше завершення судово-правової реформи [72, с. 24].

Варто підсумувати, що виховні заходи мають різну спрямованість: від отримання знань до вироблення відповідних звичок.

Виховання населення можливе лише шляхом отримання певного обсягу інформації, як правової, так і будь-якої іншої, з посиланням на правові явища. Соціологічні дослідження останніх трьох десятиріч років демонструють практично незмінну розстановку переваг в отриманні громадянами юридичної інформації: перше місце посідають засоби масової інформації, друге — міжособистісне спілкування, третє — науково-популярна юридична література, четверте — особисті консультації та лекції юристів, і тільки на п'ятому місці — офіційні юридичні видання [36, с. 156].

У процесі подолання правового нігілізму значну роль необхідно відводити підвищенню рівня естетичної культури особи. Естетична культура впливає на формування таких якостей, як правова зрілість, гуманізм, повага до прав людини. У цьому виявляється відома універсальність естетичної культури — слугувати зміцненню демократії, законності та правопорядку. Так, кримінологічні дослідження незмінно фіксують зниження культурно-освітнього рівня осіб, які скоїли злочин [233, с. 125].

Саме по собі отримання знань суб'єктом відносин жодним чином не може забезпечити формування позитивного ставлення до права, тому поряд із освітою,

якій має приділятися значно більше уваги ніж нині, варто застосовувати низку заходів виховного характеру.

Виховання особи — це процес формування людини, пристосованої до суспільного життя. Воно може відбуватися і відбувається під впливом сім'ї, оточення, соціуму, колег по роботі, навчального закладу.

Увесь процес правового виховання можна розподілити на два великі блоки: правова освіта та правова соціалізація. Питання освіти достатньо висвітлено у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців. Удосконалення методів навчання, змістовність навчального процесу, відповідність навчальних планів вимогам сьогодення, а інколи й майбутнього — ключ до ефективного правового навчання. Виховні моменти процесу навчання найчастіше залишаються поза увагою. Тому варто більше уваги приділити питанню правового виховання.

Правове виховання пов'язане з формуванням у людини світогляду, який відображає позитивне ставлення до правового світу, підвищує рівень особистої відповідальності, гідності та культури. Серед факторів правовиховного впливу правове виховання займає центральне місце як керівний елемент системи загального виховання особи. Але в реальному житті частіше вагоміший правовиховний вплив на людину здійснюють інші інститути і явища суспільного життя. Наприклад, фундамент правової культури закладається в сім'ї за допомогою морально-етичного виховання дитини, оскільки повага до прав і свобод іншої людини є, по суті, моральною категорією. Величезне значення відіграє особистий приклад батьків у сфері правової поведінки (починаючи з регулярного переходу вулиці тільки на зелене світло світлофора), а також вплив соціального оточення — друзів, однокласників, сусідів.

Не менш сильний вплив на правосвідомість індивіда здійснює інформаційний простір взагалі, і Інтернет зокрема. Легкий доступ до будь-яких інформаційних ресурсів (включаючи ті, що пропагують культ насильства і жорстокості, аморальну поведінку, правовий нігілізм) ускладнює правове виховання особи, змушує шукати інноваційні способи формування її правової культури [35, с. 57]. Отож, говорячи про виховання людини, не варто забувати і про те, що кожен

індивід знаходиться у суспільстві серед людей, які прямо або опосередковано впливають на процес формування правосвідомості особи.

Збільшення кількості негативних прикладів (порушення правових норм, розповсюдження злочинності, зневага до правових приписів) серед оточення особи негативно впливають на формування її свідомості. У процесі правового виховання, яке має розпочинатися як загальне виховання людини, вирішальне місце належить сім'ї. Адже саме з дитинства закладаються основи поведінки. Поряд із сприятливим родинним кліматом важливе значення у вихованні дитини має організація дозвілля. Останнє, будучи важливою сферою життєдіяльності людини, є безпосереднім чинником, що впливає на формування та становлення особи [119, с. 11]. Приклади батьків, безперечно, мають велике значення. Якщо дитина росте в родині, де є нормою зневага до права, рівень правової культури та свідомості не буде достатнім. Тому для виховання правосвідомої особи заходи виховання мають розпочинатися саме з родини, а не у більш зрілому віці в навчальному закладі.

Що ж стосується поліцейських, то окрім правовиховної роботи до вступу на службу та поза службовою діяльністю, до них систематично застосовуються заходи навчально-виховного характеру у вигляді професійної та службової підготовки. Науковець О.В. Лясковець зазначає, що найбільш значимими у підвищенні професійної правосвідомості та рівня правової культури поліцейського є такі якості: знання та розуміння права (основні поняття та категорії, підвалини галузей права й законодавства, нормативно-правові акти щодо регулювання діяльності правоохоронців); володіння навичками та вміннями виконання функціональних обов'язків; здатність самостійно обирати шляхи та засоби правового вирішення проблем у межах визначеної компетенції та правового статусу; повага до права, як до системи правових постанов, що базується на ідеї демократії, справедливості та свободи (попри певне та цілком природне критичне ставлення до чинного законодавства та правової діяльності); неухильне дотримання й повага до прав, свобод й обов'язків як громадян, так і колег по службі; правова позитивна відповідальність, постійна внутрішня

готовність до виконання службових обов'язків і повноважень; активна правова діяльність щодо надання юридичної допомоги населенню та колегам; потреба у правовому самовдосконаленні [116, с. 18].

Вітчизняний учений-правознавець Р.М. Андрусишиннаголошує, що правове виховання працівників поліції формує шанобливе ставлення до права, закону, до практики його застосування; має практичний вимір, адже працівники ОВС не тільки знають основні принципи, норми права, але і використовують їх у правозастосовній діяльності; переконаність у необхідності неухильного дотримання права; сприяє здійсненню активних правомірних дій щодо захисту прав і свобод громадян; впливає на різні сфери життєдіяльності поліцейських; за функціональною ознакою має пізнавальне, оціночне і регулятивне значення [5, с. 144].

Таким чином, методи протидії негативному впливу особистісних рис, низькому рівню знань та виховання поліцейського полягають у формуванні особистості поліцейського, який вмотивований бути прикладом для населення у системі дотримання правопорядку та законів України, вмотивований до особистого зростання на культурному та професійному поприщі, вмотивований сумлінно виконувати свої функціональні обов'язки та дотримуватись Присяги поліцейського.

Методи протидії недолікам правового матеріалу включають в себе різні принципи і засоби, за допомогою яких відбувається юридична нормотворча діяльність, а також цілі, яким має відповідати прийнятий нормативно-правовий акт.

Як відомо, правотворча діяльність у частині пізнання, визначення правових потреб суспільства і держави, чи, скажімо, у процесі проведення експертизи законопроектів, оцінки ефективності дії майбутнього закону підпорядковується завданням задоволення потреб суспільного життя шляхом врегулювання суспільних (соціальних) відносин. Основу такого алгоритму досягнення правової реальності складають принципи об'єктивності, конкретності, історизму, всебічності, пріоритетності національних інтересів. Указані принципи

обумовлюють змістовне наповнення законотворчої діяльності як цілеорієнтованого процесу, як певної послідовності, яка складається зі встановленої сукупності етапів, стадій, взаємопов'язаних ланок тощо [148, с. 35–74].

У правозастосовній діяльності поліції використовується значна кількість законів, але законотворчість є лише одним із видів правотворчості; значно більша увага приділяється виконанню відомчих нормативно-правових приписів як результату відомчої підзаконної нормотворчості.

Порівняно із законотворчістю, відомча нормотворчість МВС України є більш ефективною, що обумовлено оперативністю, детальністю, індивідуалізацією її дії та більш спрощеним порядком прийняття та введення в дію нормативних актів, які є результатом даної діяльності. Отже, з урахуванням правового статусу МВС України, особливо важливим напрямком його діяльності як суб'єкта протидії злочинності є нормотворча діяльність, оскільки метою такої діяльності є регулювання та впорядкування суспільних відносин, які складаються в процесі забезпечення безпеки охоронюваних законом об'єктів[268].

На думку Ю. В. Градової, серйозною проблемою масиву відомчих нормативно-правових актів органів поліції є їх чисельність, розрізненість та неузгодженість правових норм, які в них містяться. Одним із пріоритетних напрямів удосконалення нормативно-правової бази Національної поліції визначено систематизаційну діяльність у формах кодифікації, консолідації та інкорпорації, а також створення автоматизованої електронної бази даних про відомчі нормативно-правові акти МВС України [49, с. 92].

На думку О. В. Куціпака, ефективним шляхом підвищення рівня правової вихованості є прийняття Закону «Про систематизацію правових актів», який забезпечить зручніше використання правових норм, що дозволить запобігти колізії правових норм, підвищити зростання потоків правової інформації [112]. Тобто чітка і організована структура законодавства не лише забезпечить доступність і розуміння права, а підвищить рівень його реалізації, в тому числі й поліцією.

Варто погодитись з думками авторів стосовно обох цих тверджень, адже пристосування законодавства до особливостей системи Національної поліції потребує значних зусиль та є досить актуальним. Але в процесі відомчої нормотворчості виникає достатньо проблем, які перешкоджають ефективному досягненню мети такого процесу. Ці проблеми проглядають у великій кількості, а почасти й у неузгодженості змісту відомчих нормативних приписів, особливо в умовах кардинальних реформ.

Також методи протидії недолікам правового матеріалу мають бути спрямовані на забезпечення досягнення цілей самого процесу нормотворення. Метою нормотворчості є забезпечення здійснення правового регулювання на належному рівні. Критерієм оцінки ефективності правового регулювання, на думку академіка П. М. Рабіновича, є співвідношення мети правового регулювання та реальних результатів правового регулювання [186, с. 158–161]. Як бачимо, результати не повністю відповідають цілям правового регулювання, адже у наш час існує велика кількість неврегульованих сфер суспільного життя, та, зокрема, численні недоліки у нормативній базі, що регламентує діяльність Національної поліції.

Щоб уникнути всіляких дефектів при виданні нормативно-правових актів, необхідно перш за все посилити наукову основу правотворчості, впровадити в цей процес сучасні наукові методи розробки і підготовки нормативних актів, здатних забезпечити їх високу якість, бо саме низька якість нормативно-правових актів спричиняє багато проблем.

Підвищення ефективності нормативних приписів, виходячи з вищенаведеного, можливе за сукупності багатьох чинників, а саме: суспільна необхідність того чи іншого нормативного акта, соціальна значимість, ґрунтовність, його відповідність та несуперечність іншим нормативним приписам, повнота, детальність, дієвість та, що не менш важливо, відсутність застарілих або таких, що не відповідають вимогам сучасності, нормативних актів.

Заходи, що передбачені вищезгаданим методом, здебільшого реалізуються за допомогою правової форми протидії правовому нігілізму. Водночас

застосування інших форм дасть змогу більш ефективно та якісно реалізовувати процес протидії поширенню правового нігілізму. Наприклад, при виявленні недоліків або колізій в законодавстві керівник підрозділу поліції не «покидає напризволяще» дану обставину, а в межах своїх повноважень, не порушуючи права громадян, вирішує питання щодо способу врегулювання нормативно неврегульованої ситуації.

Суспільний вплив на поліцію можна розглядати як позитивний, так і негативний чинник формування та розповсюдження правового нігілізму. Позитив полягає у тому, що схвалення діяльності поліції суспільством є каталізатором підвищення правової культури. З іншого боку, представники деяких соціальних груп (приміром, учасники бойових дій у зоні АТО, продавці, люди творчих професій тощо) з притаманними їм особливостями правової свідомості, поповнивши згодом лави поліцейських, демонструють наявність (збереження) деяких психологічних рис, що можуть певною мірою заважати їм у професійній діяльності: схильність до вирішення проблемних ситуацій силою, пріоритет своєї вигоди, слабкість характеру, занадто високий рівень креативу тощо. Усунути ці негативні впливи можна лише з допомогою ідеологічної та виховної форм, адже зміна усталених особливостей характеру цих осіб прямо залежить від виховних підходів до таких працівників з урахуванням «цивільного минулого» кожного із них.

У контексті подолання негативного суспільного впливу потрібно розглядати саму протидію злочинності. Розповсюдження злочинності діє на суспільство таким чином, що щоденно стикаючись так чи інакше зі злочинними проявами, люди починають частіше демонструвати й свою негативу поведінку. Так, постійне спілкування та перебування поліцейських у середовищі правопорушників активізує девіаційні процеси у їх правосвідомості, а це в свою чергу сприяє проявам правового нігілізму.

Зменшення рівня злочинності важко виділити окремим методом подолання правового нігілізму, але беручи до уваги твердження О.О. Чернікова, що

злочинність — могутній каталізатор правового нігілізму [258], цьому питанню потрібно приділити більшу увагу.

Важливість зниження рівня злочинності проявляється у соціально-психологічному аспекті. Право, правова цивілізованість як один із специфічних соціальних регуляторів – невід’ємна складова людської культури, важливе її досягнення. Саме тому воно має таку цінність. Власне, на цьому фундаменті й повинні будуватися теорія і практика правової держави. Кожний нормативно-правовий акт, перш ніж реалізуватись у практичній діяльності, проходить через своєрідний «фільтр» – юридичні знання, оцінки, установки, стереотипи тієї чи іншої особи. Без урахування властивостей відображення різних юридичних явищ в індивідуальній, груповій та загальносоціальній свідомості право не може належним чином здійснювати свої основні функції – досягнення стану стабільності, упорядкованості існуючих суспільних відносин і забезпечення їх подальшого поступального розвитку [213, с. 126]. Відсутність упевненості у людей в належному рівні правопорядку на загальносоціальному рівні є сприятливою умовою для формування суспільної ідеї типу «усі вчиняють правопорушення – тож і я можу». Тому зменшення рівня злочинності напряду впливає і на формування правосвідомості у суспільстві.

Як зазначає В.І. Гойман, подолання нігілізму – це тривалий процес, який зачіпає зміну об’єктивних умов життя суспільства, цілеспрямовану ідеологічну, організаційну роботу, здійснення комплексу спеціально-юридичних заходів. У концентрованому вигляді ці заходи повинні бути зорієнтовані на створення якісно оновленого соціально-правового середовища та утвердження у людей віри в право [47, с. 5].

Не варто забувати і про ті доволі розповсюджені діяння серед працівників державних органів та службових осіб, що мають назву «корупція». Саме таке явище чи не найбільше впливає на рівень розповсюдження правового нігілізму як у суспільстві в цілому, так і серед працівників Національної поліції зокрема. Подолання корупції не тільки пріоритетний напрям у протидії правовому нігілізму, це є фундаментом для розбудови демократичної та правової держави.

Однією з головних причин правового нігілізму в усіх суспільних групах є низький соціально-економічний рівень населення. Фінансова нестабільність, низький прожитковий мінімум, недостатня заробітна плата більшості населення, неналежні умови праці та соціального захисту є причинами виникнення бажання людей порушити норми права або, як мінімум, зневажливо ставитися до тих приписів, які вони містять.

Конституція України проголошує, що наша держава є соціальною. Зважаючи на те, що ця норма є декларативною й досі не існує ефективних механізмів її реальної реалізації, зростає рівень недовіри суспільства до цього положення Конституції та інших норм, що гарантують достатній соціальний рівень існування людини в суспільстві. Безперечно, що така ситуація породжує правовий нігілізм.

Важко також переоцінити значення економічних чинників у справі підвищення авторитету держави і права. Ніякі заклики шанобливо ставитися до закону не можуть бути ефективними, якщо людина не може законними засобами забезпечити гідний рівень життя собі і своїй сім'ї. Люди хочуть не виживати, а жити, і для цього вони готові вдаватися до будь-яких доступних їм засобів [36, с. 153].

Те саме стосується і поліцейських, рівень соціального та економічного забезпечення життя яких і досі неналежний. Останнім часом грошове забезпечення поліцейських зазнало позитивних змін, але матеріально-технічне забезпечення їх діяльності не змінилося. Тому важливим засобом у форматі протидії правовому нігілізму у лавах поліції є підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення їх діяльності. Вважаємо, що це призведе до зменшення випадків забезпечення своєї службової діяльності незаконними методами, а також знизить рівень корумпованості серед поліцейських.

Соціальне забезпечення поліцейських також не є задовільним. Умови праці, надзвичайна службова завантаженість, про яку вже вели мову у попередньому розділі, відсутність вільного часу є факторами, що впливають наставлення поліцейських до виконання своїх обов'язків на належному рівні. Інколи ці фактори стають причинами нехтування вимогами правових актів і, як наслідок,

призводять до зневажливого ставлення до права в цілому. Подолання таких проблем і є запорукою ефективності здійснення правозастосовної діяльності поліцейськими, що в свою чергу підвищить авторитет права та рівень правової культури. Недарма реформування системи правоохоронних органів України з 2015 року розпочалося з підвищення заробітної плати та рівня матеріально-технічного забезпечення.

Як уже зазначалося, чинники організаційного характеру, або функціонально-процесуальні чинники безпосередньо знаходять свої прояви в практичній діяльності поліцейських. Надмірна кількість «зайвих», «вигаданих» звітів, система постійного підвищення рівня розкриття злочинів, неякісне керівництво та достатньо складна, але не завжди ефективна організаційна система поліції теж породжують правовий нігілізм. Підтасовування звітів, процвітання неправових дій для підвищення показників, велика кількість проблемних питань, з якими поліцейський щодня зустрічається, породжують в його свідомості бажання як найшвидше позбутися зайвого клопоту будь-яким шляхом. І так виникає замкнуте коло між причинами та наслідками, тобто одні й ті самі явища, різні форми вираження функціонально-процесуальних чинників є одночасно і наслідком, і причиною.

На думку вченого-правознавця О.В. Макарової, під методами подолання функціонально-процесуальних чинників правового нігілізму слід розуміти діяльність органів державної влади та недержавних структур, спрямовану на подолання деструктивних явищ соціальної дійсності, пов'язаних зі сферою права [119, с. 10].

З іншої точки зору, під ними можна розуміти і зміцнення державної дисципліни, що являє собою дотримання усіма суб'єктами державного життя порядку діяльності державних органів, підприємств та установ щодо виконання покладених на них обов'язків. Державна дисципліна передбачає свідоме позитивне ставлення громадян до встановленого правопорядку, що виражає інтереси усього населення. Серцевиною дисципліни є законність, адже основною вимогою будь-якого виду дисципліни є найсуворіше виконання законів та інших,

заснованих на законах, нормативних і індивідуальних актів. Таким чином, зміцнення державної дисципліни невіддільне від зміцнення законності та правопорядку, а отже й процесу подолання правового нігілізму [233, с. 125].

Ці методи дуже тісно пов'язані з іншими методами подолання правового нігілізму в лавах поліції, адже вони відображають процесуальний характер усіх інших методів. Чітке виконання завдань поліції у повній відповідності з нормативними приписами, вдало організована система управління є запорукою дієвості організаційних методів.

Формування ідей і принципів неухильного дотримання законності у своїй діяльності та ставлення до системи права з повагою є основним завданням виховної роботи поліцейських.

Підсумовуючи, слід зазначити, що сукупність форм протидії є комплексним явищем, тож використання їх окремо одна від одної не дасть очікуваних результатів.

Їх дієвість та ефективність проявляється лише за умови їх систематичної реалізації як у ході отримання поліцейськими освіти, так і процесі їх професійної, службової діяльності.

2.2 Об'єктивні чинники протидії виникненню правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції

Правозастосовну діяльність поліції в контексті подолання проявів правового нігілізму, мінімізації фактів такого прояву можна вважати двоякою. Це пояснюється тим, що у процесі подолання правового нігілізму як загальносоціального явища поліція відіграє важливу роль. Так, приміром, ефективна і законна діяльність поліції закономірно підвищує рівень правосвідомості та правової культури суспільства. Разом з тим, необхідно бачити і те, що правовий нігілізм у діяльності поліції призводить як до деформації правосвідомості самих поліцейських, так і пересічних громадян.

Найпоширенішими формами прояву правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції є корупція; домінування власних або «корпоративних» інтересів над інтересами суспільства та держави (відсторонення поліцейських від дотримання та виконання головних завдань поліції); порушення прав людини; приховування злочинів (як крайня форма може відбуватися так зване «кришування»); систематичне використання поліцейськими прогалин або колізій у законодавстві для маніпулювання своїми повноваженнями; діяльність чітко орієнтована на виконання планів на «показники»; зловживання повноваженнями та загалом ідеєю законності.

Протидію проявам правового нігілізму необхідно розуміти як превентивні заходи щодо розповсюдження правового нігілізму, а не як процес та засоби приховування фактів його прояву. Тому варто більше уваги приділити саме причинам нігілізму та шляхам подолання такого негативного явища в правозастосовній діяльності поліції.

Подолання факторів розповсюдження нігілізму варто проводити з використанням різних методів, кожен з яких використовує цілу систему заходів, за допомогою яких досягається мета — мінімізація правового нігілізму як масового явища (можливого або реального). Саме про такі заходи як складовий елемент методів протидії правовому нігілізму, які забезпечують досягнення визначеної мети, у подальшому йтиме мова.

Заходи протидії правовому нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції варто відрізнити від методів такої протидії. Заходи у даному разі є складником методів протидії і виражають комплекс дій (інколи бездіяльності), спрямований на досягнення мети зменшення кількості випадків виникнення правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції. Тобто заходи виражають процесуальну, динамічну характеристику методів протидії, є своєрідною діяльністю уповноважених на те суб'єктів протидії, що спрямована на досягнення мети протидії.

Залежно від суб'єктів, які уповноважені реалізовувати заходи протидії, їх можна класифікувати на державні, громадські та індивідуальні.

Державні заходи, спрямовані на унеможливлення, мінімізацію фактів прояву правового нігілізму в правозастосовній діяльності поліції — це діяльність держави, що безпосередньо спрямована на зменшення фактів прояву правового нігілізму.

Під громадськими заходами унеможливлення, мінімізації фактів прояву правового нігілізму в правозастосовній діяльності поліції варто розуміти діяльність певної сукупності людей, що виражається у проактивній правовій поведінці з метою подолання фактів прояву правового нігілізму. До таких заходів найчастіше відносять громадський контроль за діяльністю органів влади з метою унеможливлення ухилення від вимог нормативно-правових приписів у своїй діяльності.

Індивідуальні заходи — це комплекс дій, що системно реалізуються особою з метою формування власного або суспільного світогляду, який характеризується високим рівнем правової культури на правосвідомості.

Також варто розрізняти «заходи» і «засоби». Останні є інструментарієм, за допомогою якого здійснюється та або інша діяльність особи.

Заходи подолання правового нігілізму в правозастосовній діяльності поліції бувають: загальні і спеціальні; заходи політико-правового і організаційно-правового характеру.

До загальних заходів подолання правового нігілізму варто відносити заходи, що спрямовуються на усе суспільство: підвищення авторитету закону та підвищення довіри до нього; правове виховання та правова освіта; удосконалення нормативно-правової бази; профілактика та превенція правопорушень тощо.

Спеціальні ж заходи повинні впливати на певну соціальну групу, наприклад, молодь, юристи, державні службовці, поліцейські та ін. Залежно від об'єкту впливу зміст заходів дещо відрізняється. Про такі заходи буде йти мова далі більш детально.

Заходи політико-правового та організаційно-правового характеру є комплексом дії органів влади та суспільства, що виражаються у нормативному врегулюванні організації діяльності певних державних структур, таких як

Національна поліція України (організаційно-правові), та дій суб'єктів політичної діяльності у сфері підвищення загального рівня довіри до себе та авторитету закону. Також заходи протидії нігілізму можна класифікувати залежно від спрямованості їх впливу на подолання об'єктивних та суб'єктивних чинників виникнення правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції.

Розглянемо більш детально можливі заходи вирішення проблеми правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції.

Вирішення проблеми попередження і протидії правовому нігілізму лежить в декількох площинах, таких як: дієвий громадський контроль за діяльністю поліції; ефективна та реальна взаємодія поліції та суспільства; правова пропаганда як в системі Національної поліції, так і поза її межами; якісні конкурси на посаду працівника органів Національної поліції; формування направленої на підвищення правосвідомості та правової культури тенденції серед поліцейських та постійне підтримання цього напрямку; забезпечення взаємообумовленості якісного вдосконалення співробітника з його кар'єрним ростом і рівнем матеріального забезпечення; запровадження інституту відповідальності за нігілістичні установки та висловлювання; підвищення довіри до системи правоохоронних органів; підвищення якості правової освіти та виховання дітей та молоді; упорядкування нормативно-правової бази, що регламентує діяльність Національної поліції; популяризація справедливості права; підвищення соціально-економічного рівня життя населення; боротьба з корупцією.

Для формування правової держави контроль за діяльністю органів державної влади з боку громадськості є ключовим проявом демократії. За допомогою такого контролю формується суспільна думка про державні органи. Національна поліція не є винятком з системи органів, щодо яких може здійснюватися громадський контроль та формуватися громадська думка. Громадська думка або ставлення до поліції – це узагальнений показник її діяльності, він красномовно говорить про статус поліції в суспільстві, ставлення та готовність громадян до співробітництва з органами правопорядку щодо запобігання, припинення та розкриття злочинів[125].

Відповідно, формування позитивної громадської думки певною мірою залежить від ефективності здійснення громадського контролю за поліцією. Адже коли громадяни мають можливість впливати на роботу правоохоронних органів, рівень довіри до цих органів зростає, з'являється і взаємна відповідальність поліції перед суспільством за результати своєї діяльності. Інакше кажучи, чим більше громадськість контролює поліцію, тим більше населення їй довіряє, що в свою чергу вимагає від поліцейських свідомого, відповідального ставлення до своїх професійних обов'язків.

Громадський контроль за діяльністю поліції має відповідати певним вимогам, ідеям та правилам. Він має здійснюватися саме з метою допомогти об'єкту контролю прийняти цілком законне рішення, а не з метою знайти недоліки у роботі. Нажаль, сучасна ситуація в Україні не свідчить про наявність другої із зазначених цілей, тому більшість заходів контролю здійснюється з метою виявити певні недоліки.

Таким чином, недопущення поліцейськими зловживань службовими повноваженнями залежить і від дієвості громадського контролю за їх діяльністю. Однак не слід забувати і про негативні факти, пов'язані із здійсненням громадського контролю за діяльністю поліції. Нажаль, розповсюдження отримали такі факти зловживання правом громадського контролю, як безпідставні скарги, різні способи маніпулювання поліцейськими в обмін на зменшення громадського тиску на поліцію тощо. Це зумовлює формування оборонної позиції поліцейських стосовно суспільства, і, як наслідок, підвищення рівня правового нігілізму.

Громадський контроль є дієвим підґрунтям для взаємодії поліції та суспільства. Така взаємодія формує у працівників поліції та населення спільні інтереси щодо підтримання правопорядку і забезпечення законності, чим підвищує довіру населення до поліції. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» взаємодія з населенням має ґрунтуватися на засадах партнерства. Довіра до поліцейських цілком залежить від поваги поліцейських до населення, а також віри населення в те, що поліція спрямовує усі зусилля на законність своїх дій у правозастосовній діяльності та забезпечення прав і свобод

громадян. З цього приводу старший радник Консультативної місії Європейського Союзу з питань загальної правоохоронної діяльності Т. Шилстон зауважує, що довіра означає ставлення до громадян як до клієнтів, які чекають від поліції, що їх потреби будуть враховані, а дії поліції – підзвітні. Це підкріплюється бажанням добре служити, інформувати про покращення, з готовністю слухати та діяти, враховуючи думку громадськості та пріоритети поліцейської служби[262].

На думку Р. Кацуби, взаємодія полягає в наявності спільних інтересів, віри та довіри між суб'єктами. При цьому публічний порядок та безпека є головним інтересом, який поєднує поліцію та населення. Віра і довіра населення до поліції, а поліції до населення повинні досягатися шляхом спільних програм. Це можливо, коли у поліції є інтерес до вирішення проблем суспільства, а населення зацікавлене у поліпшенні якості роботи поліції [87, с.42].

Взаємодія поліції з населенням є дієвим механізмом протидії зосередженню поліції на забезпеченні власних інтересів, що є розповсюдженою формою прояву правового нігілізму у правозастосовній діяльності.

Правова пропаганда як одна з форм виховного впливу нині не знаходить свого відображення у державній політиці. На думку вченого-правознавця О.М. Макеєвої, правова пропаганда забезпечує формування переконаності особи в необхідності дотримання правових норм [121, с. 10]. Правова пропаганда – цілеспрямована діяльність з формування у членів суспільства високого рівня правосвідомості і правової культури, роз'яснення правової політики і поширення правових знань, ідей, іншої правової інформації [239].

Історія свідчить, що в усіх державах, де проводиться особлива діяльність з поширення поглядів про право і правопорядок, використовуються всі наявні в розпорядженні засоби: література, мистецтво, школа, церква, преса, радіо, телебачення, спеціальні юридичні навчальні заклади тощо [17, с. 73]. XXI століття дає можливість застосовувати більше засобів для поширення правових ідей, зокрема й віртуальні, з використанням новітніх інформаційних технологій, мережі Інтернет.

Правова пропаганда є заходом унеможливлення, мінімізації фактів правового нігілізму шляхом поширення правових знань та формування правових переконань суспільства. У самій Національній поліції України діяльність щодо здійснення правової пропаганди має деякі особливості. Правозастосування як специфічний вид юридичної діяльності потребує постійного використання правових знань та умінь. Тому правова пропаганда, яка безпосередньо впливає на свідомість особистості, є дієвим шляхом формування свідомого ставлення поліцейського до ефективного виконання своїх функціональних обов'язків.

У час швидкісного розповсюдження інформації як протидія правовій пропаганді в Україні значно розвивається пропаганда правової антикультури. У багатьох демонстрованих кінофільмах, серіалах, у відеопродукції, детективній літературі прямо пропагується культ жорстокості, підлості, аморальності [70, с. 8]. Теж саме спостерігається і у мережі Інтернет, де більш «видовищним» є висвітлення негативу, неякісної та неправової діяльності органів державної влади, в тому числі і поліції. Плідна робота підрозділів зв'язків з громадськістю в органах поліції, яка спрямована на підвищення рівня правової свідомості населення та популяризацію поліцейської діяльності, також має бути спрямована і на популяризацію та виховання самих працівників органів Національної поліції.

Правова пропаганда в органах поліції, на відміну від суспільної правової пропаганди, інколи використовує застарілі форми її здійснення — систематичне нав'язування певної ідеї. Так, обов'язковість відвідування занять, які не мають відношення до поліцейської діяльності, не призводить до досягнення мети заходу. Навпаки, це найчастіше сприймається негативно, що ще більше формує негативне ставлення до отриманої інформації. Тому головним чинником ефективної роботи щодо правової пропаганди серед поліцейських має бути концентрований вплив на мотиваційну сферу поліцейських, який забезпечить бажання самих працівників отримувати правову інформацію та знання.

Важливо зауважити, що пропаганда повинна бути не лише правовою, а й загальнокультурною, яка підвищуватиме не тільки правосвідомість, а й загальний культурний рівень поліцейських. Так, відомий австрійський учений Ф.А. Хайєк

зазначив, що негативне ставлення до цінностей, які не є правовими, призводить до того, що право втрачає свої ознаки та стає «неправовим» [246, с. 94]. Це підтверджує зв'язок правосвідомості та правової культури з загальним рівнем культури особи, який, так само як і правосвідомість та правова культура, має бути притаманний поліцейським.

Рівень компетентності працівників поліції визначається багатьма факторами. Рівень знань, бажання на належному рівні виконувати службові завдання, сформованість навичок є відображенням компетентності поліцейського. Згідно з трактовкою Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction (IBSTPI)), поняття компетентності визначається як спроможність кваліфіковано проводити діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір знань, навичок і переконань, що дають змогу особі ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності [278].

Належний рівень компетентності необхідний для якісного здійснення повноважень поліцейським визначається багатьма факторами, як то знання, уміння, навички, цінності, ставлення до роботи, та багатьма особистісно-психологічними якостями особи. Так, вплив на формування зазначених факторів може і здійснюється під час проходження служби поліцейськими у формі проведення професійної підготовки, службової підготовки, підвищення кваліфікації, участі у програмах, які спрямовані на підвищення рівня знань тощо. Але вдале підґрунтя для такої роботи може формуватися шляхом якісного конкурсу на посаду поліцейського. Так, конкурс на посаду поліцейського проводиться в декілька етапів: тестування (професійний тест, тест загальних навичок, психологічний тест), перевірка рівня фізичної підготовки, співбесіда [228]. Але на нашу думку, варто включити до порядку проведення конкурсу оцінку рівня правової культури та правосвідомості, які можуть бути визначені шляхом психологічних прийомів. Крім цього, застосування таких

прийомів повинно бути систематичним впродовж службової діяльності поліцейського.

У перехідних суспільствах, до яких належить і Україна, правова система та система правових цінностей перебувають у динамічному стані. Структура правосвідомості людини перехідного періоду суспільства, як системи певних цінностей та установок, має низку особливостей, наявність старих і нових систем цінностей [261, с. 237]. Специфіка правової культури та правосвідомості, що, нажаль, у працівників поліції поки що характеризується низьким рівнем, пояснюється не тільки умовами становлення держави, а й кардинальними змінами у структурі та системі управління Міністерства внутрішніх справ України. Учений-правознавець М.В. Пампура констатує, що трансформаційні процеси, що відбуваються наразі в українському суспільстві, розпочалися в політичній сфері, але, врешті, охопили всі його інститути – і політичні, і правові, і економічні, і культурні, тягнуть за собою цілу низку наслідків – від соціальної структурної диференціації до трансформації політичної та правової свідомості окремих громадян та груп у суспільстві [156].

Результатом високого рівня правосвідомості та правової культури є, відповідно, низький рівень проявів правового нігілізму. Правозастосовна діяльність поліції у цій площині не є винятком. Трансформаційні процеси, що відбуваються у державі, є динамікою його розвитку, тому і процес формування високого рівня правової культури та правосвідомості суспільства, в тому числі і поліцейських, також характеризується динамічністю.

Є істотні підстави говорити про пристосовну тенденцію розвитку правосвідомості, яка за умов жорсткої суперечності між неправовою реальністю соціальної практики та ідеалами правової держави, що офіційно визнаються, вимушена вдаватися до використання подвійної стандартизації. Традиційною тенденцією розвитку правосвідомості громадян України, яка проходить в своєму становленні спіралевидний шлях, є зростання її суперечностей, де найважливіша суперечність формується між соціально-правовим ідеалом і соціально-правовою дійсністю. За наявності соціальних чинників правового нігілізму, розвиток

правосвідомості ускладнюється, що веде до порушень законності. У будь-якому випадку, порушення законності відбувається на ґрунті розповсюджених проявів правового нігілізму [59, с. 50].

Виходячи з цього можна констатувати, що особливістю сучасної правосвідомості є її постійний процес пристосування до змін політико-правової та суспільно-економічної дійсності. Така ситуація є сприятливою умовою для розвитку правового нігілізму. Система управлінських відносин в органах Національної поліції має спрямовуватись на корегування дій з метою формування високого рівня правосвідомості та правової культури серед поліцейських з урахуванням особливостей розвитку правосвідомості перехідного суспільства.

Наступним видом заходів унеможливлення поширення правового нігілізму як загальносоціального явища є заходи протидії корупції.

Враховуючи, що чи не найболючішою з проблем розвитку нашої держави на даний час є корупція, саме правова пропаганда може виступати однією з найбільш ефективних форм протидії останній. Правова пропаганда, націлена на формування в суспільстві нетерпимості до корупційної поведінки, перетворюється в антикорупційну пропаганду. Саме правова пропаганда є основною формою правового виховання, що сприяє підвищенню правової культури осіб, які займають посади в органах державної влади та місцевого самоврядування [70, с. 8–9].

Протидія корупції повинна втілюватися у високоефективній роботі з розслідування та припинення корупційних діянь, в роботі щодо їх запобігання; освітній та просвітницькій роботі; координації; моніторингу; дослідженні і аналізі [214].

Необхідно визнати, що факти корупційних діянь мають місце і в органах Національної поліції. Розповсюдження даного правопорушення створює сприятливі умови для поширення правового нігілізму в лавах поліції, що вкрай негативно позначається на рівні ефективності діяльності поліції та самій довірі до неї з боку населення. Як приклади корупційних діянь, вчинених поліцейськими, наведемо такі факти: заступник начальника одного з районних відділів управління

поліції в Херсонській області протягом кількох місяців збирав «данину» з нелегальних торговців в курортному райцентрі [167]; начальник Корсунь-Шевченківського відділення поліції (Черкаська область) отримував по 3-4 тисячі гривень від осіб, які займалися незаконним збутом наркотичних засобів, і тих, хто здійснював незаконні операції з підакцизними товарами [144]; старший дільничний офіцер поліції Індустріального відділу поліції в м. Харків повідомив місцевому мешканцю, що той повинен щоквартально сплачувати 6 тис. грн за те, що поліцейський не втручатиметься в підприємницьку діяльність його дружини [238]; капітан і старший лейтенант поліції вимагали 50 тис. грн у мешканки Вінниці за уникнення від кримінальної відповідальності за шахрайські дії з використанням електронних систем [141]. І такі випадки непоодинокі. Звичайно, поширення корупції у лавах Національної поліції України применшує всі існуючі переваги поліції, а відтак довіра до неї знижується дуже швидко.

Існує багато ідей щодо способів протидії корупції, але ми вважаємо, що в контексті боротьби з корупцією задля зменшення рівня правового нігілізму серед поліцейських варто розпочати саме з усунення причин та умов її виникнення. У цьому аспекті слушною є пропозиція І.О. Ревак, що боротися з корупцією необхідно насамперед через втілення в життя економічних і соціальних реформ, тобто створити умови, за яких особи, які є потенційними корупціонерами, утримуються від учинення діянь, бо вони більш зацікавлені не вчиняти протиправне діяння, ніж вчиняти його, оскільки розмір благ, які вони можуть отримати, є значно меншим, ніж те, що вони отримують від держави за виконання покладених на них завдань [106, с. 157].

А от Ю.І. Кіржецький вбачає ефективним шляхом протидії корупції проведення антикорупційної реформи, яка повинна включати поліпшення оплати праці поліцейських, селективний відбір на службу, суворе навчання, постійну подальшу освіту і підвищення кваліфікації, а також забезпечення сучасним устаткуванням. Додаткова зайнятість працівників органів поліції має бути не лише дозволена, але й заохочуватись, якщо вона перебуває в законних і розумних межах [89, с. 92].

Таким чином, протидія корупції в контексті зменшення рівня правового нігілізму в правозастосовній діяльності поліції повинна реалізовуватися здебільшого шляхом посилення механізмів попередження й усунення причин та умов виникнення корупції.

Наступним заходом подолання правового нігілізму є підвищення загального рівня культури населення, подолання безкультур'я та запровадження відповідальності за нігілістичні діяння та висловлювання. Той факт, що в Україні заборонена цензура, серед більшості позитивних наслідків містить і негатив. Засоби масової інформації, Інтернет, телебачення все частіше розповсюджують інформацію щодо шляхів «обійти закон», роблять наголос на тому, що та чи інша норма права не діє, вказують на те, як це можна використати у власних інтересах. У засобах масової інформації часто міститься інформація про випадки висвітлення шляхів, так би мовити, законного нехтування законом. Так, на теренах Інтернету є статті, які описують способи ухилення від сплати податків [215], способи обману алкотестера [79], прийоми зменшення облікованої електроенергії [155]. Таке «зловживання прогалинами» у законодавстві, в тому числі і поліцейськими, призводить до вироблення звички порушувати закон, зневажливо ставитися до права. Поліцейські ж вбачають в цьому нездатність того права, яким вони керуються, врегульовувати суспільні відносини, формують у своїй свідомості ідею про те, що вони самі здатні регулювати ці відносини, не керуючись правом. Виходом з такої ситуації, на нашу думку, може стати встановлення юридичної відповідальності за нігілістичні прояви.

Серед поліцейських такий вид відповідальності можна передбачити в межах дисциплінарної відповідальності. Разом з дисциплінарними стягненнями, як вид покарання за подібні проступки, слід передбачити комплекс заходів щодо визначення рівня правосвідомості та правової культури, а відповідно і рівня їх деформації шляхом психологічного та соціологічного дослідження особи правопорушника.

На сьогодні досить активно збільшується кількість Інтернет-блогерів, які отримують популярність шляхом розповсюдження контенту, зміст якого впливає

на формування негативного ставлення до правоохоронних органів та до системи права України в цілому. До того ж, набуло широкомасштабних розмірів правове безкультур'я: від сфери повсякденних відносин між людьми до діяльності вищих законодавчих органів держави, від центрального управлінського апарату до його низових ланок. Це небезпечне соціальне явище може стати серйозною перешкодою на шляху соціально-економічних і державно-правових реформ [231, с. 26].

Нині є поширеною поведінка громадян, коли вони спеціально провокують поліцейських шляхом нецензурних висловлювань, ображають честь та гідність працівників поліції, інколи розповсюджуючи відеозаписи через мережу Інтернет. Нажаль, для кваліфікації таких діянь не існує документального підтвердження, адже поняття «нецензурна лайка» та «лихослів'я» не знайшли свого відображення у відповідних нормативно-правових актах.

Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, свідчать про те, що суспільство перебуває у перехідному етапі свого розвитку. Зміни способів та форм правового регулювання суспільних відносин створюють багато проблем у забезпеченні законності в державі. Діяльність поліції у світлі таких змін іноді вбачається незаконною, а іноді такою і є насправді. Причиною цього є зневіра поліцейських у силу закону, що право може ефективно регулювати відносини в інтересах суспільства. Така зневіра все частіше проявляється завдяки засобам масової інформації, які чинять значний негативний вплив на правосвідомість суспільства, прикриваючи свою діяльність свободою слова.

Одним з основних критеріїв рівня розвитку правової ліберативної культури суспільства є забезпечення державними органами влади захисту прав людини на інформацію, свободи думки, на вільний прояв своїх поглядів, адже свобода на отримання інформації – це основне право людини й критерій його основних свобод.

Однак свобода слова має й іншу сторону, інший вимір і форму впливу на правову культуру перехідного суспільства, зауважують вчені. Адже у засобах масової інформації України все частіше з'являються матеріали, які пропагують

наси́льство, уседозволеність, аморальність, зневагу до патріотичних і громадянських обов'язків, моральних принципів, неповажне ставлення до представників державної влади, особливо силових структур. Все більший вплив на засоби масової інформації починає здійснювати організована злочинність. Обурення викликає пропаганда жорстокості, розпусти, героїзація злочинності й злочинців, які завдають значної шкоди моральним і духовним цінностям народу, травмують психіку молоді, породжують небачену за своєю жорстокістю злочинність і здійснюють негативний вплив на правову культуру суспільства [174, с. 41]. Тому дієвим способом подолання такої негативістської пропаганди є запровадження відповідальності за поширення подібної інформації та механізмів притягнення до неї, з одного боку, з іншого, — популяризація здорового способу життя, суспільних цінностей, терпимості та толерантності, ввічливості, культури, моди на літературу та мистецтво та інше, які зменшать питому вагу негативного впливу.

Не викликає сумніву, що притягнення до відповідальності за лихослів'я потребує детального нормативно-правового опрацювання і створення ефективного механізму реалізації. Наприклад, перелік слів, виразів та висловлювань, що вважаються нецензурними, мають визначати експерти-філологи. Однак рівень моральної культури громадян безпосередньо впливає на рівень громадського порядку, стан свідомості громадян, їх активну громадську позицію, що в свою чергу визначатиме подальший розвиток України як демократичної, правової держави [110].

Внаслідок такого негативного впливу засобів масової інформації на правосвідомість населення у багатьох людей виникає зневага до працівників поліції, що створює психологічно-поведінковий бар'єр між ними. Працівники поліції часом своїми діями намагаються «помститися», стають суб'єктами нігілістичної юридично значущої поведінки: зневажливо ставляться до громадян, нехтують належним виконанням своїх професійних обов'язків, у своїй діяльності спираються на відстоювання особистого інтересу.

Несумісність оцінок і думок щодо об'єкта конфронтації жодним чином не виправдовує приниження та образи опонента, адже вони унеможливають пошук оптимального вирішення конфліктних проблем, яких забагато в історії сучасного інформаційного суспільства, зокрема українського. Не в останню чергу конфронтація є наслідком низького професіоналізму. В свою чергу професіоналізм залежить від застосування методів протидії правовому нігілізму серед особового складу Національної поліції, викорінення нігілізму у правозастосовних відносинах [58, с. 36]. Невипадково навчальні плани з підготовки поліцейських включають викладання такої навчальної дисципліни, як «толерантність», що направлена на формування у майбутніх правоохоронців толерантної свідомості, що виражається в поважному, неконфліктному ставленні до людей з урахуванням соціально-історичних, релігійних, етнічних традицій і звичаїв й т. ін.

У межах даного дослідження ми неодноразово звертали увагу на рівень довіри населення до Національної поліції як ефективного критерію оцінки діяльності поліції. Варто ще раз наголосити на тому, що довіра є досить суб'єктивним явищем. Низький рівень довіри до державних інституцій призводить до сприйняття соціальних взаємодій як досить небезпечних, а також втрати відчуття надійності в суспільстві або просторі [158, с. 320]. У цьому разі можна з достовірністю стверджувати, що це тлумачення працює і у зворотному порядку, тобто дієва взаємодія призводить до формування високого рівня довіри.

Потрібно звернути увагу на те, що для підвищення довіри суспільства до поліції вже зроблено немало. Закріплення принципу партнерських відносин з населенням, принципу верховенства права, визначення довіри населення як основного критерію оцінки якості роботи поліції є нормативними гарантіями визначення довіри до поліції як підґрунтя їх ефективної роботи. Але лише нормативна регламентація не здатна забезпечити дієвої діяльності поліції у рамках цих принципів. Через це актуальності набуває запровадження програм спільної діяльності поліції та населення, яка сприятиме зближенню інтересів суспільства та системи органів Національної поліції, підвищить як довіру

громадян до поліції, так і поліцейські почнуть більше довіряти громадськості, а не будуть вороже налаштованими через велику кількість провокацій та нарікань.

Науковці у сфері державного управління констатують різні форми взаємодії та діалогу органів державної влади та суспільства. Масштаб і характер поширення демократії участі залежить від того, як функціонує система «правова держава – громадянське суспільство», оскільки тільки останнє спроможне сформувати орієнтації на використання громадянами діалогових форм політичної участі. На їх думку, можна говорити про чотири основні моделі діалогу між владою і громадянами. Перша модель передбачає використання владою традиційної стратегії взаємодії з громадянами «інформування згори – вниз». Вона ґрунтується на наданні останнім мінімуму інформації про перебіг процесу ухвалення політичних рішень та повністю заперечує їх суб'єктність у процесі формування політичного порядку денного. Фактично цей тип діалогу є монологом влади, який претендує винятково на схвальну оцінку з боку громадян. Друга модель діалогу – «взаємодія, обмежена згори» – є стратегією обмеженого діалогу, коли влада формально вступає у соціальну взаємодію з суспільством й навіть погоджується приймати пропозиції від громадян, проте не реагує на них, а ухвалює рішення виключно на власний розсуд. Третя модель – «взаємодія без зворотного зв'язку» – передбачає відкриту взаємодію між владою і громадянами, проте остаточний вибір пріоритетів залишається за владою, оскільки вона обирає стратегію взаємодії з громадянами за принципом «так... однак...». Четверта модель – «партнерського діалогу» – відповідає всім принципам функціонування демократії участі, оскільки формується на паритетній основі рівності прав, спільного володіння інформацією, коли пересічні громадяни є разом з владою суб'єктами політичного процесу, а їх пропозиції мають таку ж вагу, як і пропозиції влади. Як зазначає професор Н. Ротар, тільки останній варіант діалогу між владою та громадянами передбачає рівні права щодо контролю за реалізацією спільно ухвалених політичних рішень [190]. Так само можна стверджувати, що остання модель взаємодії є пріоритетною для поліції в сучасній Україні.

Відомі західні програми взаємодії поліції з населенням — «Сусідський дозор», «Зупини злочинця», «Мобільний громадський патруль», «Адміністративна допомога», «Команди нерозкритих справ», «Допомога жертвам правопорушень», створення оперативних груп з охорони публічного порядку та боротьби з правопорушеннями, утворення наукових та педагогічних організацій, які надають поліції результати своєї діяльності, розробляють рекомендації щодо ефективності роботи правоохоронних органів[83].

Так, в США програма «Neighbour hood Watch» (дослівно – «сусідський дозор»), відповідно до якої громадяни використовують для профілактики і протидії злочинності різні соціальні мережі та інші можливості Інтернету (наприклад, передають відомості про вчинені протиправні дії на захищену адресу в «Твіттер»). Згідно зі статистичними даними, в районах, де використовується зазначена програма, реєструється менше злочинів [212, с. 219].

У багатьох європейських країнах діє громадська організація «Зупини злочинця», яка допомагає поліції в боротьбі зі злочинністю, забезпеченні належного стану правопорядку в регіонах, проведенні владними органами профілактичної, превентивної, виховної, консультативної роботи. В свою чергу владність може виступати як мотивуючий фактор високого рівні правової культури і правової свідомості [60, с. 87].

У рамках програми «Мобільний громадський патруль», що запроваджена у штаті Іллінойс США, волонтери проходять 8-годинне навчання: прослуховування лекцій, перегляд фільмів та складання іспиту. Після ознайомлення з правилами та отримання документів їх зараховують до громадського патруля.

Громадський патруль є ефективним у практичній поліцейській діяльності. Волонтери заповнюють звіти про результати своєї роботи та повідомляють поліцію, якщо необхідно через Інтернет до бази волонтерів, яка передає дані у поліцейський департамент.

Щотижневий бюлетень та сайт інформує мешканців про розташування спеціальних патрулів. Їх місцезнаходження визначається Бюро з профілактики злочинів, базуючись на даних кримінальної статистики. Громадські патрулі також

видають спеціальні листівки для повідомлення мешканців про наявні проблеми, наприклад, кинуті відчиненими гаражні ворота тощо [152]. На наш погляд, саме такі програми здатні забезпечити один з принципів сучасної поліцейської реформи — взаємодія поліції та громади (Community Policing [32]).

Наступним шляхом подолання проявів правового нігілізму в суспільстві в цілому, а також в органах поліції зокрема, є формування національної правової ідеї. Під нею доцільно розуміти правову ідеологію, що має певні національні особливості. Так, правова ідеологія, у загальному розумінні — це уявлення про ідеальну правову систему [115, с. 27].

Щодо національних особливостей «української» правової ідеології, то в умовах розбудови сучасної демократії існує два вектори її формування: перший — пристосування до схожої, але вже існуючої, другий — створення власної національної правової ідеї.

Ідейна спрямованість уявлень про досконале право має бути осмислена з філософсько-правової точки зору і пристосована саме до українських реалій. У світлі євроінтеграційного напрямку побудови держави повсякчас постає питання про переймання європейських правових ідеологій, котрі приділяють багато уваги вченню про гідність людини, верховенство права тощо. При цьому необхідно враховувати і те, що право не може бути вище моралі. Ця проблема іноді приховується, хоча без її вирішення людина перетворюється в раба, з творчої людини робиться робот, і закінчиться це може катастрофою [197, с. 33].

Несформованість вітчизняної правової ідеології регіоналізує вітчизняний правовий простір, породжує слабкість правової системи, поділяє єдину правову культуру на «східну» та «західну», призводить до втрати чітких політичних і духовних орієнтирів і, як наслідок, до перманентної політичної нестабільності, протистояння, стверджують дослідники [147].

Держава віддалилася від суспільства насамперед тим, що добровільно відмовилася від духовного єднання з ним. Конституція України, по суті, відмовилася від використання духовного фактора у вирішенні політичних завдань. Стаття 15 Конституції України проголосила «ідеологічну

багатоманітність», згідно з якою «жодна ідеологія не може встановлюватися як державна чи обов'язкова». Згідно з нею всі громадські об'єднання, незалежно від духовно-морального змісту їх діяльності, «рівні перед законом».

Держава жодним чином не сприяє розвитку національної ідеї, не формує, хоча б у системі органів державної влади, ідеологічні настанови. Відсутність такої політики в суспільстві пояснюється, як вже було вище вказано, ідеологічним плюралізмом, але ідеологічні настанови в лавах Національної поліції України не порушили б цього принципу, а призвели б до формування звичок діяти на благо суспільства і держави.

Дослідники переконані, що відсутність консолідуючої національної ідеї породжує низку негативних соціальних явищ. Так, приміром, населення стало пасивним у виборчих компаніях (все більша кількість людей на вибори не ходить або голосує «проти всіх»), не хоче служити в армії (призовників змушена вилучувати поліція і направляти служити під конвоем), не надає допомогу правоохоронним органам (не тільки свідки, але часто й потерпілі намагаються не мати справу з правоохоронцями), ухиляється від сплати податків тощо. На жаль, сьогодні відомі численні випадки корумпованості українського чиновництва і поліції, що можна пояснити тільки обумовленою бездуховністю, відсутністю почуття відповідальності перед «ближніми» [173, с. 254].

Брак нормативно закріпленої правової ідеології хоча і визначає Україну як правову державу, але насправді робить її вразливою у сфері формування різних форм та видів правового безкультур'я, і, як наслідок, — правового нігілізму.

Слід визнати, що формування національної правової ідеї є досить актуальним у сучасній Україні. По-перше, ідейні противаги, обмеження, заборони по відношенню до неправомірних явищ і вчинків, а по-друге, ідейні стимули, мотиви, які сприяють виявленню та зміцненню правових засад у суспільстві. Ідеї, які повинні міститися у правовій ідеології, представляють собою ціннісні орієнтири, які виявляють активний вплив на правомірну поведінку людини і розвиток суспільних відносин. Ці ідеї мають великий вплив на правотворчий процес, виступають по відношенню до правових норм оціночними орієнтирами

[82]. Тож реалізація будь-якої діяльності в державі, від агропромислової до політико-правової, на базі національної правової ідеї призведе до згуртування та надання спільного вектора інтересам усього суспільства в цілому та кожного громадянина окремо.

Отже, процес формування правової ідеології українського суспільства в цілому, і в поліції зокрема, а також правосвідомості окремих соціальних груп варто поєднувати з формуванням патріотизму і урахуванням особливостей української культури. Національна правова ідея має бути вектором національного відродження України. Закономірність такого розуміння підтверджується тим, що будь-яке явище, у тому числі і національна ідея, перш ніж закріпитись у суспільстві, має отримати філософсько-світоглядне визнання, бути морально виправданим та юридично закріпленим у свідомості певних суб'єктів [209, с. 17]. Виходячи з цього варто наголосити, що всі шляхи подолання правового нігілізму мають бути спрямовані не лише на протидію фактам прояву нігілізму у суспільстві та в поліції, а й на формування національної, української правової ідеї. Її формування забезпечить розбудову держави в усіх напрямках, адже коли мета існування будь-якого державного органу та основоположні ідейні засади суспільства в цілому збігаються, процес взаємодії, довіри та поваги один до одного і до права в тому числі стане значно якіснішим та дієвим.

Виразна соціально позитивна правова ідеологія держави, а також загальний високий рівень освіти громадян багато в чому підтримують політичну владу і правову систему, є передумовою і умовою їх стійкого існування. Зазначене можливо втілити передусім шляхом проведення реформи освіти і виховання у громадян патріотичних почуттів, любові до культури свого народу, пропаганди необхідності впровадження найважливіших соціальних цінностей [139, с. 31–32].

Формування національної правової ідеї можливе лише за наявності певного обсягу правових знань. Так, поряд із іншими шляхами подолання правового нігілізму, у правозастосовній діяльності поліції має місце удосконалення правової освіти населення в цілому. Як уже зазначалося, для формування високого рівня правової культури поліцейських достатньо високого рівня правової освіченості

самих поліцейських. Водночас зменшення кількості фактів правового нігілізму як у суспільстві, так і в Національній поліції залежить від рівня правової освіти суспільства в цілому. Тому шляхом подолання правового нігілізму в діяльності поліції є саме удосконалення правової освіти загалом.

Вочевидь для того, щоб відбулося прийняття права на особистісному рівні, необхідно, адекватно потребам часу і розвитку сучасної особи, формувати соціальний, у даному разі освітній, простір буття особи [76; 154, с. 95]. Відповідність правової освіти сучасним вимогам та забезпечення принципу випереджувальної освіти дає підстави стверджувати, що правова освіта, як засіб формування правової свідомості індивіда на високому рівні, забезпечить мінімізацію проявів правового нігілізму.

Перспективним напрямом подолання правового нігілізму може бути загальна юридична освіта, переваги якої містяться в рівному розподілі періодів навчання під час життєвого циклу людини і наданні їй можливості здобувати необхідні юридичні знання, вміння і навички у той момент, коли у неї виникає в них необхідність [92, с. 111]. Тобто важливим для подолання низького рівня правової культури та правосвідомості є не просто здобутий освітній рівень, а сам процес освіти, який має характеризуватися безперервністю.

В умовах правового нігілізму, що притаманний українському суспільству, недержавні засоби масової інформації могли б надати громадянам якнайбільше інформації з історії, теорії та практики прав людини. Природнім є те, що формування правової культури членів громадянського суспільства можливе лише тоді, коли воно є синхронним з процесами справжнього зміцнення прав людини в українському суспільстві [173, с. 471].

Виходячи з того, що інформаційні технології глибоко проникли у суспільство, а отримана через телебачення та мережу Інтернет інформація, в тому числі й правова, часто сприймається суспільством як догма, слід було б на державному рівні проводити цілеспрямовану політику у сфері використання ресурсу вітчизняних недержавних засобів масової інформації в аспекті

підвищення правової освіченості громадян, підвищення рівня їхнього правосвідомості та правової психології [177].

Щодо правової освіти поліцейських як запоруки недопущення низького рівня нігілістичних проявів варто зауважити, що процес формування правосвідомості залежить від віку. Так, якщо людина до 20-25 років не одержала належного виховання, у тому числі правового, то у неї сформується інфантильне чи нігілістичне ставлення до права, а це у подальшому призводить до девіантної поведінки, порушення правових норм. До того є правові колізії у законодавстві ускладнюють як їх розуміння, так і застосування, що призводить до збільшення кількості непорозумінь між населенням та суб'єктами правозастосування [56, с. 68]. Тому для формування високого рівня правосвідомості поліцейського необхідно приділяти більше уваги правовій освіті та вихованню саме на ранніх етапах формування особистості, у осіб дошкільного та шкільного віку. А ось О. В. Макарова цілком слушно наголошує на важливості сімейного виховання для формування високого рівня правової культури [119].

Наступним заходом подолання проявів правового нігілізму є діяльність щодо підвищення ролі права та його значення у житті суспільства в цілому та окремих його членів зокрема. «Позитив» права проявляється в тому, що воно виступає головним регулятором і стимулятором суспільних відносин [135]. Варто наголосити на тому, що сутність права може виявлятися як засіб забезпечення інтересів окремих класів, груп, прошарків населення, а також бути інструментом забезпечення інтересів усього суспільства. Тому важливу роль у подоланні правового нігілізму відіграє підвищення цінності права.

За словами відомого юриста дореволюційної доби М. А. Гредескула, «у всякому праві стільки права, скільки в ньому справедливості» [149, с. 134]. Дійсно, саме остання у більшості випадків розглядається як основна внутрішня властивість права, властивість обов'язкова і невід'ємна, без якої воно перетворюється у свій антипод – зведене у закон свавілля. Більш того, на думку російського вченого-правознавця В.С. Нерсисянца, тільки право і може бути названо справедливим, оскільки «і за змістом, і за етимологією справедливість

(iustitia) походить від права (ius), позначає наявність у соціальному світі правового начала і виражає його правильність, імперативність і необхідність» [51, с. 134; 149, с. 28-29].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що саме справедливість права є його основною властивістю, на яку звертається увага суспільства та правозастосовців. Це відбувається саме з причини розуміння і сприйняття значення та сутності права як справедливого нормативного регулятора суспільних відносин, а не як репресивно-карального державно-управлінського інструмента. Віра в справедливий світ мотивує людину запобігати стражданню невинних (жертв), а також знижує рівень гніву, зменшуючи прояв агресії в поведінці, що дуже важливо в повсякденній роботі поліції. Уявлення індивіда про справедливість визначають особливості сприйняття щоденних ситуацій, види реакції в екстремальних ситуаціях, стратегії поведінки у вирішенні проблем, а також загальне ставлення до суспільства і правових норм. Деформовані уявлення про справедливість свідчать про труднощі соціальної адаптації індивіда, неповноцінності моральної і правової свідомості, що часто призводить до вибору злочинних видів поведінки. Результати багатьох досліджень показують, що в сприйнятті справедливості існують індивідуальні особливості, на які впливають емоційні реакції і реакція на несправедливість, а також життєвий досвід [275; 276; 277].

Підвищення віри в справедливість підвищує позитивне ставлення до права, тим самим зменшує прояви правового нігілізму з боку поліцейських, які в даному разі виступають «служителями справедливого права» і не мають розбіжностей інтересів із суспільством. Популяризація ідеї про справедливість права повинна чітко відповідати самій властивості права –справедливості. Тому не тільки популяризація справедливості права є запорукою зниження рівня правового нігілізму, а й переосмислення його змісту.

Заходи протидії правовому нігілізму потребують використання певного інструментарію для їх реалізації. Варто наголосити, що для поліцейського, діяльність якого є чітко регламентованою нормами права, головним інструментом

впливу найчастіше виступають правові засоби. Хоча виникає питання: чи будуть дієві такі засоби щодо особи, свідомість якої характеризується високим рівнем правового нігілізму, адже вона (особа) не поважає закон і право в цілому? Тут варто акцентувати увагу на стимулах. Стимул містить у собі причину і мету активності у нерозривному зв'язку. Образ задоволення потреби змушує людину проявляти активність (стимул як причина) і одночасно – спонукає людину зробити цю активність якомога більш результативною (стимул як мета). Таким чином, між початком та результатом активності стоїть опосередкована ланка – образ процесу досягнення, пов'язаний з вибором засобів і докладанням зусиль. Формула, яка включає в себе причину активності, а також обумовлені цією причиною засоби і цілі активності є мотивом [226, с. 161–162].

Окремим різновидом стимулів є правові стимули, які І.М. Луценко визначає як закріплені в нормах права засоби правового впливу на поведінку особи, спрямовані на спонукання її до суспільно корисного і соціально-активного правомірного діяння, яке має свідомо-вольовий характер, з метою задоволення потреб та інтересів, досягнення поставлених цілей. Зазначається, що правовий стимул за своєю природою є складним правовим явищем, має свою внутрішню будову та спрямовується на внутрішній світ особи – мотиви, інтереси, потреби. Водночас правовий стимул є не тільки внутрішньою детермінантою, елементом суб'єктивної сторони поведінки, але й виступає як зовнішній фактор, який закріплений у законодавстві, впливає на особу ззовні, створюючи при цьому умови для задоволення її потреб та інтересів. Основними ознаками правового стимулу є те, що він: спрямований на задоволення потреб та інтересів; спонукає до активних дій, зацікавлюючи особу в досягненні стимулюючого результату; забезпечує мотивацію правомірної поведінки; дає можливість вибору варіанта правомірної поведінки; виступає як суб'єктивним (внутрішнім), так і об'єктивним (зовнішнім) фактором, що спонукає до дій і впливає на інтереси особи; може виражатися як у позитивних, так і в негативних правових засобах впливу; є ефективним засобом впливу на поведінку особи з боку інших осіб, суспільства, держави; інформує про наслідки правомірної поведінки [114, с. 7-8].

У даному разі застосування підходящого для певної ситуації правового стимулу до поліцейського, діяльність якого характеризується нігілізмом, з великою вірогідністю призведе до підвищення рівня довіри та поваги даної особи до змісту нормативного акта, в якому передбачений стимул, і права в цілому. На думку І.М. Луценка, вбачається доцільним застосовувати наступні види правових стимулів: матеріальні, моральні, змішані та статусні.

Матеріальне стимулювання – різновид правового стимулювання, що полягає у застосуванні матеріальних стимулів (грошових та негрошових) з метою задоволення матеріальних потреб та інтересів особи, в результаті чого досягаються бажані результати. У свою чергу матеріальне стимулювання поділяється на: матеріально-грошове стимулювання та матеріально-негрошове стимулювання.

Моральне стимулювання – це вид правового стимулювання, який полягає у застосуванні моральних стимулів з метою задоволення моральних потреб та інтересів особи, в результаті чого досягаються бажані результати.

Змішане стимулювання – це вид правового стимулювання, який полягає у застосуванні матеріально-правових (матеріально-грошових та матеріально-негрошових) та морально-правових стимулів, направлених на задоволення потреб та інтересів особи з метою досягнення бажаної мети.

Статусне стимулювання – це вид правового стимулювання, який полягає у застосуванні статусних правових стимулів з метою задоволення статусних потреб та інтересів, в результаті чого досягається поставлена мета [114, с. 14].

Варто підсумувати, що стимули як засіб протидії правовому нігілізму у сфері діяльності поліції є дієвим інструментарієм для формування мотиваційної сфери працівника поліції, адже саме стимул є підґрунтям для формування мотиву.

2.3 Суб'єктивні чинники протидії виникненню правового нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції

Рівень правового нігілізму у професійній діяльності поліцейського здебільшого визначається ефективністю та законністю виконання ним своїх функціональних обов'язків. Важливу роль у підтриманні високого рівня ефективності службової діяльності відіграє мотивація до служби.

Мотивація — це сукупність внутрішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, визначають поведінку, форму діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей організації [100, с. 12]. О.В. Крушельницька і Д.П. Мельничук трактують мотивацію як бажання працівника задовольнити свої потреби [109, с. 174]. Тут поняття мотивації звужується до поняття мотиву. Але, наприклад, В. П. Пугачов [183] і М. В. Грачов [50] під мотивацією розуміють процес спонукання людини до певної діяльності за допомогою внутрішньо-особистісних факторів. Тобто визначають її як певний психологічний процес. Проте відповідно до задач нашого дослідження доцільно поєднати ці два підходи, а саме — під мотивацією слід розуміти процес впливу на людину внутрішніх факторів її свідомості (і правосвідомості як частини свідомості), які спонукають її чинити певним чином. Тобто мотивація — це і процес формування мотивів, установок, ціннісних орієнтацій, і їх дія як внутрішньої причини поведінки, об'єктивованої у формі дії або бездіяльності. Відповідно існує і мотивація до антинігілістичної поведінки у сфері дії права, інакше кажучи, мотивація до правомірної поведінки, мотивація, котра є прямою протилежністю мотивації до нігілістичної поведінки, зміст якої насамперед складають нігілістичні правові мотиви, установки, ціннісні орієнтації. Тому дослідження механізму протидії виникненню та поширенню правового нігілізму серед поліцейських об'єктивно потребує детального аналізу і питання формування правових мотивів, установок та ціннісних орієнтацій поліцейського, необхідних для унеможливлення виникнення правового нігілізму як масового явища серед представників даної професії.

Прояви правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліцейських є формою їх антиправової поведінки, адже правова поведінка – це поведінка суб'єкта або колективу, яка піддалася впливу права [13]. Від того, наскільки особа розуміє і хоче дотримуватися правових приписів, залежить якість її правової поведінки, її активність у правовому полі.

Аналізуючи діяльність поліцейського з перших днів служби, варто наголосити на тому, що присяга поліцейського є чинником формування у нього мотиву до свідомого дотримання у своїй діяльності усіх вимог законності, до цілеспрямованої реалізації усіх положень змісту присяги. Такий мотив можна назвати мотивом поваги до присяги. У ст. 64 Закону України «Про Національну поліцію» закріплено текст присяги працівника поліції, якого прийнято на службу до Національної поліції України: «Я, (прізвище, ім'я та по батькові), усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки». Зміст присяги дає можливість зрозуміти, що її прийняття є своєрідним засобом спонукання поліцейського до правомірної поведінки, засобом формування у нього відповідного правового мотиву.

Деякі автори вважають, що в сучасному суспільстві та державі присяга є лише ритуалом морального стримування стосовно осіб, що її складають. З таким твердженням не зовсім можна погодитись. На сучасному етапі розвитку суспільства і держави присяга працівника поліції в Україні, як історичний правовий інститут, не тільки не втратила свого значення, а й набуває нового змісту та застосування.

У правовій літературі пропонуються різні підходи до юридичного визначення присяги. Так, на думку одних авторів, присяга – це офіційна урочиста обіцянка дотримуватись певних зобов'язань, зокрема, на підтвердження правдивості свідчень, вірності тій чи іншій справі, діяти відповідно до Конституції тощо. Інші переконані, що присяга – це клятва на вірність Конституції та служінню народу,

яку в обов'язковому порядку складає посадова особа, котра вступає на високу державну посаду [133, с. 165]. Але від різниці думок авторів з приводу значення присяги для мотиваційної сфери працівника поліції її сутність не змінюється. Присягаючи, поліцейський бере на себе не лише юридичні зобов'язання до служіння народові України, а й формує внутрішній мотив її додержання шляхом «дотримання слова», свого внутрішнього переконання бути вірним присязі. Тут можна говорити про формування позитивного правового мислення, яке супроводжується підвищенням рівня правосвідомості, а отже і зменшенням кількості проявів фактів правового нігілізму у відповідній правозастосовній діяльності.

Механізми подолання правового нігілізму, які можуть реалізовуватися у рамках суспільства, здебільшого зменшують кількість об'єктивних факторів. Але не варто забувати, що внутрішній стан особи та її ставлення, зокрема, до окремих чинних правових норм, а також до права як нормативного регулятора суспільних відносин загалом, здебільшого формується під впливом саме власних, особистих уявлень, поглядів, мотивів, ідей, цінностей та установок.

У світлі аналізу суб'єктивних факторів поширення правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції доцільно вивчити мотивації та мотиви поліцейських до правомірної та професійної поведінки, формування правових установок та визначення ціннісних орієнтацій, які здатні знизити показники прояву правового нігілізму в їх професійній діяльності.

Для розуміння змісту мотивації поліцейських спершу необхідно максимально конкретизовано визначити значення термінів «мотив» та «мотивація», з'ясувати зміст даних понять, їх співвідношення. Російський професор Є.П. Ільїн розглядає мотив з різних точок зору: мотив як потреба, як мета (засіб задоволення потреби), як спонукання, як намір, як стійкі властивості [77]. Охоплення різними авторами поняттям мотиву різних психологічних феноменів приводить одних до песимізму і відмови їх вивчати, а інших — до вибору найбільш «зручного» для тієї чи іншої наукової дисципліни трактування мотиву. Так, професор Л. П. Кічатінов [88], розглянувши декілька підходів до розуміння сутності мотиву, зробив висновок,

що педагогічним запитам у більшій мірі відповідає розуміння мотиву як особистісного сенсу діяльності суб'єкта. З його точки зору, таке трактування мотиву педагогічно перспективне, адже вказує головний напрямок його формування: навчити вихованців гармонійно поєднувати особисте і суспільне в своїй діяльності [77, 64-65]. Варто погодитись з такою точкою зору, адже в діяльності поліцейського саме поєднання власного інтересу та суспільних інтересів має бути сенсом діяльності будь-якого працівника.

Мотив – це те, заради чого здійснюється діяльність, на відміну від мети, на яку ця діяльність спрямована, тобто мотивом називається все те, що спричинює активність людини будь-якого віку: і оцінка, і іграшка, і інтерес, і прагнення до схвалення, і прийняте дитиною рішення, і почуття обов'язку [19, с. 16]. Таку характеристику природи мотиву можна вважати понятійною основою для розуміння значення терміна «мотив». Тобто *мотивом є те, що спонукає особу вчиняти або відмовитися від вчинення певних дій, те, що спонукає особу діяти так, а не інакше.*

Мотивацію ж варто розуміти як спонукання, що викликає активність організму і визначає її спрямованість [33]. Варто розуміти, що мотив відрізняється від мотивації. Іноді мотивацію розглядають як сукупність мотивів, іноді — мотив розуміють як спонукальний чинник до вчинення дії, а мотивацію — спонукання до усієї діяльності. Відомий американський психолог А.Г. Маслоу стверджує, що мотивація неперервна, нескінченна і мінлива, що вона є універсальною характеристикою практично будь-якого організмичного стану [132]. Тому саме формування мотивації поліцейських до правомірної та професійної поведінки є запорукою зниження рівня професійного правового нігілізму в правозастосовній діяльності.

Така мотивація має характеризуватися правовою ознакою, тобто має бути мотивацією до усвідомлення необхідності, дієвості та ефективності права. Правознавець К.В. Глущенко, аналізуючи зміст правового виховання, стверджує, що вкрай важливо сформувати відповідну мотивацію – позитивне ставлення до пізнавального змісту й потреби до постійного розширення й поглиблення

правових знань [45, с. 89]. Тому у процесі формування високого рівня правосвідомості і правової культури поліцейського початковим та відповідальним етапом зародження мотивації до правомірної діяльності має стати ефективне правове виховання, яке обов'язково має включати правовий мотиваційний компонент.

Згідно з теоретичною концепцією професора П.В.Симонова, потреби, мотивації та збудження нервового апарату емоцій – це тісно пов'язані між собою самостійні ланки адаптивної поведінки, які мають різні центри у головному мозку. В організмі людини об'єктивно існують потреби, які не залежать від свідомості. Мотивація – це усвідомлення цієї потреби, що призводить до формування цілей активності [200, с.7; 65, с. 273]. Осмислюючи зміст такої концепції, доречно зауважити, що мотивація поліцейського як суб'єктивний чинник протидії правовому нігілізму повинна формуватися на рівні свідомості, а тому в процесі підготовки поліцейських та під час службової діяльності потрібно постійно здійснювати комплекс виховних заходів, спрямованих на формування позитивної мотивації поліцейського. Така мотивація є усвідомленням працівником поліції потреби у законності своєї діяльності, сприйняття віри в справедливість і право в комплексі, а не окремо.

Мотивація повинна здійснювати вплив на правосвідомість особи, адже саме правосвідомість спрямовує правозастосовну діяльність поліції у правове середовище, прогнозує та моделює її [201, с.461-462; 165]. Мотивація має бути спрямована на формування високих моральних якостей, які за своєю природою здатні чинити вплив не тільки на свідомість людини, а й на когнітивному рівні створювати мотиви до правомірної поведінки.

Безперечно, що мотивація працівників поліції є частиною системи мотивації трудової або професійної діяльності. Мотивація трудової діяльності – це дієвий механізм в руках роботодавців, який може призвести до величезного успіху, або навпаки, до повного занепаду підприємства. Саме тому надзвичайно важливо визначити певні пріоритети ефективної та якісної праці; навчитись враховувати інтереси всіх підлеглих; акцентувати увагу на конкретних та вагомих проблемах;

розробляти систему стимулів та заохочень продуктивної роботи; вислуховувати бажання та потреби співробітників; бути єдиною, цілісною командою згуртованого та задоволеного колективу [8].

Працівник у процесі трудової діяльності самостійно обирає для себе модель поведінки, співвідносячи можливість задовольнити конкретну потребу з тими зусиллями, що він повинен докласти для отримання бажаного результату, зазначають дослідники [90, с. 82]. Зважаючи на величезну кількість завдань, які кожен працівник поліції щоденно виконує, результат правозастосовної діяльності працівника має задовольняти і його особисті інтереси. В такій ситуації мотивація працівника до ефективної та законної діяльності зростає, формується позитивна правосвідомість і через це зменшуються її деформаційні прояви. Законну діяльність варто розглядати як одну з форм поваги до права, його якісного усвідомлення та порозуміння правових ідей.

Ефективна діяльність працівника поліції є свідченням зниження рівня правового нігілізму в його професійній діяльності, адже законна діяльність поліції та правовий нігілізм є взаємовиключними станами свідомості поліцейського. Варто наголосити, що саме високий рівень мотивації до законного здійснення своїх функцій у рамках визначених принципів є дієвим засобом протидії правовому нігілізму серед поліцейських. Мотивація повинна ґрунтуватися на інтересах, бажаннях та потребах працівників. Результативність праці конкретного працівника обумовлена передовсім індивідуальними можливостями та особистою зацікавленістю, а також його усвідомленням власної ролі в колективних зусиллях. Обсяг затрат праці залежить від самооцінки працівника, достатності рівня винагороди й упевненості в тому, що її буде отримано. Заохочування працівників підприємства до реалізації поставлених перед ними цілей і завдань є об'єктивною потребою, яку необхідно усвідомлювати всім керівникам.

Крім терміна «мотивація», часто застосовується термін «стимулювання». Мотив є результатом (продуктом) зустрічі — зовнішнього (стимул) та — внутрішнього (системи потреб або мотивів, які склалися в минулому), або, як

кажуть психологи, мотив є матеріалізована потреба. Наведене вище можливо визначити простою формулою: стимул + потреба = мотив [208, с. 210].

Співвідношення між мотивом та стимулом можна розглядати з декількох сторін. По-перше, під впливом стимулів мотиви переходять у певну фактично здійснювану діяльність. По-друге, як мотиви, так і стимули є складовими процесу мотивації трудової діяльності. По-третє, стимул не тільки активізує трудову діяльність, але й формує безліч різноманітних мотивів, які змінюватимуть одне одного в міру зростання соціальної і духовної зрілості працівника і утворюють мотиваційну сферу особистості [263, с. 225].

Відштовхуючись від цього, можна провести певні паралелі між видами стимулів та мотивів. Усю сукупність мотивів можна поділити на дві великі групи: мотиви матеріального та нематеріального характеру.

Звичайно, головними мотивами ефективної, дієвої та законної діяльності поліцейських і нині залишаються матеріальна зацікавленість у правомірній поведінці, а також зацікавленість в реалізації можливості кар'єрного зростання.

Матеріальна мотивація – це найбільш очевидний спосіб винагороди працівників. Вона представляє собою систему матеріальних стимулів праці, метою якої є забезпечення співвідношення заробітної плати працівників з кількістю і якістю праці. Прагнення людини до поліпшення свого добробуту зумовлює необхідність збільшення трудового внеску, а отже, і збільшення кількості, якості та результативності праці. Особливо актуальною є проблема матеріальної мотивації для країн з ринковою економікою, до яких належить і Україна [271, с. 142].

Розглядаючи зміст матеріальної мотивації та її дієвість, варто наголосити, що реформування системи Міністерства внутрішніх справ України призвело до позитивних змін у цій сфері. Були змінені посадові оклади, враховано підвищення по службі та порядок преміювання, але не варто вважати, що для мотивації поліцейського можна обмежуватись лише матеріальними цінностями.

Мотивами, що спонукають поліцейського до якісного виконання своїх функцій, є також забезпечення престижу роботи поліцейського, створення такого іміджу поліції, щоб виникало бажання там працювати.

Мотиви, спонукаючи людину діяти, певним чином впливають і на її свідомість, формуючи певні установки до дій та діяльності, що в подальшому спрямовують діяльність поліцейських, направлену на підвищення авторитету права та зміцнення його сили та цінності. З огляду на це, варто проаналізувати зміст правових установок поліцейських як суб'єктивних чинників протидії правовому нігілізму.

Класифікувати мотиви правомірної поведінки або правові мотиви, на думку видатного вітчизняного соціолога та психолога І.Є. Головахи, можна на три основні групи: реально діючі неусвідомлені мотиви, що виконують тільки спонукальну функцію; реально діючі усвідомлені мотиви, що виконують спонукальну, змістоутворюючу і пояснювальну функцію; мотиви, що виконують або пояснювальну, або змістоутворюючу, або ту і іншу функції одночасно [48]. У діяльності поліції варто використовувати саме реально діючі усвідомлені мотиви правомірної поведінки.

На думку російського науковця Є.П. Ільїна, існує це один поширений підхід до класифікації мотивів — з урахуванням їх тимчасової характеристики. З одного боку, це ситуативні і такі, що постійно (періодично) проявляються, мотиви, з іншого — це мотиви короточасні і стійкі. Останні, на думку автора, є мотиваційними установками: оперативними — відстроченими для виконання, і перманентними, довготривалими, що характеризують спрямованість особи (про перманентні мотиваційні установки Б. М. Теплов говорив як про далеку мотивацію на відміну від короткої мотивації, коли людину спонукають до діяльності тільки найближчі завдання) [77].

С. Є. Борисова, досліджуючи питання структури правосвідомості, стверджує, що головною особливістю формування правосвідомості є різна сформованість правових установок [25]. Автор виділяє саме правові установки, як ключовий чинник формаційних та деформаційних змін правосвідомості особи. Варто

частково погодитись з цим твердженням, адже не лише правові установки формують уявлення про право, його цінність та справедливість.

На думку психолога О.О.Гулевич [53, с. 24], правосвідомість взагалі складається тільки з правових установок. Учений-правознавець О.В.Петров формулює зміст правових установок як поведінковий елемент правосвідомості. «Поведінковий елемент правосвідомості проявляється в правових установках. Правова установка – це певний психологічний стан суб'єкта, сформований умовами його життя, вихованням суб'єкта, в тому числі правових, засноване на прийнятті цінностей, закріплених правом. Правова установка – це схильність особи, її психологічна готовність до дотримання норм права. Антиправова установка заснована на неприйнятті цінностей, затверджуваних правом, що виражається в схильності до порушення права [161].

Установки (іноді вживається синонім «аттїтуди») – психологічні феномени, які виражають ставлення людини до різних соціально значимих об'єктів, до оточуючих людей, груп, соціальних інститутів [117, с. 156]. У зарубіжній психології ставлення людини до різних правових явищ вивчається як аттїтуди до правових явищ, аттїтуд визначається як стан свідомості індивіда щодо певної соціальної цінності [279].

Правова установка являє собою внутрішню готовність особи до здійснення правового діяння (дії, бездіяльності). Правова установка є основою та вирішальною одиницею правосвідомості особи. Правова установка не просто передуює конкретній поведінці особи, визначаючи її характер та спрямованість, але й продовжує діяти під час поведінки у сфері права [273, с. 63-64]. Правова установка реалізується як готовність особи виявити активність (як у сфері освоєння права, так і в сфері його реалізації) [9, с. 13]. Правова установка – це особливий стан психологічного складу особи, яка призводить до певної активності з позиції відповідної потреби або особистого інтересу [251, с. 123-124].

Установка є внутрішнім вказівником діяльності особи. Так, у формуванні правових установок поліцейського велику роль відіграють саме родина, колеги по службі та друзі, тобто близьке оточення. Формування правової установки є доволі

складним процесом. Він має розпочинатися з самого дитинства та тривати протягом усього життя, підкріплюючись певною гуманістичною ідеологією. Такою ідеологією як для поліцейських, так і для будь-кого має бути повага та дотримання прав і свобод людини.

Крім того, механізм формування правової установки у особи заснований на загальній закономірності розвитку орієнтацій індивіда в процесі соціалізації і індивідуалізації. Однією з умов правильної соціалізації стає формування у людини уявлень про нерозривний зв'язок можливостей задоволення різноманітних індивідуальних потреб з дотриманням правових норм[6, с. 87]. Дивлячись на це, дієвим засобом формування позитивної правової установки може стати ефективна ідеологічна (на загальнодержавному рівні) пропаганда правових знань, зміст яких визначає моральний розвиток особи.

Можна стверджувати, що установки є способом життя, спрямованістю думок, почуттів та настроїв, їх формування залежить не тільки від когнітивного компоненту правосвідомості, а здебільшого від оточення. Не останнє місце в оточенні відіграє усе суспільство, адже сім'я та близьке оточення сприймають особу такою, якою вона є, а соціум здебільшого негативно ставиться до так званих «білих ворон».

Перш ніж правова поведінка зовні втілиться у правовий вчинок, повинні виникнути у правосвідомості суб'єкта мотив правової поведінки, правова установка. Виникнення правової установки припускає: поінформованість про норму права; розуміння її змісту; оцінку, тобто ступінь схвалення, норми права; ставлення до прав інших осіб; емоційне переживання з приводу функціонування [201, с. 464-465; 165].

Формування правової установки у працівників органів Національної поліції є запорукою стабільності високого рівня їх правової культури. Складність формування установки, усвідомлений та неусвідомлений її компоненти впливають на поведінку людини у комплексі, і якщо вплив на свідомий компонент може здійснюватися ззовні, то на неусвідомлений – лише шляхом самостійного правового вдосконалення у всіх напрямках: осмислення правових

знань, формування ідеї правомірної поведінки, віра в справедливість права. Виходячи з цього, можна констатувати, що правові установки, як суб'єктивний чинник протидії правовому нігілізму, є досить дієвим та ефективним засобом, але їх формування неможливо контролювати ззовні. Вони формуються на підсвідомому рівні, але вплив на активну правову поведінку здійснюють чималий, що виводить правові установки на перший план серед суб'єктивних чинників подолання правового нігілізму.

Отож, формування правових установок у поліцейських є ефективним заходом протидії проявам правового нігілізму у їх правозастосовній діяльності.

Не останнє місце серед чинників протидії правовому нігілізму разом з правовою установкою та мотивацією посідають правові ціннісні орієнтації. З погляду психолога В.Г.Алексєєвої, ціннісні орієнтації є формою включення суспільних цінностей у механізм діяльності і поведінки особи. За її словами, система ціннісних орієнтацій – це «основний канал засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людей» [3, с. 63; 93, с. 30].

Ціннісні орієнтації не є реальними, вони існують у свідомості, а знаходять своє відображення у діяльності особи, корегуючи її в межах тих принципів, цінностей та цілей, які сформовані у свідомості людини. Поліцейський у даному разі не тільки діє в рамках своїх цінностей, а й завдяки своїй діяльності забезпечує формування правових цінностей інших людей [68, с. 18].

Ціннісні орієнтації є важливим компонентом структури особи – це морально-психічний орієнтир її поведінки і діяльності. Специфіка ціннісних орієнтацій полягає в тому, що на відміну від інших категорій вони найбільш тісно пов'язані з поведінкою суб'єкта, який керується морально-правовими категоріями і принципами, що утверджені в суспільстві і державі. Надзвичайно актуальним є те, щоб цінності кожного були узгоджені, скоординовані, зіставлені з цінностями суспільства. В основі ціннісних орієнтацій працівника поліції – суб'єктивна оцінка проблем і процесів, які становлять соціально-правову значущість у його професійній діяльності, спрямованих на реалізацію особистих інтересів та

інтересів системи Національної поліції [195]. Ціннісні орієнтації для поліцейського є як метою, кінцевим бажаним результатом діяльності, так і принципами та рамками для будь-якої діяльності, в тому числі й правозастосовної.

Ціннісні орієнтації, стверджують дослідники, представляють собою інтегративні, вільно та відповідально обрані особистістю установки, що є ширшими, ніж будь-які фіксовані або ж навіть базові соціальні установки, орієнтири й ідеали. Виходячи з цієї логіки, ціннісні орієнтації, на відміну від фіксованих установок, виробляються не в кожного індивіда, а лише в такого, який дійшов до необхідного ступеня розвитку. Перехід від нижчих установок до вищих (ціннісних орієнтацій) відбувається шляхом поступового їх закріплення у відповідних ситуаціях, що відповідають тому чи іншому рівню потреб [272; 241]. Тобто формуються більш стійкі цінності, які стають ідеалами і досягнення яких стає сенсом будь-якої діяльності особи.

Правові ціннісні орієнтації, виходячи з вище викладеного, є сприйняттям права як головного регулятора способу життя, визнання головними цінностями правових норм і досягнення будь-якої мети шляхом неухильного виконання та дотримання встановлених правом ідей.

Формування ціннісних орієнтацій відбувається тоді, коли поліцейський сам вступає у відносини, що регулюються правом, а не тоді, коли є правозастосовником. Тобто формування ціннісних орієнтацій відбувається у процесі, коли поліцейський в умовах повсякденного життя реалізує свої права як звичайна людина, а не як поліцейський. Якщо в умовах такої діяльності поліцейський керується правом і визнає його цінність, переростання звичайної ціннісної орієнтації людини у професійну ціннісну правову орієнтацію відбувається більш ефективно та швидко. З цього можна зробити висновок, що відмежування ціннісних орієнтацій особи, які характеризують її як особистість, від тих, які визначають професіоналізм — неможливе.

Формування ціннісних правових орієнтацій поліцейського цілому мають співпадати з правовими цілями правореалізаційної діяльності. У межах цього

поняття слід охоплюється мета у праві (офіційний орієнтир), а також мета юридичної практики, які в ідеалі мають співпадати [137, с. 209].

Узагальнюючи, варто зауважити, що формування ціннісних орієнтацій особи, в тому числі поліцейського, відбувається під впливом багатьох факторів, як і формування установок та мотиваційної сфери, але все ж таки досягнення високого рівня загальної культури та етичної поведінки є фундаментом для протидії будь-якому негативу в повсякденній правозастосовній діяльності поліцейського.

Аналізуючи мотивацію у правовій сфері, правові установки та ціннісні правові орієнтації, можна дійти висновку, що їх сукупність є відображенням духовного світу особи. Через це можна провести паралелі зі змістом поняття менталітет. Адже менталітет також визначається як відображення духовного світу, цінностей та ідеалів певного суспільства.

Різновидом загального менталітету є правовий менталітет, який, будучи сферою повсякденного досвіду, формує та визначає розвиток правової дійсності. При цьому правовий менталітет серед інших правових явищ сфери духовного світу суспільства є глибинним відображенням існуючих правових реалій. Правовий менталітет органічно відображає правову сферу духовного світу будь-якого суспільства, яка включає в себе також правосвідомість, правове мислення, правові цінності й правові традиції, ціннісні орієнтації та, зрештою, активну правову поведінку [95, с. 22].

Узагальнюючи наведене вище, можна констатувати, що правова мотивація, правова установка та правові ціннісні орієнтації є потужними чинниками формування ідеалів, принципів та цілей діяльності будь-якого члена суспільства. Ці чинники здебільшого формуються у внутрішньо особистісному середовищі, тобто мають психологічний компонент, але не варто забувати і про соціальний компонент свідомості, внутрішнього світу людини, який виявляється в менталітеті української нації. Формування національної правової ідеї залежить не тільки від спроможності окремих членів суспільства, а й від самого суспільства, яке повинне розуміти та поважати цінність і пріоритет права.

Цимбалюк М. М. цілком слушно зазначає, що для досягнення дійсної пріоритетності права перед стихією сили і влади необхідно передбачати насамперед такі перетворення в соціально-інституціональній, антропологічній та ціннісно-комунікативній буттєвих площинах, результатом яких стало б забезпечення необхідних умов правореалізації всіх категорій населення, належного захисту людської гідності і активізація якостей людини саме як суб'єкта права, а також стимулювання правового дискурсу в суспільстві та утвердження демократичних правових цінностей[249].

Важливість суб'єктивних чинників як елемента механізму протидії правовому нігілізму полягає насамперед в тому, що за своєю психологічною природою правовий нігілізм являє собою одну з форм деформації правосвідомості, припускає відповідне внутрішнє (нігілістичне) ставлення особи до права як соціального інституту. Відповідно, коли мова йде про внутрішні якості і пересічної людини, і поліцейського як суб'єкта правомірної або протиправної поведінки, то саме суб'єктивні чинники подолання деформаційних проявів правосвідомості набувають неабиякої актуальності.

Висновки до розділу 2

Механізм протидії правовому нігілізму в правозастосовній діяльності поліції розуміється як сукупність методів і форм діяльності певних суб'єктів, які загалом забезпечують зменшення кількості проявів правового нігілізму в діяльності поліції, а також усунення суб'єктивних та об'єктивних чинників, що сприяють поширенню цього явища.

Головним критерієм дієвості механізму протидії правовому нігілізму в правозастосовній діяльності поліції є правильний вибір методу та форми протидії. Методи протидії правовому нігілізму включають методи протидії негативному впливу особистісних рис, незадовільному рівню знань та виховання поліцейського; методи протидії недолікам правового матеріалу; методи протидії негативному суспільному впливу; методи протидії соціально-економічним чинникам, що породжують правовий нігілізм; методи протидії функціонально-процесуальним чинникам виникнення правового нігілізму.

Слід розрізняти методи та форми протидії правовому нігілізму. Методами протидії є комплекс способів, прийомів, засобів, заходів впливу на суспільні відносини; під формами протидії слід розуміти зовнішнє вираження процесу здійснення дій, передбачених методами протидії.

Формами протидії правовому нігілізму в правозастосовній діяльності поліції є: правові, ідеологічні, організаційні та форми виховного характеру.

Правова форма передбачає створення нормативного підґрунтя для реалізації тих чи інших заходів або дій, спрямованих на протидію правовому нігілізму. Вона має юридично значимі наслідки — нормативно-правові документи.

Ідеологічна форма передбачає формування внутрішнього психологічного ставлення поліцейського до тієї чи іншої сфери його діяльності з метою недопущення нігілістичних проявів.

Виховна форма має досить широкий спектр впливу на особистість поліцейського: від формування честі та гідності до освіти й здобуття необхідних професійних навичок, умінь і знань.

Організаційна форма протидії не справляє такого безпосереднього впливу на суспільні відносини, як правова форма, однак завдяки їй здійснюються підготовчі дії, обговорюються, узгоджуються різні позиції, робляться відповідні висновки в процесі пошуку оптимальних шляхів вирішення проблеми.

Ефективність методів протидії правовому нігілізму позначається лише за умови їх систематичного та комплексного використання як у процесі отримання поліцейськими освіти, так і у ході їх професійної, службової діяльності.

Негативний вплив особистісних рис на правозастосовну діяльність поліцейського необхідно нівелювати шляхом формування у поліцейського бажання бути прикладом для оточуючих у сфері дотримання правопорядку та законів України, бути вмотивованим до особистого культурного та професійного зростання, що дозволить сумлінно й ефективно реалізовувати завдання поліції.

Варто виокремити три групи заходів протидії правовому нігілізму у правозастосовній діяльності поліції як складової методів протидії. Залежно від суб'єктів, які уповноважені реалізовувати заходи протидії, їх можна класифікувати на державні, громадські та індивідуальні; залежно від чинників виникнення – на заходи подолання об'єктивних та суб'єктивних чинників.

До заходів подолання об'єктивних чинників виникнення правового нігілізму належить таке.

1.Правова пропаганда в органах поліції .Пропаганда повинна бути не лише правовою, а й загальнокультурною, яка підвищуватиме не тільки правосвідомість, а й загальний культурний рівень поліцейських. Існує зв'язок правосвідомості та правової культури з загальним рівнем культури особи, який, так само як і правосвідомість та правова культура, має бути притаманний поліцейським.

2. Формування належного рівня компетентності поліцейських необхідне для якісного здійснення ними своїх повноважень; рівень визначається багатьма факторами, а саме:знання, уміння, навички, цінності, ставлення до роботи, та багатьма особистісно-психологічними якостями особи.

3. Протидія корупції в контексті зменшення рівня правового нігілізму в правозастосовній діяльності поліції повинна реалізовуватися здебільшого шляхом

посилення механізмів попередження й усунення причин та умов виникнення корупції. Корупція є основним чинником проявів правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції, тож заходи протидії та запобігання корупційним проявам у діяльності поліції слід розглядати як засоби протидії правовому нігілізму. Адже причинний зв'язок між правовим нігілізмом і корупцією в діяльності поліції є прямим, тобто одне явище породжує інше.

4. Підвищення загального рівня культури населення, подолання безкультур'я і впровадження відповідальності за нігілістичні діяння та висловлювання.

5. Процес формування правової ідеології українського суспільства загалом, а також правосвідомості окремих соціальних груп (поліція) варто поєднувати з вихованням патріотизму.

6. Загальна юридична освіта, переваги якої у рівному розподілі періодів навчання під час життєвого циклу людини і наданні їй можливості здобувати необхідні юридичні знання, вміння і навички у той момент, коли у неї виникає в них необхідність.

7. Діяльність щодо підвищення ролі права та його значення у житті суспільства в цілому та окремих його членів зокрема.

8. Формування стимулів як засобу протидії правовому нігілізму у сфері діяльності поліції є дієвим інструментарієм для формування мотиваційної сфери працівника поліції, адже саме стимул є підґрунтям для формування мотиву.

До заходів подолання суб'єктивних чинників виникнення правового нігілізму належать мотивація правомірної поведінки, правові установки та ціннісні орієнтації.

У даному контексті під мотивацією слід розуміти процес впливу на людину внутрішніх факторів її свідомості, які спонукають її чинити певним чином. Тобто мотивація — це і процес формування мотивів, установок, ціннісних орієнтацій і їх дія як внутрішньої причини поведінки, об'єктивованої у формі дії або бездіяльності.

Мотивація, установка та ціннісні орієнтації є потужними чинниками формування ідеалів, принципів і цілей діяльності будь-якого члена суспільства.

Усі ці чинники є складовою внутрішньоособистісного психологічного середовища, в якому також знаходить прояв і менталітет української нації.

Формування національної правової ідеї залежить не тільки від спроможності до цього окремих членів суспільства, а й від самого суспільства, яке повинно розуміти й поважати цінність і пріоритет права.

Результати дослідження, які викладені у Розділі 2, відображено у таких публікаціях автора: [56, с. 68]; [58, с. 36]; [59, с. 50]; [60, с. 87].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання – з'ясування рівня й причин розповсюдження, визначення форм прояву правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції, а також розроблення теоретико-прикладної моделі дієвого механізму протидії правовому нігілізму у правозастосовній діяльності Національної поліції України. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Основні з них наведено нижче.

1. Головною, фундаментальною та вихідною умовою формування правової культури і правосвідомості поліцейських має бути високий рівень правової та професійної підготовки особи, яка в майбутньому буде застосовувати нормативно-правові приписи й захищати права людей, і підґрунтя світогляду якої становитимуть загальнолюдські цінності, принципи гуманізму та демократизму, усвідомлення свободи і прав людини як найважливіших досягнень суспільства. Правовиховна діяльність активно сприяє утвердженню високих моральних якостей майбутніх поліцейських, підвищенню рівня їх організованості та дисципліни, зміцненню почуття службового обов'язку і формуванню професійної культури. Крім належного рівня теоретичної підготовленості майбутніх поліцейських важливу роль у формуванні їх правової культури відіграє виховний аспект. Виховання особистості в дусі дотримання загальнолюдських цінностей є пріоритетним завданням закладів підготовки працівників поліції в Україні. Тож не можна нехтувати проведенням активної виховної та просвітницької роботи як у процесі навчання, так і під час поза навчальних заходів.

2. Збільшення числа фактів прояву правового нігілізму серед поліцейських знижує якість і ефективність їх правозастосовної діяльності. Існує взаємозв'язок між високим рівнем правового нігілізму поліцейських і низьким рівнем ефективності правозастосовної діяльності поліції. Правовий нігілізм негативно впливає на систему реалізації норм права. У правозастосовній діяльності

працівників поліції правовий нігілізм здебільшого виявляється в її протиправному характері. Елементом основи відповідної діяльності є нігілістичні стереотипи та установки, керуючись якими працівники поліції здійснюють свою професійну діяльність або використовують владні повноваження. Правовий нігілізм у діяльності поліцейських може мати місце на всіх стадіях правозастосовної діяльності: установлення фактичної основи справи; установлення юридичної основи справи; винесення та оформлення рішення в справі.

3. Існують зовнішні (об'єктивні) та внутрішньоособистісні (суб'єктивні) чинники впливу на правозастосовну діяльність поліції. До зовнішніх чинників належать: якісний стан чинного національного законодавства, умови праці поліцейських, політична ситуація в країні, рівень законності і правопорядку, усталена практика соціальної доцільності правозастосовних рішень, рівень правової поінформованості населення, рівень довіри до суб'єктів правозастосування. До внутрішньоособистісних — особисті якості суб'єкта правозастосовної діяльності, його правові установки і ціннісні орієнтації, професіоналізм та компетентність, стресові психологічні стани такого суб'єкта. Зазначені чинники можуть здійснювати як негативний, так і позитивний вплив на правосвідомість поліцейських і їх правозастосовну діяльність.

4. Корпоративізм у поліції спричиняє формування «тіньового» права в поліції, що впливає не лише на формування особливого виду професійної правосвідомості, ціннісних орієнтирів, світогляду, а поступово сприяє зниженню дієвості та ефективності службової діяльності, яка в свою чергу набуває незаконного характеру. Порушення дисципліни і законності, протиправне використання працівниками службового становища і можливостей для отримання матеріальних та інших благ від фізичних і юридичних осіб, злочини, що вчиняються поліцейськими з мотивів, **що суперечать** інтересам служби, — все це форми вираження відхилень, спричинених правовим нігілізмом, існуванням відповідних «тіньових норм». Не можна не вказати і на існування відомчого підходу до оцінки професійних якостей та майстерності, який склався в системі органів внутрішніх справ.

5. Причини, які обумовлюють правовий нігілізм працівників правоохоронних органів: об'єктивні – особливості професійної діяльності правоохоронних органів, формалізм, неістотність та недієвість механізмів соціального захисту; суб'єктивні – відсутність культури, честолюбство, кар'єризм тощо.

6. Недостатній рівень правової культури та професійної правосвідомості поліцейських закономірно зменшує ефективність роботи в цілому Національної поліції. Природа правового нігілізму як противаги правовій культурі виявляється в тому, що неналежний рівень формування правової культури поліцейських об'єктивно підвищує рівень правового нігілізму у Національній поліції України. Системна і систематична робота у напрямі підвищення рівня кожного елемента професійної правової культури поліцейських насамперед передбачає якісне і кількісне вдосконалення відповідних професійних знань, вмінь, навичок.

7. Правовий нігілізм може розглядатися як індикатор недосконалості нормативно-правових актів. Негативна реакція населення на недосконалість законів та інших нормативно-правових актів має стати для нормотворців застереженням щодо необхідності соціальної направленості законодавства, об'єктивну обумовленість його доцільності та справедливості. Такий феномен зворотного зв'язку, а особливо адекватна, спрямована на благо суспільства реакція органів державної влади, є істотною запорукою формування й існування України як держави демократичної, правової.

8. Механізм протидії правовому нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції – це сукупність методів та форм діяльності певних суб'єктів, які загалом забезпечують зменшення кількості проявів правового нігілізму в діяльності поліції, а також усунення суб'єктивних та об'єктивних чинників, що сприяють поширенню правового нігілізму.

9. Методом протидії правовому нігілізму є специфічна сукупність способів, прийомів, принципів, ідей, заходів, знань та механізмів, використання та реалізація яких дозволить вплинути на суспільство з метою зниження рівня правового нігілізму серед населення. Так, специфічність методу полягає у

векторах впливу чи то на усунення причин поширення правового нігілізму, чи то на зменшення числа сприятливих умов його розвитку. Специфіка проявляється у різних суб'єктах використання методів. Це може бути держава в особі органів державної влади, як законодавчих, так і судових, виконавчих (особливо правоохоронних), суспільство або територіальна громада, об'єднання громадян, юридичні або фізичні особи, а також різні соціальні групи — судді, поліцейські, юристи тощо.

10. Заходи протидії правовому нігілізму у сфері правозастосовної діяльності поліції слід відрізнити від методів такої протидії. Заходи у цьому контексті є складовою частиною методів протидії і виражають комплекс дій, спрямованих на досягнення мети зменшення числа випадків виникнення правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції. Тобто заходи виражають процесуальну, динамічну характеристику методів протидії, є своєрідною діяльністю уповноважених на те суб'єктів протидії, що спрямована на досягнення мети протидії.

Залежно від суб'єктів, які уповноважені реалізовувати заходи протидії, їх можна класифікувати на державні, громадські та індивідуальні. Залежно від спрямованості заходів – ті, що спрямовані на протидію об'єктивним чинникам виникнення правового нігілізму (об'єктивні заходи), і ті, що спрямовані на зменшення негативного впливу суб'єктивних чинників (суб'єктивні заходи).

11. Головною формою нігілістичних проявів у діяльності усіх державних структур є корупція, і особливо у системі органів Національної поліції. Поширення корупції не лише сприяє розвитку нігілістичних установок, а й виступає вкрай поширеною її формою. Через це методи протидії корупції в органах поліції, як і методи, котрі використовує поліція у протидії корупції в суспільстві, можна вважати спеціальними методами протидії правовому нігілізму. До того ж корупція виступає чинником, який сприяє розповсюдженню проявів правового нігілізму у правозастосовній діяльності поліції, і одночасно є наслідком нігілістичного ставлення поліцейських до своєї діяльності.

12. Сукупність методів протидії проявам правового нігілізму в діяльності поліції класифіковано на методи: а) протидії негативному впливу особистісних рис, незадовільному рівню знань та виховання поліцейського; б) протидії дефектам правового матеріалу; в) протидії негативному суспільному впливу; г) протидії соціально-економічним чинникам, що породжують правовий нігілізм; д) протидії функціонально-процесуальним чинникам виникнення правового нігілізму. У контексті запропонованої класифікації виділено такі форми протидії правовому нігілізму: правові, ідеологічні, організаційні та форми виховного характеру. Результативним є комплексне використання методів протидії правовому нігілізму.

13. Зовнішня мотивація до правомірної поведінки і позитивні правові установки виступають найголовнішими чинниками формування високого рівня правової культури поліцейських. Відповідна зовнішня мотивація має ґрунтуватися на інтересах, бажаннях, потребах працівників поліції і враховувати, що результативність праці поліцейського обумовлена передовсім його індивідуальними можливостями, особистою зацікавленістю, а також усвідомленням своєї ролі у професійних колективних зусиллях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адыгезалова Г. Э. Социологическая юриспруденция США в XX веке : формирование доктрины, развитие и совершенствование правопорядка. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2012. 270 с.
2. Алексеев С. С. Право : азбука – теория – философия : Опыт комплексного исследования. Москва-Екатеринбург : Статут, 1998–1999. 816 с.
3. Алексеева В. Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности. *Психологический журнал*. 1984. Т. 5. № 5. С. 63–70.
4. Алтухов С. А. Преступления сотрудников милиции. Санкт-Петербург : Юридический центр, 2001. 272 с.
5. Андрусишин Р. М. Правове виховання працівників ОВС : теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 213 с.
6. Артамонова Я. С. Особенности правовых установок личности. *Вестник Международного института экономики и права*. 2012. №. 1 (6). С. 86–88.
7. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія. Київ : Стилос, 2002. 196 с.
8. Баник О. Б. Сучасні проблеми мотивації праці та їх вплив на ефективну діяльність підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. №. 2. С. 87–90.
9. Барабаш О. О. Правомірна поведінка як основна форма вираження правової культури. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 12–14.
10. Баранов В. М. Теневое право : монография. Н. Новгород: НА МВД России, 2002. 165 с.
11. Батуркин В. Г. Понятие и структура правового сознания. *История государства и права*. 2004. № 5. С. 19–21.
12. Бахрах Д. Н. Основные понятия теории социального управления. Пермь : Изд-во Пермск. ун-та, 1978. 102 с.

13. Башук С. Г. Правомірна поведінка в структурі соціальної поведінки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 12–16.
14. Безруков А. В. Профессиональное правосознание как фактор мотивации правомерного поведения сотрудников ОВД (теоретико-прикладной аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Санкт-Петербург, 2003. 164 с.
15. Береза С. В. Правовий всеобуч як передумова формування правової культури у сучасному демократичному суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 19–25.
16. Березин А. А. Пределы правоприменительного усмотрения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Новгород, 2007. 26 с.
17. Берзегова С. А. Пути преодоления правового нигилизма. *Вестник Адыгейского государственного университета*. Серия 1: Регионоведение : философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. 2013. № 1 (113). С. 72–78.
18. Бесчастный В. М., Тимченко О. В. Імідж як складова успіху правоохоронця : до постановки проблеми. *Віче*. 2012. № 2. С. 6–8.
19. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва : Педагогика, 1968. 464 с.
20. Бойко Д. В. Правоприменительное усмотрение, законность и произвол. *Общество и право*. 2009. № 3 (25). С. 16–20.
21. Бойков А. Д. Некоторые вопросы теории правового воспитания. *Правовая культура и вопросы правового воспитания* / под ред. А. Д. Бойкова. Москва, 1974. 202 с.
22. Болдырева М. Г. Правовая культура. Лекция Болдырева М. Г. Москва : МЮИ, 1998. 35 с.
23. Бондаренко Г. И., Берсиров Т. Б. Формирование правосознания современного рабочего. *Общество и право*. 2015. №1 (51). С. 296–299.
24. Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. *Проблеми законності* : респ. міжвід. наук.зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : НЮАУ, 2009. Вип. 100. С. 305–312.

25. Борисова С. Е. Юридическая психология (психология в деятельности следователя) : уч. пособие. Орёл : КАРТУШ, 2011. 296 с.
26. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність : поняття, функції та форми : проблемні лекції. Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. 73 с.
27. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 215 с.
28. В Харькове патрульный нагрубил пассажиру авто. URL:<http://www.segodnya.ua/regions/kharkov/v-harkove-patrulnyy-nagrubil-passazhiru-avto-731184.html>.
29. Вакуленко Р. В. Огляд та аналіз методів протидії інформаційним впливам супротивника в умовах інформаційної війни. *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 23–25 листопада 2016 року. Кропивницький, 2016. С. 186–187.
30. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів / автор, кер. проекту, гол.ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. 1428 с.
31. Великий тлумачний словник української мови. Близько 40000 слів / упор. Т. В. Ковальова. Харів : Фоліо, 2005. 767 с.
32. Взаємодія поліції та громади (Community Policing). Буклет. «Права людини та правосуддя» МФ «Відродження». URL: http://www.irf.ua/content/files/com_pol.pdf.
33. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1990. 288 с.
34. Во все тяжкие. В Украине за последние два года резко выросла преступность. URL:<http://nv.ua/publications/v-ukraine-za-poslednie-dva-goda-rezko-vyroslo-prestupnost-95986.html>.
35. Войтанович О. Й. Особливості правового виховання громадян України у сучасних умовах. *Форум права*. 2014. № 4. С. 55–60. URL :http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_12
36. Волошенюк А. В. Правовой нигилизм в постсоветском обществе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харьков, 2000. 199 с.

37. Волошенюк О. В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2000. 16 с.
38. Волошенюк О. В. Цінність права. *Право і безпека*. 2005. Т. 4. №. 1. С. 18–20.
39. Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура : уч. пособие. Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. 52 с.
40. Вопленко Н. Н. Правосознание следователя и юридическая практика. *Формирование профессиональных качеств следователя*. Волгоград, 1985. С. 20–33.
41. Галківська М. Б. Філософсько-правове осмислення професійної (деонтологічної) правосвідомості особи-юриста. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2014. № 10-1. Том 1. С. 54–56.
42. Галуцько А. В. Нагальні проблеми реформування органів внутрішніх справ України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. Вип. 218. С. 188–192.
43. Ганзенко О. О. Основні напрями подолання правового нігілізму в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2015. № 3. С. 20–27.
44. Генпрокуратура надала шокуючу статистику щодо росту рівня злочинності в Україні (документ). *Закон і Бізнес*. URL:http://zib.com.ua/ua/121879-genprokuratura_nadala_shokuyuchu_statistiku_schodo_rostu_riv.html.
45. Глущенко К. В. Правове виховання як фактор формування правосвідомості та правової культури. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Право. Серія 18. Економіка і право*. 2010. № 10. С. 87-91.
46. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 21 с.
47. Гойман В. И. Правовой нигилизм : пути преодоления. *Советская юстиция*. 1990. № 9. С. 2–6.

48. Головаха Е. И. Структура групповой деятельности : Социально-психологический анализ. Киев : Наукова думка, 1979. 138 с.
49. Градова Ю. В. Правовий моніторинг відомчої нормотворчості в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Вип. 22. Ч. 1. Т. 1. С. 90–94.
50. Грачев М. В. Управление трудом. Москва : Наука, 2001. 276 с.
51. Гредескул Н. А. Общая теория права. Санкт-Петербург : Типо-Литография И. Трофимова, 1909. 317 с.
52. Губаева Т. Терминология правоприменительных актов. *Известия вузов*. 2003. № 3. С. 20–29.
53. Гулевич О. А. Психологические аспекты юриспруденции : учеб.пособие. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2006. 512 с.
54. Гусарев С. Д. Актуальні питання розвитку юридичної діяльності в умовах формування громадянського суспільства. *Наукові записки НаУКМА*. Том 19. Спецвипуск. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/naukma/Spec/2001_191/67_gusaryev_sd.pdf.
55. Дьякова О. О. Формування правової культури працівників Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2 (73). С. 189–199
56. Дьякова О. О. Правовий нігілізм у правозастосовній діяльності національної поліції. *Форум права*. 2016. № 3. С. 66–74 URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1251/FP_Дякова_2016_3.pdf?sequence=1&isAllowed=y
57. Дьякова О. О. Мотивація як суб'єктивний чинник протидії правовому нігілізму в діяльності поліції. *Форум права*. 2017. № 5. С. 132-135 URL: <http://forumprava.pp.ua/files/132-137-2017-5-----20-.pdf>
58. Дьякова А. А. Методы противодействия правовому нигилизму в деятельности полиции. *Legea si Viata*. 2017. № 5/2. С. 34–37

59. Дьякова А. А. Отдельные меры минимализации проявлений правового нигилизма в правоприменительной деятельности полиции. *Международный научно-практический журнал «Право и жизнь»*. 2017. № 3 С. 50-59
60. Дьякова О. О. Вплив правового статусу та освіченості поліцейського на формування їх правової культури. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2016 р.)*. Харків, 2016. С. 86–88
61. Дьякова О. О. Правова культура поліцейського в контексті формування «європейської» правової системи України. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.)* Харків, 2016. С. 171–173
62. Дьякова О. О. Дотримання присяги поліцейського як чинник формування високого рівня правосвідомості поліцейського. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали II всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Полтава, 2017. Ч. 2. С. 68–71*
63. Дьякова О. О. Вплив правового нігілізму на правозастосовну діяльність поліції. *Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю Гельсінського документа 1992 року «Виклик часу перемін» (м. Дніпро, 7 груд. 2017 р.)*. Дніпро, 2017. С. 169–173
64. Дьякова О. О. Окремі причини правового нігілізму у правозастосовній діяльності Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4 (79). С. 41-49
65. Живко З. Б. Проблематика матеріальної мотивації праці в сучасному менеджменті підприємства. *Вісник НУ «Львівська Політехніка»*. 2009. № 640. С. 271–278.
66. Жовтобрюх М. М. Правовий нігілізм : сутність та шляхи подолання. *Держава та регіони. Сер. Право*. 2011. Вип. 2. С. 9–12.

67. Жукова Е. И. Социокультурные аспекты профессиональной идентичности сотрудников органов внутренних дел : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.06. URL: <http://www.dissercat.com/content/sotsiokulturnye-aspekty-professionalnoi-identichnosti-sotrudnikov-organov-vnutrennikh-del>.
68. Журавлева Н. А. Динамика ценностных ориентаций личности в российском обществе. Москва : Институт психологии РАН, 2006. 335 с.
69. Загальна теорія держави і права : підручник / Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
70. Заєць А. С. Правова пропаганда як форма правового виховання в правовій державі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 5(14). С. 7 – 10.
71. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006.
72. Зрячкин А. Н. Правовой нигилизм : причины и пути их преодоления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2007. 27 с.
73. Зубко Ю. Г. Умови правової маргіналізації особи в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 81–87.
74. Иванов В. И., Иванов О. Е., Кузнецов Э. В., Назаренко А. Ф., Сальников В. П. Правосознание и правовая культура сотрудников органов внутренних дел. Львов : ВПУ им. 60-летия ВЛКСМ МВД СССР, 1981. 80 с.
75. Игнатов В. Г., Белолипецкий В. К. Профессиональная культура и профессионализм государственной службы : контекст истории и современность. Ростов н/Д. : МарТ, 2000. 256 с.
76. Ильенков Э. В. Что же такое личность? *С чего начинается личность*. Москва : Политиздат, 1979. С. 183–237.

77. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 512 с.
78. Ирина Гамалий. Плохой хороший полицейский. Как отбирали кандидатов в патрульную службу. URL:<https://focus.ua/society/333492>.
79. Как обмануть алкотестер? URL:http://sorbpolimer.com.ua/kak_obmanut_alkotester.
80. Калашников С. В. Охрана общественного порядка и формирование гражданского общества в России. *Право и политика*. 2001. № 3. URL : http://elib.org.ua/internationallaw/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1095959186&archive=&start_from=&ucat=1&
81. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства : генеза та сучасність : монографія. Харків : Право, 2008. 288 с.
82. Калюжний Р. А. Проблеми і перспективи розвитку національної правової ідеології в умовах глобалізації. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 31–35. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2014_4_7
83. Калюжний С. М. Правоохранительная деятельность в зарубежных странах. Москва : ИНИОН, 1991. 345 с.
84. Карева М. П. Право и нравственность в социалистическом обществе. Москва : Политиздат, 1951. 167 с.
85. Карлова В. Національна ідея сучасної України : проблеми та перспективи формування. *Вісник Національної академії державного управління*. 2010. № 3. С. 21–29.
86. Каткова Л. В. Чарльз Мэнсон глазами TheNewYorkTimes: результаты контент-анализа. *Вестник РУДН. Серия Литературоведение. Журналистика*. 2016. № 3. С. 92–101.
87. Кацуба Р. Взаимодействие полиции с населением : новое понимание и поиски эффективных программ. *LEGEASIVIATA*. 2016. Nr. 6/2 (294). С. 39–42. URL:<http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2016/6-2/6-2.pdf>
88. Кичатинов Л. П. Формирование мотивов деятельности школьников. Харьков : Юго-Восток, 2001. 122 с.

89. Кіржецький Ю. І. Особливості корупційних проявів в органах внутрішніх справ різних економічних систем. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 83–93.

90. Кіріченко О. В. Сутність, структура та формування мотивів трудової діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. №. 9. С. 80–83.

91. Кіщенко С. Реформа органів внутрішніх справ : аналіз державних рішень. Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД). 2015. 41 с. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/17_11_reforma_mvs_s.pdf

92. Клімова Г. П. Правовий нігілізм як форма деформації правосвідомості. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 5. С. 105–112. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnyua_2013_5_14.pdf.

93. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Наука і освіта*. 2008. № 4–5. С. 28–33.

94. Кобець О. Професія юрист та реформування юридичних послуг в Україні. *Бізнес і Закон*. 15.10.2015. URL: http://zib.com.ua/ua/119186profesiya_yurist_ta_reformuvannya_yuridichnih_poslug_v_ukrai.html

95. Коваленко Н. Ю. Співвідношення правосвідомості та правового менталітету. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 21–23.

96. Коваленко Ю. І. Правовий статус працівника органів внутрішніх справ у перехідному суспільстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 20 с.

97. Ковальчук В. І. Проблеми професійного лідерства в професійно-технічній освіті. *Вісник післядипломної освіти*. 2009. №. 11 (1). С. 101–111. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/1136/1/Kovalchuk_V.pdf

98. Козюбра М. Право як явище культури. *Право та культура : теорія і практика* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 травня 1997 р., Київ). Київ : МП Леся, 1997. С. 28–30.

99. Колесник М. О. Поняття система і механізм щодо протидії злочинності неповнолітніх : проблеми співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. : Право. 2014. №. 25. С. 203–206.
100. Колот А. М. Мотивація персоналу. Київ : КНЕУ, 2002. 337 с.
101. Кононенко С. В. Вплив правової свідомості на особистість фахівця юридичного профілю. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. № 3. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_3_31.
102. Концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України. *Концептуальні підходи до реформування МВС у контексті загальнонаціонального плану реформ* : інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу, 16 квітня 2015 р. Київ, 2015. 56 с.
103. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. Теория государства и права : хрестоматия : в 2 т. Т. 1. Государство. / авт.-сост. М. Н. Марченко. Москва : Городец, 2004. 896 с.
104. Корнієнко В. В. Співвідношення права і закону у правотворчій та правозастосовній діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 21 с.
105. Королько В. Г. Основы публичного права. Москва, Рефл-бук, Киев : Ваклер, 2000. 528 с.
106. Корупція : теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І. О. Ревак. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 220 с.
107. Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.
108. Крижановський А. Ф. Правовий цинізм у юридичній сфері. *Правове життя сучасної України* : міжнар. наук. конф. професорсько-викладацького та аспірантського складу Одеської національної юридичної академії, 21–22 травня 2010 р. : тези допов. Одеса : Фенікс, 2010. С. 64–66.

109. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом : навч. посібник. Київ : Кондор, 2003. 296 с.

110. Куліш А. М. Відповідальність за лихослів'я в громадських місцях. *Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 5–7 червня 2014 р.) / ред. кол. : В. С. Венедіктов, А. М. Куліш, М. М. Бурбика ; за ред. : В. С. Венедіктова, А. М. Куліша. Суми : СумДУ, 2014. С. 40–42. URL:<https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/36709/3/responsibility.pdf>

111. Курасова Є. Є. Престиж державних службовців : сутність та особливості. *Вісник Академії митної служби України*. Сер. : Державне управління. 2011. № 2. С. 132–138.

112. Куціпак О. В. Шляхи підвищення рівня правового життя в сучасному українському суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 66–69.

113. Лось О. М. Професійна діяльність в особливих умовах як об'єкт психологічного дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 1(1). С. 59–63. URL:[http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1\(1\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1(1)_12)

114. Луценко І. М. Правові стимули: теоретико-правові засади та механізм реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 18 с.

115. Луцький А. І. Правова ідеологія в системі правової свідомості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2014. № 8. С. 25–27.

116. Лясковець О. В. Підвищення ефективності змісту напрямів правовиховної роботи з правоохоронцями у вимірі формування професійної правосвідомості та правової культури. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 8. С. 15–18.

117. Магун В. С. История исследования социальных установок, аттитюдов. *Хрестоматия по социальной психологии* / сост. Т. В. Кутасов. Москва, 1994. 222 с.

118. Макарова О. Правовий нігілізм і правовий ідеалізм : реалії сьогодення. *Підприємство, господарство і право*. 2009. № 1 (157). С. 76–78.
119. Макарова О. В. Правовий нігілізм : теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 19 с.
120. Макарова О. В. Форми прояву деформації правосвідомості населення України. *Часопис Київського університету права*. 2009. С. 66–70.
121. Макеева О. М. Правова культура журналістів (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 19 с.
122. Макушев П. В. Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції (шляхи формування і удосконалювання) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 233 с.
123. Малиновский А. А. Злоупотребление субъективным правом как юридический феномен : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2009. 404 с.
124. Малиновский А. А. Правовой эгоцентризм как разновидность деформации индивидуального правосознания. *Известия вузов. Правоведение*. 2008. №. 6. С. 171–181.
125. Малиновська Т. М. Громадська думка як чинник ефективності діяльності органів внутрішніх справ в Україні. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 161–164. С. 161. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_1_36.
126. Мартиненко О. А., Теличкін І. О. Запобігання злочинам серед працівників в органах внутрішніх справ України : міжнародні та національні аспекти : монографія. Київ : Юридична думка, 2015. 236 с.
127. Мартиненко О. А., Шарікова В. П. Злочинна шкода, що вчиняється працівниками ОВС України при виконанні службових обов'язків. Луганськ : Віртуальна реальність, 2013. 220 с.
128. Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації військовослужбовців Збройних сил України (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис.... канд. філософ. наук : 09.00.03. Харків, 2006. 19 с.

129. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монография. Харьков : Изд-во ХНУВС, 2005. 468 с.
130. Мартыненко О. А., Самотиевич В. А. Преступления сотрудников органов внутренних дел Украины. Харьков : Права людини, 2013. 288 с.
131. Мартянова Т. С. Розсуд суб'єктів правозастосовної діяльності : автореф. дис. ... канд. юр.наук: 12.00.01. Львів : [б. в.]. 2013. 21 с.
132. Маслоу Абрахам Гарольд. Мотивация и личность / пер. с англ. Татлыбаева А. М. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 479 с.
133. Маськовіта М. М. Присяга працівника органів внутрішніх справ як складовий елемент його правового статусу. *Вісник Національного університету Львівська політехніка*. Юридичні науки. 2015. №. 827. С. 163–168.
134. Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны одной медали. *Правоведение*. 1994. № 2. URL:<http://faclaw.narod.ru/tgp/tgp15.htm>.
135. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права : учебник. Москва : Юристъ, 2004. 512 с.
136. Мелех Л. Правовий нігілізм як інваріант української правосвідомості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Львів : ЛьвДУВС, 2012. С. 48–55.
137. Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ – 300 с.
138. Резнікова О. О., Місюра А. О., Дрьомов С. В., Войтовський К. Є. Міжнародний досвід боротьби з сепаратизмом : висновки для України : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2016. 46 с.
139. Момышева Ф. С. и др. Правовой нигилизм : понятие и пути преодоления. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2015. №. 5–2. С. 29–33.

140. Мороз Л. І. Мінімізація правового нігілізму як умова національної безпеки держави. *Національний вісник Львівського національного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна. 2012. № 2 (1). С. 117–126.

141. На Вінничині працівників кіберполіції затримали на хабарі у ₪50 тис. URL: https://zaxid.net/na_vinnichini_pratsivnikov_kiberpolitsiyi_zatrimali_na_habari_u_50_tis_n1437110.

142. На Донеччині поліцейські знущалися з людей аби вибити зізнання. URL: <http://magnolia-tv.com/video-news/2017-07-21/93679-na-donechchin-pol-tseisk-znushchalisya-z-lyudei-abi-vibiti-z-znannya-v-d>.

143. Юридична енциклопедія. Т. 3. : К - М. Київ : Укр. енцикл. імені М. П. Бажана, 2001. 792 с.

144. Начальник Корсунь-Шевченківського відділення поліції систематично брав гроші з правопорушників за непритягнення до відповідальності. URL: https://ua.censor.net.ua/photo_news/440111/nachalnyk_korsunshevchenkivskogo_viddilennya_politsiyi_systematychno_brav_groshi_z_pravoporushnykiv.

145. Небрат О. О. Правові засади управління конфліктами в органах внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 21 с.

146. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. Москва : Гос. изд. юрид. лит., 1960. 511 с.

147. Недюха М. Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1724/>

148. Недюха М. П. Системний аналіз історичних типів європейської ідеології : монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. 404 с.

149. Нерсисянц В. С. Философия права. Москва : ИНФРА М-НОРМА, 1997. 652 с.

150. Обушенко Н. М. Ефективність правозастосування в трудовому праві. *Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і*

суспільства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Суми, 5–7 червня 2014 р. / ред. кол. : В. С. Венедіктов, А. М. Куліш, М. М. Бурбика ; за ред. : В. С. Венедіктова, А. М. Куліша. Суми : СумДУ, 2014. С. 222–226.

151. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В. В. Лазарева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. 520 с.

152. Огляд програм взаємодії поліції з населенням. Підготовлена Харківським національним соціологічним інститутом. URL: http://police-reform.org/library/oglyad_program_vzaemodiyi_policiyi_z_naselennyam.

153. Оніщенко Н. М. Деякі підходи до вивчення комунікативних властивостей права. *Комунікація: науково-практичний збірник*. 2013. № 3. С. 8–18.

154. Оніщенко Н. М. Правовий світогляд і політика (сучасна реальність, бачення на перспективу). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 91–96.

155. Остановка ЛЮБОГО счетчика. Хитрая проводка. Остановить счетчик без магнита. Бесплатное электричество. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=BjJPgrlJDv4>.

156. Пампура М. В. Основні тенденції трансформації суспільної правосвідомості в Україні. *Форумправа*. 2017. № 1. С. 150–154. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

157. Пацурківський Ю. П. Реалізація права : поняття, зміст та співвідношення з суміжними категоріями. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Випуск 636. Правознавство. С. 59–64.

158. Пачева Н. О. Довіра як основа будування соціального капіталу. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 4 (21). С. 320–323.

159. Перепелюк А. М. Принципи та вимоги права як основоположні засади правозастосовчої діяльності. *Альманахправа*. 2012. Вип. 3. С. 245 –249.

160. Перший рік поліції : проблеми законодавчого регулювання. Борис Малишев. URL:http://police-experts.info/2016/11/18/legislation_year/

161. Петров А. В. Теория государства и права. Челябинск, 2002. 116 с. URL : http://www.pravo.vuzlib.su/book_z120_page_26.html.
162. Писаренко І. М. Компетентність як основа підготовки фахівців у гуманітарному вищому навчальному закладі. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/49.pdf.
163. Перепелюк А. М. Професійна правосвідомість як важливий фактор ефективності правозастосування. *Альманах права. Правовий світогляд: людина і право*. Вип. 5. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014.
164. Підгорний Б. А. Методи адміністрування протидії незаконного обігу синтетичних наркотичних засобів : поняття та види. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 32. Том 3. С. 60–64.
165. Пінська О. С. Правова свідомість : загальна характеристика, основні риси та структура. *Форумправа*. 2011. № 1. С. 784–788. URL:<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11pocrtc.pdf>.
166. Поліцейська діяльність, орієнтована на громаду, в Європі : концепції, теорія та практика : посіб. №2. Серія посібників EUCPN. URL:http://pravo.org.ua/img/books/files/14586534582015_community_oriented_policing_in_europe.pdf.
167. Поліцейський хабарник збирав «данину» з нелегальних торговців в курортному райцентрі. URL: <http://oleshki.in.ua/main/1174-policeyskiy-habarnik-zbirav-daninu-z-nelegalnih-torgovciv-v-kurortnomu-raycentri.html>.
168. Поліщук П. В. Особливості впливу правосвідомості та професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 101–110.
169. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової культури України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 782. С. 123–128. URL:<http://science.lp.edu.ua/sites/default/files/Papers/25.pdf>.

170. Порфимович О. Іміджоутворююча діяльність органів державної влади. *Політичний менеджмент*. 2006. № 1. С. 94–108.

171. Потякин А. А. Правовой нигилизм как вариант современного российского правосознания. *Общество и политика: современные исследования, поиск концепций* / под ред. В. Ю. Большакова. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2000. С. 342–362.

172. Права людини в діяльності української поліції – 2016. Науково-практичне видання / упоряд. та ред. Є. О. Крапивін. Київ : Софія-А, 2017. 304 с.

173. Правовий вплив на неправомірну поведінку : актуальні грані : монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.

174. Герасіна Л. М., Данильян О. Г., Дзьобань О. П. та ін. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державо-творчого процесу в Україні : монографія. Харів : Право, 2009. 352 с.

175. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. *Офіційний вісник України*. 2017. № 2. Ст. 55.

176. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580 VIII. (Дата оновлення 06.02.2018). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення 11.02.2018).

177. Про створення дитячих та молодіжних правових та правоосвітніх телерадіопрограм на Київщині. *Рекомендації № 14. Київська обласна міжвідомча координаційно-методична рада з правової освіти населення*. URL: kyivobljust.gov.ua/Uploads/Files/ff/14.docx.

178. Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. В. М. Сырых. Москва : Эксмо, 2008. 528 с.

179. Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. С. С. Алексеева. Москва : Юрид. лит., 1987. 448 с.

180. Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» (щодо уточнення вимог до осіб, які претендують на зайняття посади

поліцейського): проект Закону від 07.11.2016 № 5367. *Верховна Рада України*. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60442.

181. Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» (щодо виконання рекомендацій, які містяться у коментарях Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи). Проект Закону. URL:<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59281&pf35401=390147>.

182. Проневич О. С. Проактивна діяльність поліції (міліції) як складова сучасної парадигми охорони правопорядку. *Форумправа*. 2011. № 3. С. 639–643. URL :http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_107

183. Пугачов В. П. Управління персоналом. Київ, 2001. 400 с.

184. Рабинович П. М. Законность и целесообразность в применении юридических норм. *Применение советского права* : сб. уч. труд. Вып. 30. Свердловск, 1974. С. 44–47.

185. Рабінович П., Бачинський Т. Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 5–17.

186. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Вид. 5-те, зі змінами. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

187. Римаренко Ю. І. Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ : підручник / ред. та упоряд. Є. М. Моїсеєва, Ю. І. Римаренка, В. І. Олефіра. Київ : КНТ, 2008. 815 с.

188. Рогач О. Я. Зловживання правом : теоретико-правове дослідження. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.

189. Романова А. Правомірна поведінка як умова самоствердження людини. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 91–95.

190. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : монографія. Чернівці : Рута, 2007. 472 с.

191. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Москва, 1946. 596 с.

192. Ряшко В., Ряшко О. Нігілізм як антипод правової культури та деформації правосвідомості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : юридичні науки. 2014. №. 782. С. 118–122.

193. Ряшко О. Соціальні фактори і чинники та їх вплив на негативний імідж міліції. *Проблеми державотворення та правотворення в Україні (в контексті порівняльного правознавства та права на приватність)* : матеріали круглого столу. Львів : ЛьвДУВС, 2009. С. 218–225.

194. Ряшко О. В. Законність у контексті профілактики правопорушень в службовій діяльності міліції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 23 с.

195. Ряшко О. В., Гуменюк О. Р. Цінність і ціннісні орієнтації в професійній діяльності міліції (поліції) : філософсько-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2015. №. 2. С. 356–367.

196. Селюков В. С. Професійний відбір кандидатів на службу в органи внутрішніх справ України як запорука кваліфікованої та дієвої правоохоронної системи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. №3 (54). С. 351–360.

197. Семко М. А. Правовой нигилизм в современной Украине. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2015. № 28(1137). С. 30–34.

198. Сердюк А. М. Щодо критеріїв ефективності діяльності поліції закордонних країн. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. Вип. 3–2. Том 2. 2015. С. 155–159.

199. Сидорова К. Г. Особливості співвідношення категорій «професіоналізм», «професіоналізація» та «компетентність» у контексті реалізації процесу професійного навчання державних службовців в Україні. *Економіка та держава*. 2012. № 12. С. 128–130. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2012_12_36.

200. Симонов П. В. Теория отражения и психофизиология эмоций. Москва, 1970. 44 с.

201. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
202. Скуріхін С. М. Правове виховання військовослужбовців : поняття і система. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 63–69.
203. Скуріхін С. М. Рівні правової культури офіцерського складу Збройних Сил України (за результатами конкретно-соціологічного дослідження). *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. №. 67. С. 280–287.
204. Скуріхін С. М. Статусна та компетентна правова культура військовослужбовців Збройних Сил України. Одеса : Фенікс, 2011. 210 с.
205. Сливка С. С. Правове виховання працівників органів внутрішніх справ в сучасних умовах. Львів., 1991. 40 с.
206. Сливка С. С. Професійна культура працівника міліції : монографія. Львів : Вільна Україна, 1995. 95 с.
207. Словник іншомовних слів / за ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. Київ : Наук.думка, 1974. 565 с.
208. Сметанюк О. А., Дельгадо Р. Х. Г. Поняття мотивації та стимулювання трудової діяльності. *Економічний простір*. 2014. №. 86. С. 206–213.
209. Сметюх В. С. Реалізація ідеї сучасної національної держави в Україні. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 16–19.
210. Смирнова О. М. Ставлення громадськості до поліції та її працівників (аналітичний огляд за матеріалами зарубіжних наукових досліджень). *Право і безпека*. 2015. №4(59). С. 165–169.
211. Соколов Н. Я. Профессиональное сознание юристов. Москва : Наука, 1988. 224 с.
212. Соловьев М. Г. Зарубежный опыт партнерских отношений полиции и граждан. *Актуальные проблемы права и государства в XXI веке*. 2015. № 7–2. С. 217–223.
213. Сохан І. Правовий нігілізм : соціально-психологічний аспект. *Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія*. 2011. Вип. 16(2). С. 125–132.

214. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції : огляд моделей.
URL:<https://www.oecd.org/corruption/acn/39972270.pdf>.
215. Способы обхода налоговых выплат. URL: <http://workion.ru/sposoby-obxoda-nalogovykh-vyplat.html>.
216. Стратонов В. М. Версії в практиці пізнавальної діяльності слідчого. *Право і безпека*. 2011. № 1 (38). С. 174–178.
217. Ступник Я. В. Поняття і структура механізму протидії наркозлочинності. *Форумправа*. 2011. №1. С. 994–997. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_160
218. Суменков С. Ю. Правоприменительное усмотрение как условие реализации юридических исключений. *Ученые записки Казахского государственного университета*. 2009. Т. 151. Кн. 4. С. 26–33.
219. Тараненко О. П. Сучасні заходи запобігання корупції у сфері державних закупівель *Державне управління : теорія та практика*. 2014. № 2. С. 12–19.
220. Темченко В. І. Формування професійної правосвідомості співробітників міліції (проблеми теорії і практики). Київ ; НАВСУ, «ДС» Авангард, 2001. 188 с.
221. Теория государства и права : учеб.пособие : конспект лекций в схемах и определениях / под ред. Л. В. Смирнова. Москва : Книжный мир, 2004. 309 с.
222. Теория государства и права: учебник / под ред. А. С. Пиголкина. Москва : Городец, 2006. 613 с.
223. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права : учебник. Москва : Юристъ, 2004. 512 с.
224. Теория государства и права : учебник для вузов / под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. Москва : НОРМА (НОРМА—ИНФРА • М), 2002. 616 с.
225. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник для юридических вузов. 3-е изд. Москва : Юриспруденция, 2000. 528 с.

226. Ковальський В. С., Лисенков С. Л., Колодій А. М., Тихомиров О. Д. Теорія держави і права / за ред. С. Л. Лисенкова. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 448 с.

227. Тимчук О. Л. Злочинність в Україні : сучасний стан, тенденції, детермінація. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2012. № 2. С. 223–231.

228. Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади : наказ МВС України. *Офіційний вісник України*. 2016. № 6. Ст. 320.

229. Титаренко Т. А. Формирование правовой культуры сотрудников ОВД. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2011. №3 (46). С. 48–52.

230. Тихомиров Ю. А. Административное усмотрение и право. *Журнал российского права*. 2000. № 4. С. 70–79.

231. Тополь Ю.О. Правовий нігілізм : стан, детермінанти та можливі шляхи подолання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 25–33.

232. Требін М. П. Правосвідомість громадян України : стан та види деформації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Сер. Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи. 2009. №. 844. С. 59–62.

233. Тригубенко Г. В. Пріоритетні напрями подолання правового нігілізму в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. Том 1. С. 123–126.

234. Трофімцов В. А. Форми та методи міжнародної взаємодії тероризму. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. Вип. 2. Т. 3. 2016. С. 26–28.

235. Туманов В. А. О правовом нигилизме. *Советское государство и право*. 1989. №10. С. 25–26.

236. Туманов В. А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе. *Государствоиправо*. 1993. № 8. С. 53–57.

237. У Нацполіції розповіли, що їм бракує 22 тисячі людей : новини сайту Еспресо. URL : http://espresso.tv/news/2017/01/13/u_nacpoliciyi_rozpovily_scho_yim_brakuye_22_tysyachi_lyudey.

238. У Харкові поліцейський-хабарник після звільнення став дизайнером-модельєром. URL: <https://kh.depo.ua/ukr/kh/u-harkovi-policeyskiy-habarnik-pislya-zvilnennya-stav-dizaynerom-modelyerom-20170926647141>.

239. Український юридичний термінологічний словник. URL:<http://www.marazm.org.ua/document/termin/index.php>.

240. Федіна Н. Професіоналізм як чинник регулювання ефективної діяльності поліції. *Підприємство, господарство і право*. № 4. 2017. С. 145–149.

241. Федух І. С. Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. №. 3. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_3_25.

242. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. Москва : Политиздат, 1991. 560 с.

243. Філютович-Герасименко В. С. Методи протидії незаконному гральному бізнесу в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2015. Вип. 3–2. Т. 3. С. 246–252.

244. Фільштейн М. В. Визначення місця Національної поліції України в системі органів внутрішніх справ (на досвіді країн Прибалтики та Грузії). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. Вип. 3–2. Т. 2. 2015. С. 183–184.

245. Фокіна М. О. Права і свободи людини як об'єкт конституційно-правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2016. 229 с.

246. Хайек Ф. А. Право, законодавство та свобода : нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : в 3-х т. / пер. з англ. Київ : Сфера, 1999. Т. I. : Правила та порядок. 196 с.

247. Хоржевська І. М. Професіоналізм та професійний розвиток особистості. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Сер. : Державне управління. 2013. Т. 214. Вип. 202. С. 110–113. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2013_214_202_24.
248. Циганій С. О. Професійно-правова підготовка поліцейських в Україні та в зарубіжних країнах. URL:<http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/23223>.
249. Цимбалюк М. М. Онтологічні основи теорії правосвідомості : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2009. 34 с.
250. Цуркан О. В. Правова свідомість працівника міліції : теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2013. 18 с.
251. Червонюк В. И. Теория государства и права : учеб.пособие. Москва : ИНФРА, 2003. 256 с.
252. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 381 с.
253. Черепехіна О. А. Професіоналізм психолога як соціально-педагогічний феномен. *Вестник НТУ «ХПИ».Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2010. №27. С. 70–76.
254. Черкас М. Витоки правового нігілізму та цінність права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 73–80.
255. Черкас М. Є. Радикалізм як форма деформації правосвідомості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. № 27. С. 117–127.
256. Черней В.В., Кудерміна О. І. Дефекти політико-правової свідомості сучасної молоді. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 3–13.
257. Черней В. В. Реформування ОВС : сучасний стан та перспективи. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України* : матеріали всеукраїнської підсумкової науково-практичної конференції (Київ, 12 березня 2015 р.). Ч. 1. 2015. С.4–7.

258. Черніков О.О. Правовий нігілізм: поняття, структура і форми прояву. *Правоісуспільство*. 2014. № 1. С.10–14.

259. Швець Д.В. Юридична складова професійної підготовки поліцейських в умовах їх професіогенезу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. №2 (16). С. 55–65.

260. Шейко Р. В. Використання методологічної бази соціології громадської думки у практичній діяльності органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2002. № 3. С. 205–208.

261. Шитий С., Бондаренко А. Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 235–239.

262. Шілстон Тімоті. Досвід ЄС : чому нова поліція має навчитися чути громаду. URL : <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2016/02/26/7045454>.

263. Шовгеля О. Мотивація державних службовців: теоретичні аспекти. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 3(14). С. 223–231.

264. Шпак Ю. А. Поняття та види організаційних форм діяльності органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. №. 5. С. 58–62.

265. Штатна чисельність Національної поліції України. URL: https://www.npu.gov.ua/uk/publish/printable_article/1870635.

266. Шульга А.М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи: монографія. Харків : Майдан, 2013. 412 с.

267. Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазырин В. В. Эффективность правовых норм: монография. Москва: Юридическая литература, 1980. 280 с.

268. Ювченко Я.В. Відомча нормотворчість МВС України як форма соціально-правового контролю за злочинністю. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 206–212.

269. Юнін О. С. Поліція в системі державних органів та забезпечення громадської безпеки. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2013. № 1 (39). С. 59–63.

270. Яворська Г. Х. Вплив правової освіти на формування правової культури правників. *Педагогічні науки*. Збірник наукових праць. 2009. № 49. С. 82–84. URL : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/znpnapv_ppn/2009_49/09yghpkr.pdf.

271. Яковенко В.Г., Куделя В.І. Мотивація персоналу як один з факторів підвищення ефективності роботи підприємства. *Вісник Національного технічного університету ХПІ*. Сер. Технічний прогрес та ефективність виробництва. 2014. №. 32. С. 140–144.

272. Яницкий М. С. Особенности массово-коммуникационных предпочтений в зависимости от типа индивидуальной ценностной системы. *Вестник Кемеровского государственного университета*. Кемерово: ЮНИТИ, 2005. № 2 (22). С. 15–18.

273. Ganzenko O.O. Phenomenon of legal latitude: questions of the theory. *The legal science electronic journal*. 2013. № 1. P. 62–64.

274. Llewellyn K. The Case Law System in America / ed. by P. Gewirtz. Chicago: The University of Chicago Press, 1989. P. 76–77.

275. Maes J. Schmitt J. Belief in a just world and its correlates in different age groups. *The justice motive in adolescence and young adulthood: Origins and consequences* / ed. by C. Dalbert, H. Sallay. L.: Routledge, 2004. P. 11–25.

276. Otto K., Dalbert C. Belief in a just world and its functions for young prisoners. *Journal of Research in Personality*. 2005. № 39. P. 559–573.

277. Ramos M.R. Correia I., Alves H. To believe or not to believe in a just world? The psychological costs of threats to the belief in a just world and the role of attributions. *Self and Identity*. 2014. № 13. P. 257–273.

278. Spector J.M. Teja I. de la. Competencies for online teaching. Syracuse, N.Y.: ERIC Clearinghouse on Information & Technology, Syracuse University, 2001. P. 1–3.

279. Thomas, W. I. Znaniecki, F. The Polish peasant in Europe and America, V. 1, Camb., 1918–1920. P. 21–22, 32–33.

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Дьякова О. О. Формування правової культури працівників Національної поліції України. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. № 2 (73). С. 189–199
2. Дьякова О. О. Правовий нігілізм у правозастосовній діяльності національної поліції. Форум права. 2016. № 3. С. 66–74 URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1251/FP_Дьякова_2016_3.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Дьякова О. О. Мотивація як суб'єктивний чинник протидії правовому нігілізму в діяльності поліції. Форум права. 2017. № 5. С. 132-135 URL: <http://forumprava.pp.ua/files/132-137-2017-5-----20-.pdf>
4. Дьякова А. А. Методы противодействия правовому нигилизму в деятельности полиции. Legea si Viata. 2017. № 5/2. С. 34–37
5. Дьякова А. А. Отдельные меры минимализации проявлений правового нигилизма в правоприменительной деятельности полиции. Международный научно-практический журнал «Право и жизнь». 2017. № 3 С. 50-59
6. Дьякова О. О. Окремі причини правового нігілізму у правозастосовній діяльності Національної поліції України. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2017. № 4 (79). С. 41-49
7. Дьякова О. О. Вплив правового статусу та освіченості поліцейського на формування їх правової культури. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2016 р.). Харків, 2016. С. 86–88
8. Дьякова О. О. Правова культура поліцейського в контексті формування «європейської» правової системи України. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) Харків, 2016. С. 171–173
9. Дьякова О. О. Дотримання присяги поліцейського як чинник формування високого рівня правосвідомості поліцейського. Адаптація правової системи

України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали II всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Полтава, 2017. Ч. 2. С. 68–71

10. Дьякова О. О. Вплив правового нігілізму на правозастосовну діяльність поліції. Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю Гельсінського документа 1992 року «Виклик часу перемін» (м. Дніпро, 7 груд. 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 169–173